

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Mürşüdov Fəqan Bəhmən oğlunun

“Azərbaycanda bələdiyyə maliyyəsi və onun təkmilləşdirilməsi” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı __060403__ **Maliyyə** _____

İxtisaslaşma _____**Maliyyə nəzarəti və audit**_____

Elmi rəhbər:

dos.Qurbanov B.Ş.

Magistr proqramının rəhbəri:

prof.Kərimov A.M.

Kafedra müdiri

prof. Həsənli M.X.

BAKI - 2015

Mündəricat

Giriş.....	3
I Fəsil. Bələdiyyə maliyyəsinin mahiyyəti və müasir şəraitdə formalaşmasının nəzəri və praktiki əsasları.....	6
1.1 Yerli özünüidarəetmənin mahiyyəti və yerli maliyyənin formalaşmasının nəzəri məsələləri.....	6
1.2 Azərbaycanda bələdiyyə münasibətlərinin inkişafı və bələdiyyə maliyyəsinin təşkili xüsusiyyətləri.....	16
II Fəsil AR-da bələdiyyə maliyyəsinin mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi	28
2.1. Regional sosial-iqtisadi inkişafda bələdiyyə maliyyəsinin rolunun qiymətləndirilməsi.....	28
2.2. Bələdiyyənin gəlirinin planlaşdırılması və formalaşmasının təhlili.....	44
2.3. Bələdiyyə büdcələrinin xərclərinin mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi.....	53
III Fəsil. Müasir şəraitdə bələdiyyə maliyyəsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	67
3.1. Yerli özünüidarəetmənin maliyyələşdirilməsi sahəsində beynəlxalq təcrübə.....	67
3.2. Bələdiyyə maliyyəsinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi və sosial-iqtisadi rolunun artırılması.....	79
Nəticə.....	88
Ədəbiyyat siyahısı.....	92

Giriş

Mövzunun aktuallığı: Bələdiyyə maliyyəsi yerli özünüidarə orqanlarının fəaliyyəti ilə bağlı yaranan sosial-iqtisadi münasibətlərin maliyyə resurslarının formalaşması və istifadəsi zamanı meydana çıxan mübasibətlərin məcmusudur.

Yerli özünüidarə qurumları qanunvericiliklə əhalinin konkret ictimai xidmətlərlə təmin etmək öhdəliyi daşıyır və bunun üçün onlar ilk növbədə, zəruri maliyyə resurslarına malik olmalıdır. Deməli, bələdiyyələrin öz sələhiyyətlərini səmərəli həyata keçirməsinin əsas şərtlərindən biri onların yetərli maliyyə potensialına malik olmasıdır. Bələdiyyələr milli iqtisadi siyasət çərçivəsində öz funksiyalarını həyata keçirərkən sərbəst surətdə istifadə etmək üçün kifayət həcmdə xüsusi maliyyə vəsaitinə malik olmalıdır.

Bələdiyyələrin öz vəzifələrini yerinə yetirməsi onun maliyyə vəziyyəti ilə birbaşa bağlıdır. Bələdiyyə maliyyəsi bələdiyyənin fəaliyyətinin əsas mənbəyidir və onun zəif olması fəaliyyətinə ən ciddi təsir göstərən amillərdəndir.

Bələdiyyə maliyyəsinin formalaşmasında kifayət qədər mübahisəli məqamlar mövcuddur. Bu, “Azərbaycanda bələdiyyə maliyyəsi və onun təkmilləşdirilməsi” mövzusunda tədqiqat işinin aktual bir mövzuya həsr edildiyini göstərir.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti: bələdiyyə münasibətləri, xüsusən də bələdiyyə büdcələrinin gəlir və xərcləri, onlar arasında tarazlığın saxlanması, yerli büdcələrin maliyyələşdirilməsi problemləri maliyyəçi iqtisadçı alimlər tərəfindən elə də geniş tədqiq olunmamışdır. Yeni büdcə münasibətlərinin yaranması, büdcənin gəlir və xərclərinin büdcə sisteminin həlqələri arasında optimal bölgüsü, bələdiyyə büdcələrinin vəsaitlərinin səmərəli istifadəsi kimi aktual problemlər görkəmli alimlər – A.M.Babiç, L.X.Pavlova, O.İ Lavruşin, və başqalarının əsərlərində araşdırılmışdır. Respublikamızda büdcə münasibətləri D.A.Bağirov, M.X.Həsənli, M.M.Sadıqov, V.T.Novruzov, S.M.Məmmədov, A.M.Kərimov, B.A. Xankişiyev, Ş.Ş.Bədəlov, Ə.Ələkbərov və başqaları tərəfindən geniş araşdırılmışdır. Maliyyə məsələlərinə aid elmi əsərlərdə onlar bələdiyyə büdcələrinin maliyyə problemlərinin tədqiqinə də yer ayırmışdılar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi bazar münasibətləri şəraitində bələdiyyələrin maliyyələşdirilməsinin formalaşma prinsiplərinin mahiyyətini açıqlamaq, büdcələrin daxilolma mənbələrinin və xərc istiqamətlərinin tədqiq edilməsi, onların təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini araşdırmaq və müvafiq təkliflər sistemi işləyib hazırlamaqdır. Tədqiqat zamanı qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- bələdiyyələrin sosial-iqtisadi proseslərdəki rolunun açıqlanması;
- bələdiyyələrin maliyyəsinin formalaşmasının hüquqi əsasları və əsas prinsiplərinin tədqiq edilməsi;
- Azərbaycanda bələdiyyə büdcələrinin gəlir və xərclərinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi;
- Azərbaycanda maliyyəsinin inkişafında beynəlxalq təcrübədən istifadə imkanlarının müəyyənəşdirilməsi;
- bələdiyyələrin maliyyəsinin səmərəli fəaliyyətinə maliyyə nəzarətinin təsirinin artırılması istiqamətlərinin öyrənilməsi.

Tədqiqatın predmetini bələdiyyələrin maliyyə münasibətlərinin mövcud vəziyyəti və inkişaf istiqamətlərinin tədqiqi, **obyektini** isə bələdiyyələrinin büdcələrinin formalaşdırılması problemləri təşkil edir.

Tədqiqat işinin nəzəri- metodoloji əsasları: Tədqiqatın nəzəri metodoloji əsasını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “Büdcə sistemi haqqında”, “Bələdiyyələrinin maliyyəsinin əsasları haqqında”, AR Qanunları Milli Məclisinin qərarları və Respublika Prezidentinin fərmanları, hökumətin sərəncamları, digər hüquqi- normativ sənədlər, həmçinin mövzuya dair Azərbaycan və dünya alimlərinin elmi əsərləri təşkil edir.

Tədqiqat işində statistik qruplaşdırma, müşahidə, məntiqi ümumiləşdirmə, müqayisəli təhlil, dinamika və s. kimi tədqiqat üsullarından istifadə etmişdir.

Tədqiqat işinin informasiya bazasını İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, Vergilər Nazirliyi, Hesablama Palatası, Dövlət Statistika

Komitəsinin məlumat və materiallarından, hesabat sənədlərindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- müasir şəraitdə dövlətin və bələdiyyələrin ictimai-iqtisadi proseslərdəki rolu açıqlanmışdır;
- bələdiyyələrin maliyyəsinin formalaşmasının hüquqi əsasları və əsas prinsipləri göstərilmişdir;
- bələdiyyə büdcələrinin gəlir və xərclərinin mövcud vəziyyəti təhlil edilərək qiymətləndirmiş, mövcud tendensiyalar aşkarlanmışdır;
- bələdiyyələrin maliyyəsinin formalaşması və istifadəsində maliyyə nəzarətinin rolu müəyyənləşdirilir.

Tədqiqat işinin nəzəri-təcrübi əhəmiyyəti ondadır ki, dissertasiya işinin materiallarının bələdiyyə maliyyəsinin formalaşmasında, büdcələrarası münasibətlərin tənzimlənməsində, bələdiyyə büdcələrinin gəlir və xərclərinin strukturunun optimallaşdırılmasında mümkündür.

I FƏSİL. BƏLƏDİYYƏ MALİYYƏSİNİN MAHİYYƏTİ VƏ MÜASİR ŞƏRAİTDƏ FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ VƏ PRAKTİKİ ƏSASLARI

1.1. Yerli özünüidarəetmənin mahiyyəti və yerli maliyyənin formalaşmasının nəzəri məsələləri

Bələdiyyə maliyyəsi yerli əhəmiyyətli məsələlərin həlli üçün maliyyə resurslarının formalaşması, bölgüsü və istifadəsi ilə əlaqədar yaranan sosial-iqtisadi münasibətlərin məcmusudur. Bu münasibətlər yerli özünüidarəetmə orqanları ilə həmin bələdiyyə qurumunun ərazisində yaşayan əhali, habelə orada fəaliyyət göstərən təsərrüfatçılıq subyektləri arasında meydana çıxır.

Hər bir inzibati-ərazi vahidində yerli hakimiyyət dövlət idarəetməsi və özünüidarəetmə formasında həyata keçirilir.

Yerli idarəetmə - mərkəzi dövlət hakimiyyəti yaxud yuxarı inzibati-ərazi vahidinin yerli orqanları tərəfindən həyata keçirilən idarəetmədir. Bu halda yerli hakimiyyət vahid dövlət hakimiyyətinin tərkib hissəsi, yerli orqanlar isə mərkəzi hakimiyyətin davamı hesab olunur. Yerli orqanlar dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməklə aşağıdan yuxarıya tabeçilik əsasında qurulur, vahid dövlət orqanları sisteminə daxil olur və yerlərdə mərkəzi hakimiyyət siyasətinin həyata keçirilməsini təmin edir.

Yerli özünüidarəetmə yerli əhəmiyyətli məsələlərin bilavasitə əhali tərəfindən müstəqil həll olunmasıdır. Bu halda yerli özünüidarəetmə dövlət hakimiyyəti sisteminə, əhalinin yaratdığı orqanlar isə dövlət orqanları sisteminə daxil olmur.

Bələdiyyə maliyyəsi geniş anlayışdır və buraya bələdiyyənin bütün iqtisadi resursları və fəaliyyəti daxildir. Qanunvericiliyə müvafiq olaraq bütövlükdə bələdiyyə əmlakı, bələdiyyə torpaqları, yerli büdcə və büdcədən kənar fondlar, bələdiyyənin istehsal xidməti və digər iqtisadi fəaliyyəti bələdiyyələrin maliyyəsinin iqtisadi əsaslarını təşkil edir.

Ayrı-ayrı elmi baxışlardan yaranan yanaşmalarda bələdiyyə maliyyəsi fərqli xarakterizə edilir. Belə ki, A.M.Babiç və L.X.Pavlova görə dövlət və bələdiyyə maliyyəsi pul dövriyyəsində mərkəzləşmiş maliyyə fondlarının yaranması, bölgüsü və istifadəsi üzrə münasibətlərin məcmusudur. M.V.Romanovski dövlət və bələdiyyə maliyyə anlayışını şərh edərkən qeyd edir ki, “Dövlət və bələdiyyə maliyyəsi dövlətin funksiyalarını gerçəkləşdirilməsi üçün zəruri olan fondların yaranması və istifadəsi üzrə pul münasibətləri sistemidir.”

Bir qrup tədqiqatçılar bələdiyyə maliyyəsini bələdiyyələrin öz maliyyə vəsaitlərinə və bələdiyyələrin sərəncamına verilən digər vəsaitlərə ayırırlar. Digərləri yerli büdcəni, dövlət büdcəsindən trasferləri, yerli rüsum və ödənişləri, cərimələri, yerli əmlakın istifadəsindən gələn gəlirləri və bələdiyyə münasibətlərinin maliyyəsini, könüllü ianələri bələdiyyə maliyyəsinə aid edirlər.

Digər qrup alimlər bələdiyyə maliyyə sisteminin büdcə vəsaitlərindən, büdcədən kənar fondların vəsaitlərindən, bələdiyyə mülkiyyətində və idarəçiliyində olan müəssisələrin vəsaitindən, kredit hesabına əldə olunmuş vəsaitlərdən təşkil olduğunu iddia edir. Bələdiyyə maliyyəsinin müxtəlif aspektlərini araşdırmaq üçün bələdiyyə maliyyəsini mərkəzləşmiş vəsaitlərə, qeyri-mərkəzləşmiş vəsaitlərə bölgüsü, yaxud vergi hesabına əldə olunan vəsaitlər və geyri-vergi vəsaitlərinə bölgüsü də həyata keçirilir.

Bələdiyyə büdcələrinin gəlirləri praktikada aşağıdakı metodlardan istifadə etməklə formalaşdırıla bilər.

1. Qeyri-məhdud vergi qoyma səlahiyyətlərinin verilməsi metodu.

Bu metod bələdiyyələrə heç bir məhdudiyyət olmadan öz təşəbbüsləri əsasında müstəqil vergiqoyma və toplama səlahiyyətlərinin verilməsini nəzərdə tutur. İngilis alimi H.Riç bu metoda “ rəqabət sistemi ” adını verərək, bunun qeyri-məhdud vergiqoyma səlahiyyətinin ifadə etdiyini qeyd edir. Bununla birlikdə onun özü sərhədsiz vergiqoyma anlayışının bələdiyyələrin gömrük və böyük istehlakdan əldə edilən vergilərə şamil edilmədiyini qeyd etməsi, bu metodun güman edildiyi qədər də qeyri-məhdud olmadığını göstərir. Bu metodu irəli sürənlər yerli

özünüidarətmə orqanlarının heç bir mədudiyyət olmadan vergi tədbiq edərəkən, ölkədə çox saylı yerli özünüidarətmə orqanları olduğundan, onların bir-biri ilə rəqabətə qirəcəklərinə və beləliklə də rəqabət əsasında vergiqoymada optimal əsas əldə edəcəklərinə əsaslanırlar.

Bu metoddan ABŞ-da və İsveçrədə istifadə edilir. Ancaq hətta bu ölkələrdə də göstərilən metod müxtəlif vasitələrlə məhdudlaşdırılır.

2. Vergi mənbəyinin paylanması metodu.

Bu metodun əsası müxtəlif vergilərin idarələr arasında paylanmasından, yəni bəzi vergilərin dövlət orqanlarına, bəzilərinin isə yerli özünüidarətmə orqanlarına verilməsindən ibarətdir. Bu zaman şəxsi vergilərin, məsələn, gəlir vergisinin daha dinamik olduğu üçün dövlət tərəfindən, daşınmaz əmlakdan alınan vergilərin, o cümlədən bina və ərazi vergisinin bələdiyyələr tərəfindən müəyyən edilib, toplanmasını təklif edir. Vergi mənbələrinin paylaşdırılması bir sıra neqativ hallara gətirib çıxara bilər.

Bələdiyyələrin büdcə anlayışının şərhində də müxtəlif baxışlar mövcuddur. Rusiya iqtisadçısı Q.B.Polyakın iddiasına görə, “büdcə-dövlət və yerli özünüidarətmənin funksiya və işlərinin maliyyə təminatı üçün pul vəsaitlərinin formalaşması və xərclənməsi fondudur.” A.M.Babiç və L.N.Pavlova da büdcəni təxminən oxşar xarakterizə edir: “Büdcə dövlət və yerli özünüidarətmənin maliyyə təminatı üçün pul vəsaitlərinin formalaşması və xərclənməsinin mərkəzləşdirilmiş fondudur”.

Qərb alimləri, xüsusən ABŞ alimləri Ş.Fişer, R.Dornbuş, M.Mekson və digərləri büdcənin fərdlərin, şirkətlərin, hökumətin xərclərinin, həmçinin maliyyə planlarının ətrafı təsviri kimi səciyyələndirirlər. Büdcənin Qərb şərhindən aşkar görünür ki, büdcə prosesinin təşkilində çıxış nöqtəsi rolunu büdcə xərclərinin həcmi və istiqamətlərinin müəyyənəlməsi oynamalıdır. Bu nəzəri izaha əsalanmaq bələdiyyə büdcə probleminin həlli üçün də vacibdir. Çünki, yalnız bu halda – büdcə məhdud gəlirlər deyil, zəruri xərclər üzərində qurulduğunu qəbul etdikdə, təşkilatın ümumi əsas məqsədi – onun mövcudluğunun dəqiq ifadə edilmiş səbəbi

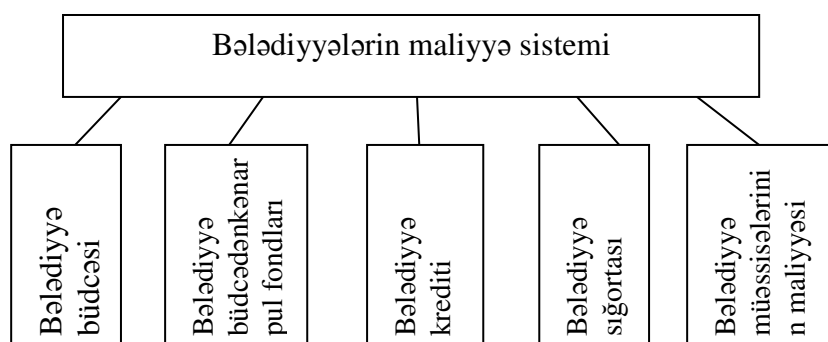

reallaşır. Yeni ictimai idarəetmənin ümumi əsas məqsədi - ictimai xidmətlərin mühüm bir hissənin istehsalı yalnız maliyyə məsrəfləri ilə reallaşır və bu baxımdan ictimai büdcə prosesinin də çıxış nöqtəsi maliyyə xərclərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsidir.

Bələdiyyələrin maliyyə sisteminin quruluşu aşağıdakı sxemdə verilmişdir.

Sexem 1.

Bələdiyyələrin maliyyə sistemi

Deyilənləri nəzərə alaraq bələdiyyə büdcəsinin mahiyyəti aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar: bələdiyyə büdcəsi il ərzində ictimai məhsulların mühüm qisminin istehsalının və sosial müdafiə tədbirlərinin reallaşmasının maliyyə təminatını yaratmaq üçün yerli vergi və rüsum, digər daxilolmalar və istifadə edilən pul fondunu özündə əks etdirir.

Bələdiyyələrin maliyyə resurslarının təsnifatına müxtəlif baxışları nəzərə almaqla aşağıdakı təsnifatı təklif etmək olar: vergi vəsaitləri, bələdiyyənin büdcədənənar fondları və mərkəzi büdcədənənar fondlardan bələdiyyələrə verilən maliyyə vəsaitləri, bələdiyyə mülkiyyətində və idarəçiliyində olan müəssisələrin vəsaitləri, bələdiyyə krediti, qiymətli kağızlar və bələdiyyəyə məxsus dövlət qiymətli kağızları və digər mənbələr (yerli ödənişlər, könüllü ianələr və.s).

Bələdiyyə maliyyəsinin əsas həlqəsi bələdiyyə büdcələridir. Büdcəsiz bələdiyyə maliyyəsi təsəvvür etmək qeyri- mümkündür. Bələdiyyələrin maliyyə resurslarının əsas hissəsi onların büdcələrinə cəmlənir və istifadə olunur. Bələdiyyələrin maliyyə sisteminin digər həlqələri yerli özünüidarənin

inkişafının müxtəlif mərhələlərində, onların maliyyə resursları imkan verdikcə formalaşır .

Bələdiyyə maliyyə sisteminin ikinci mühüm həlqəsi kimi bələdiyyə büdcədənənar pul fondları çıxış edir. Bu fondları, dövlət maliyyəsində olduğu kimi, aşağıdakı təsnifat üzrə qruplaşdırmaq olar:

- Müddətinə görə: daimi, müvəqqəti;
- Məqsədlərə görə: sosial müdafiə, iqtisadi, digər;
- Məsuliyyətə görə: bələdiyyələrarası, fərdi.

Bəzi iqtisadçılar büdcədənənar fondlara – sosial, iqtisadi, sahə və sahələrarası fondları aid edirlər. Digər qrup iqtisadçılar büdcədənənar fondları fəaliyyət müddətinə, məqsədlərə görə təsnifləşdirir. Onların fikrincə fəaliyyət müddətinə görə fondlar daimi və müvəqqəti, məqsədlərinə görə sosial, sığorta, investisiya, iqtisadi, kredit və.s fondlara bölünür.

Bələdiyyələrə büdcədənənar fond yaratmaq hüququn verməsinin məqsədi lokal miqyasda ictimai tələbatların daha dolğun ödənilməsi üçündür. Yerli sosial, iqtisadi, ekoloji problemlərin, effektiv həll edilməsi üçün bələdiyyələrə belə fondlar formalaşdırmaq imkanı yaradılır. Bələdiyyə büdcədənənar fondları yerli əhəmiyyətli ictimai tələbatları daha dolğun təmin üçün yaradılan və istifadə edilən pul fondudur.

Göründüyü kimi, bələdiyyə büdcəsi və fondları mahiyyəticə dövlət büdcədənənar fondlardan fərqlənirlər. Məsələn, Dövlət Sosial Müdafiə Fondu bütövlükdə ölkə əhalisinin zəruri sosial müdafiəsini təmin edir, bələdiyyə Sosial Müdafiə Fondu isə bələdiyyə ərazisindəki əhalinin sosial müdafiəsinin təmini üçün yaradılır.

Bələdiyyə büdcədənənar fondları spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Adətən, yerli büdcədənənar fondlar fiziki və hüquqi şəxslərin könüllü ianələri, müxtəlif cərimələr birdəfəlik ödənişlər, hərraclarından gələn gəlirlər və.s hesabına formalaşır. Bəzi iqtisadçılar belə hesab edir ki, bələdiyyə büdcədənənar fondların təsnifatı da dövlət büdcədənənar fondlardan fərqlidir. Belə ki, bələdiyyə

büdcədən kənar fondları müddətinə görə daimi olmur. Məqsədinə görə isə bələdiyyə büdcədən kənar fondları müxtəlif amillərin nəticəsində çoxnövlü ola bilər: şəhərin sanitariya-epidemioloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması fondu, şəhərin enerji təchizatı fondu, şəhər məhkəmə orqanlarının müdafiəsi fondu və şəhər əhəlisinin sosial müdafiəsi fondu və s. .

Eyni zamanda, bələdiyyə büdcədən kənar fondları həm də bələdiyyələrin qanunvericilik üzrə müəyyən olmuş çərçivəsində yaradıla bilər.

Bələdiyyə krediti də yerli maliyyə sisteminin əsas elementlərindən biridir. Bələdiyyələrin kredit resurslarından istifadəsini əsələndirən digər bir arqument bələdiyyə təsərrüfatından özünü maliyyələşdirən obyektlərin mövcudluğudur. Məsələn, küçələrin təmizliyi və s. xitmətlərin təşkili üçün əhalidən müəyyən haqqı alınması.

Bələdiyyələr yerli büdcənin məxaric hissəsinin maliyyələşməsinin tam təmin edilməsi şərti ilə, fiziki və hüquqi şəxslərə büdcədə nəzərdə tutulan ssudalar verə bilər. Belə ssudaların verilməsi yerli büdcənin xərclər hissəsində, həmin ssudalara görə daxil olan faizlər və kreditin qaytarılması isə büdcənin gəlirlər hissəsində nəzərə alınır. Bələdiyyə banklardan və başqa kredit təşkilatlarından qısa və uzun müddətli kreditlər ala bilər. Bu zaman yerli büdcənin xərclər hissəsində belə kredit borclarına xidmət və onların qaytarılması üzrə məsrəflər əks olunmalıdır.

Yerli büdcəyə əlavə maliyyə resurslarının cəlb olunmasında bələdiyyə qiymətli kağızları xüsusi rol oynayır. İnkişaf etmiş ölkələrdə bələdiyyə qiymətli kağızları bazarı milli fond bazarının ən dinamik, texnoloji cəhətdən yüksək inkişaf etmiş və əməliyyatların miqyasına görə kifayət qədər böyük seqmentlərindən biridir. Dünyada ən böyük qiymətli kağızlar bazarı ABŞ-dadır. Yaponiyada bələdiyyə istiqarları, başlıca olaraq tikinti, təhsil, kənd təsərrüfatı və təbii fəlakətlərlə mübarizə məqsədi üçün buraxılır. Orada bələdiyyə istiqarları yalnızca qiymətli kağız kimi buraxılır. Almaniyada bələdiyyə istiqarları bazarının həcmi xeyli yüksəkdir, ümumiyyətlə istiqarlar bazarında onun payı 20%-ə çatır.

Ölkəmizdə qiymətli kağızlar bazarı, o cümlədən də dövlət qiymətli kağızlar bazarı hələ kifayət qədər təşəkkül tapmamışdır. Buna misal olaraq bələdiyyə sığortasını da göstərmək olar. Bələdiyyə sığorta sistemi nəinki ölkəmizdə, hətta dünyanın bir çox ölkələrində olduqca zəif inkişaf edib və demək olar ki, ayrıca fəaliyyət göstərən bələdiyyə sığorta sistemi mövcud deyil.

Fikrimizcə, mövcud şərtləri və maliyyənin izahına aid müasir yanaşmaları nəzərə alsaq, bələdiyyə maliyyəsinin mahiyyətini belə xarakterizə etmək olar: Dövlət və bələdiyyə maliyyəsi – ictimai məhsullar istehsalını və başqa ictimai idarəetmə funksiyalarının gerçəkləşməsi üçün zəruri olan pul resurslarının formalaşması və istifadəsi prosesi və bu prosesinin səmərəli idarə edilməsidir.

Bələdiyyələri müvafiq maliyyə resursları ilə təmin edərək onları stimullaşdırmaq yerli ictimai xidmətlərin göstərilməsində səmərəliliyin artırılmasını, yeni özünüidarə orqanları arasında maliyyə potensialından meydana çıxan disbalansın aradan qaldırılmasını, eləcə də yerli özünüidarə orqanlarına yeni qəlir mənbələrinin yaradılmasını təmin edə bilər. Onlar hesab edir ki, büdcələrarası transferin məqsədləri bu və ya digər ölkədə həyata keçirilən əks mərkəzləşdirmə islahatının modelindən, strateqiyasından, məqsədindən, o cümlədən xərc və gəlir öhdəliklərinin mərkəzi və yerli hökumətlər arasında bölgüsündən asılı olaraq ölkələr üzrə fərqlənir.

Büdcələr arasındakı münasibətlərin müvəffəqiyyət qazanması tək-cə büdcələrarası transferin həcmindən deyil, onların bölüşdürülmə üsullarından və hansı növünün tətbiq olunmasından da əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bu yanaşmadan çıxış edən sahə tədqiqatçıları R.Bird və M.Smart qeyd edirlər ki, transferlərin nəticələrinin yaxşı və ya pis olması onların mərkəzi və yerli hökumətlər üçün hansı motivləri yaratmasından asılıdır. Buna görə də, transferlərin təşkilində və onların nə dərəcədə səmərəli olmasında qarşıya qoyulmuş məqsədləri müəyyənləşdirmək mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Büdcə təsnifatı mürəkkəb sistemlərdən biri sayılan bələdiyyə (yerli) büdcəsinin elementlərinin sxematik qruplaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Büdcə təsnifatı eyni zamanda büdcə sisteminin operativ və çevik idarəedilməsi üçün də zəruridir.

Bir çox ədəbiyyatlarda büdcə təsnifatı gəlir və xərclərin eyni əlamətlər üzrə qruplaşdırılması kimi xarakterizə edilir.

Bəzi şərhlərdə isə büdcə təsnifatına büdcə kəsrinin maliyyə mənbələrinin də qruplaşdırılması aid edilir və yəqin bu yanaşmanı qüsurlu saymaq olmaz. Çünki, adətən, ictimai gəlir və xərcləri üst-üstə düşmür və büdcə sisteminin effektiv idarəedilməsi zərurəti büdcə kəsrinin də təsnifatına ehtiyac yaradır.

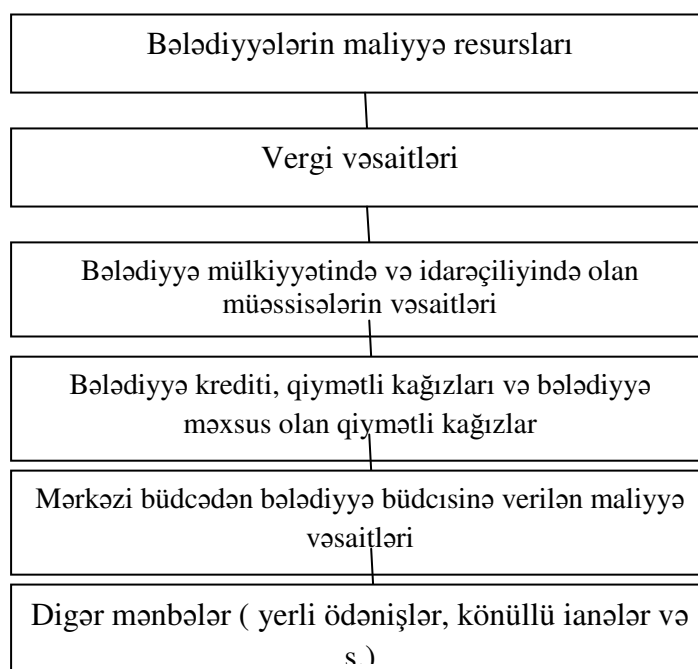
Azərbaycan qanunveriliyində isə büdcə təsnifatı “ funksional, iqtisadi, təşkilatı və digər prinsiplər əsasında gəlirlərin, xərclərin maliyyələşmə mənbələrinin qruplaşmasıdır” kimi xarakterizə edilir.

Ümumi şəkildə büdcə təsnifatı – büdcə gəlirlərinin, xərclərinin, büdcə kəsrinin maliyyələşmə mənbələrinin, dövlət borclarının eyni əlamətlər üzrə qruplaşmasıdır.

Təsnifat büdcə resurslarının hərəkətinin bütöv mənzərəsinə görməyə bə vü əsasda yerli qərarların çevik qəbuluna, plan və hesabat, büdcə göstəricilərin müqayisəli təhlilinə və bu müqayisələrə əsalanan qərarların qəbuluna, büdcə vəsaitlərinin məqsədyönlü sərfinin təmin edilməsinə və effektiv nəzarət mexanizminin formalaşmasına, yerli büdcələrinin metodoloji prinsiplər əsasında hazırlanmasına, büdcələrarası tarazlığının təmin edilməsinə imkan yaradır. (85)

Büdcə gəlirlərinin təsnifatı iqtisadi mahiyyət və hüquqi aspektlərinə görə uyğun gəlirlərin qruplaşdırılmasıdır. Buna əsasən yerli büdcənin gəlirləri yerli vergi və resurslardan, borc vəsaitlərindən, mərkəzi büdcədən alınan transferlərdən və s.-dən təşkil olunur.

Ümumiyyətlə bələdiyyələrin maliyyə resurslarının təsnifatına müxtəlif baxışlar nəzərə almaqla, aşağıdakı təsnifatı vermək mümkündür.

Yerli büdcələrin xərclərinin həcmi və istiqamətləri bələdiyyələr tərəfindən müəyyənləşdirilir. Yerli bedcə bələdiyyənin idarəetmə xərcləri, sosial-məişət, yaşayış, mədəniyyət və idman obyektlərinin, habelə əhalinin ümumi istifadəsində olan küçə, həyət və bağların saxlanması xərcləri nəzərə alınmaqla bələdiyyələrin müəyyən etdiyi xərc normativləri əsasında formalaşdırılır.

Yerli büdcənin xərclər hissəsi (məxaric) aşağıdakılardan ibarət ola bilər: yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf, iqtisadi, ekoloji, və s. proqramların maliyyələşdirilməsi üzrə dövlət orqanları tərəfindən bələdiyyələrə verilmiş əlavə səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar xərclər, bələdiyyə qiymətli kağızları üzrə borclara xidmət və onların ödənilməsi ilə əlaqədar xərclər, ssudalar üzrə bələdiyyə borclarına xidmət və onların ödənilməsi ilə əlaqədar xərclər və bələdiyyə orqanlarının və təşkilatlarının saxlanılması xərcləri.

Yerli büdcənin xərcləri cari xərclər büdcəsi və inkişaf büdcəsinə bölünür. İnkişaf büdcəsinə investisiya, innovasiya fəaliyyəti və təkrar istehsalın genişləndirilməsi üçün ayrılmış vəsaitlər daxildir. Cari xərclər büdcəsinə inkişaf büdcəsinə daxil olmayan digər bütün vəsaitlər aiddir. Bura mənzil-kommunal

təsərrüfatının, ətraf mühitin mühafisəzi obyektlərinin, təhsil və digər müəssisələrin, pensiya, təqaüd, icarə, mühafizə, işıqlandırma üçün təsərrüfat xərcləri büdcənin cari xərcləridir.

Büdcənin tarazlaşdırılması prinsipi normal büdcə fəaliyyətinin zəruri şərtidir. Bu prinsipin pozulması yerli büdcənin kəsirdə olması ilə nəticələnir. Yerli büdcədə kəsirin olması iqtisadiyyatın və maliyyənin zəifləməsi, vergilərin kifayət qədər ödənilməməsi ilə şərtlənir.

Yerli büdcədə kəsiri azaltmaq üçün kəsirin mümkün həddi müəyyənləşdirilir. Yerli büdcə xərclərinin öz gəlirləri ilə təmin olunmayan hissəsi-yerli büdcənin kəsiri dövlət büdcəsindən alınan dotasiya (subsidiya), subvensiyalar, transfer ödənişləri ilə ötürülə bilər.

1.2. Azərbaycanca bələdiyyə münasibətlərinin inkişafı və bələdiyyə maliyyəsinin təşkili xüsusiyyətləri.

Dövlətin bu və digər funksiyaları yalnız onun mərkəzi orqanlarının tərəfindən reallaşdırılmır. Müxtəlif ictimai funksiyalar ayrı-ayrı hakimiyyət qollarının, o cümlədən, icra hakimiyyəti, qanunverici hakimiyyət və məhkəmə hakimiyyətinin vasitəsilə həm də ayrı-ayrı hakimiyyət pillələrinin – həm mərkəzi hakimiyyətin, həm də yerli hakimiyyətin vasitəsilə reallaşır. Ancaq müasir, cəmiyyətlərdə dövlətlər öz funksiyalarının bir hissəsini ictimai qurumlara, xüsusən də yerli özünüidarə orqanları rolunu oynayan bələdiyyələrə ötürüblər.

Dövlət qurumları, beynəlxalq idarəetməni institutları demokratik sistemlərin mühüm mühüm bir elementini- yerli özünü idarəetməni əvəzləyə bilməz. Bələdiyyələrin sürətlə formalaşmasına, real gücə çevrilməsinə ehtiyac xüsusilə ona görə böyükdür ki, yeni sosial-iqtisadi sistemin hər hansı bir elementinin olmaması yüksək sosial-iqtisadi məsrəfli keçid prosesinin məsrəflərini daha da yüksəldir.

Bələdiyyələr ölkələrin tarixi inkişaf yolundan, ölkədaxili sosial-iqtisadi, siyasi- hüquqi, mədəni gerçəkliklərdən kənarında formalaşmır və bir rəngarənglik yerli özünüidarənin də müxtəlifliyini şərtləndirir. Yalnız bu cəhət bir əsrdə ABŞ yerli idarəetməsinin məzmununa yeni ştrixlər əlavə etmişdi. Bələdiyyə qurumları onlara həvalə edilmiş səlahiyyətlər çərçivəsində fəaliyyət göstərir.

Deyilənlərdən belə qənaətə gəlmək olar ki, bələdiyyə orqanları cəmiyyətin, dövlətin idarə olunması sistemində özünün idarəetmə obyektlərinə, səlahiyyətlərinə, təşkilati forma və prosedurlarına, maddi-maliyyə təminatına və digər elementlərə malik xüsusi sistem kimi çıxış edir. Bu sistem “ aşağıdan” əhali ilə “yuxarıdan” isə dövlət hakimiyyət orqanları ilə əlaqəlidir. Yerli bələdiyyələr getdikcə daha çox vətəndaş cəmiyyəti ilə dövlətin qarşılıqlı fəaliyyət mexanizminin mərkəzi həlqəsinə çevrilməkdədir.

Bələdiyyələrin fəaliyyət göstərilməsi üçün onların maliyyəsinin düzgün təşkil edilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bələdiyyələrin maliyyə əsasları dedikdə, büdcə və büdcədən kənar fondları, valyuta fondu, əlavə xərclərin yaranması

zamanı kompensasiyalar, bələdiyyənin fəaliyyətinə kömək məqsədilə dövlət tərəfindən verilən dotasiya və subvensiyalar, həmçinin digər vəsaitlər başa düşülür.

Bələdiyyələrin maliyyə münasibətlərinin formalaşdırılmasında “Bələdiyyələrin statusu haqqında”, “Bələdiyyələrin əraziləri və torpaqları haqqında”, “Bələdiyyə mülkiyyətinə əmlakın verilməsi haqqında”, “Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” və digər qanunların və hüquqi sənədlərin qəbul edilməsi mühüm rol oynamış yerli əhəmiyyətli məsələləri həll etmək iqtidarında olan, müstəqil özüidarətmə qurumu kimi fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradılmışdır.

Yerli özüidarə orqanlarının büdcəsi gəlirlərdən və xərclərdən ibarətdir. Yerli büdcənin əsasını gəlirlər tutur. Yerli büdcənin gəlirləri təhkim olunmuş və nizamladııcı gəlirlərə bölünür.

Dünyanın demokratik və inkişaf etmiş ölkələrində bələdiyyələrin inkişaf etdirilməsi, yerli özüidarətmənin təkmilləşdirilməsi həmişə diqqət mərkəzində olur. Yerli bələdiyyələr haqqında Avropa Xartiyasının 9-cu maddəsində aşağıdakılar qeyd edilir:

- Yerli özüidarə orqanlarının milli iqtisadi siyasət çərçivəsində öz funksiyalarını həyata keçirəcəkləri zaman sərbəst surətdə istifadə edə biləcəkləri kifayət qədər şəxsi maliyyə vəsaitinə malik olmaq hüququ vardır.

- Yerli özüidarə orqanlarının maliyyə vəsaitinin ən azı bir hissəsi yerli rüsum və vergilərin hesabına daxil olmalıdır ki, bunların da ölçüsünü yerli özüidarə orqanları qanunun müəyyən etdiyi həddlərdə təyin etməyə haqlıdır.

- Yerli özüidarə orqanlarının maliyyə vəsaiti konstitusiyanın və qanunun onlara verdiyi səlahiyyətlərə uyğun olmalıdır.

- Yerli özüidarə orqanları vəsaitinin əsaslandığı maliyyə sistemləri kifayət qədər çeşidli olmalıdır ki, yerli orqanların səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi zamanı yaranmış xərclərin dəyişilməsi prosesinin gerçək imkanlar daxilində izləmək mümkün olsun.

•Maliyyə baxımından daha zəif yerli özünüidarə orqanlarının müdafiəsi yerli orqanların maliyyələşdirilməsinin potensial mənbələrin və onların üstündə olan xərclərin qeyri-bərabər bölüşdürülməsi nəticələrinin təshih edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş maliyyə tərazlaşdırılması prosedurunun və ya ekvivalent tədbirlərin işə salınmasını tələb edir. Bu cür prosedur və ya tədbirlər yerli özünüidarə orqanlarının öz səlahiyyətləri daxilində seçmək azadlığını məhdudlaşdırmalıdır.

•Yerli özünüidarə haqqında Avropa Xartiyasının bu müddəaları demokratik ölkələrdə yerli hakimiyyət orqanlarının iqtisadi və maliyyə - vergi siyasətinin əsasları kimi qəbul olunur. Bu səbəbdən, göstərilənlər respublikamızın qanunvericiliyində öz əksini tapmışdılar.

Azərbaycan Respublikasında bələdiyyə qəirlərinin əsas hissəsini təşkil edən yerli vergilərə Vergi Məcəlləsinə və “ Yerli vergilər və ödənişlər haqqında” qanuna müvafiq olaraq aşağıdakı vergi növləri aid edilmişdir:

1. Fiziki şəxslərdən torpaq vergisi;
2. Fiziki şəxslərdən əmlak vergisi;
3. Yerli əhəmiyyətli tikinti materialları (kərpic-kirəmit, tikinti qumları,yüksək möhkəmliyə malik olan çınqıl xammalı) üzrə mədən vergisi;
4. Bələdiyyə mülkiyyətində olan hüquqi şəxslərin mənfət vergisi.

Bələdiyyələrin torpaq vergisi torpaq mülkiyyətçisi və istifadəçilərin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsindən aslı olmayaraq torpaq sahəsinə görə hər il sabit tədiyyə şəklində hesablanır. İstifadə xüsusiyyətlərinə görə bələdiyyə torpaqları Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müyyən edilmiş ümumi istifadədə olan torpaqlara, hüquqi və fiziki şəxslərin qanuni istifadəsində və icarəsində olan torpaqlara, habelə ehtiyat fondu torpaqlarına bölünür. Azərbaycan Respublikasında torpaqdan istifadəyə görə fiziki şəxslər torpaq vergisini bələdiyyə büdcəsinə ödəyirlər.

“Yerli vergilər və ödənişlər haqqında” qanuna əsasən tikililər və onların hissələrinə görə fiziki şəxslərdən əmlak vergisi hesablamaq məqsədi ilə

bələdiyyələr 3-5 ildə bir dəfədən gec olmamaq şərti ilə ərazində yerləşən müvafiq əmlakın vergi qoyma məqsədləri üçün qiymətləndirilməsi barədə qərar qəbul edirlər. Əmlakın qiymətləndirilməsi üzrə əməliyyatlar bələdiyyələrin və ya fiziki şəxslərin təşəbbüsü ilə onların vəsaiti hesabına maliyyələşdirilir. Yerli büdcələrə ödənilən fiziki şəxslərin əmlak vergisinə onların mülkiyyətində olan binalarla yanaşı fiziki şəxslərə məxsus minik avtomobilləri üzrə də əmlak vergisi ödənilir. Bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatların mənfəət vergisinin yerli büdcəyə alınması Vergi Məcəlləsinə uyğun həyata keçirilir. Belə ki, burada obyekt bələdiyyə mülkiyyətində olan hüquqi şəxsin gəlirli ilə gəlirdən çıxılan xərc arasındakı fərq olan mənfəətdir.

Digər bələdiyyə vergisi yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisidir. Mədən vergisi ödəyiciləri bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaq sahələrindəki yerli tikinti materialları çıxaran fiziki şəxslər və müəssisələrdir. Bu zaman çıxarılan yerli əhəmiyyətli tikinti materialı vergi tutumunun obyekt hesab edilir.

Qanunvericiliyə uyğun olaraq bələdiyyə büdcələrinin gəlirlərinə yerli vergilərdən başqa digər ödənişlər də aid edilmişdir.

Ödənişləri vergilərdən fərqləndirən cəhət onların əvəzsiz olmamasıdır. Ödəniş və rüsumlar fiziki və hüquqi şəxslərə göstərilən hər hansı xidmətə və ya təqdim edilən hüquqa görə ödənilən pul vəsaitidir.

Vergilərdən fərqli olaraq bu ödənişlər fiziki və hüquqi şəxslərin hər hansı fəaliyyəti üçün və ya icra etdiyi işə görə ödədiyi haqqdır.

Yerli vergilər və ödənişlərin yığılmasına, yerli büdcələrə köçürülməsinə nəzarət bələdiyyələrin müvafiq komissiyaları, habelə yerli vətəndaşların yığıncaqlarda təklif olunan və bələdiyyə iclasında təsdiq olunan nəzarət komissiyaları tərəfindən həyata keçirilir. Bələdiyyələrdə yerli büdcənin icrasına nəzarəti bələdiyyələr özləri həyata keçirir.

Bələdiyyələrin iqtisadi əsaslarından biri bələdiyyələrin mülkiyyətidir. Yerli özünüidarənin inkişafı bu mülkiyyətin miqyasından, strukturundan və

idarə olunmasından xeyli dərəcədə asılıdır. Aydınır ki, bələdiyyə mülkiyyətinin formalaşdırılması yerli özünüidarə orqanlarının yaradılmasında ən başlıca amillərdən biri kimi bələdiyyələrin müstəqilliyinin həlledici şərtidir.

Ölkəmizdə mülkiyyətin digər növləri olan dövlət və xüsusi mülkiyyətlə yanaşı, bələdiyyə mülkiyyəti də toxunulmazdır və dövlət tərəfindən qorunur. Bələdiyyələrin bələdiyyə mülkiyyətinə sahiblik, ondan istifadə və onun barəsində sərəncam vermək hüququ vardır.

Bu prinsip “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununda öz əksini tapmışdır. Eyni zamanda bu qanuna əsasən bələdiyyə mülkiyyətinin tərkibinə əsasən aşağıdakılar: yerli vergilər və ödənişlər hesabına formalaşan yerli büdcənin vəsaiti, bələdiyyənin büdcədən kənar fondları, bələdiyyə müəssisələri və torpaqları, bələdiyyə mənzil fondları və qeyri-yaşayış binaları, dövlət və xüsusi mülkiyyətdə olmayan yollar, bələdiyyə təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və idman müəssisələri və digər daşınar və daşınmaz əmlak daxil edilir.

Bələdiyyələrin maliyyə resurslarının formalaşmasında mühüm amillərdən biri bələdiyyə mülkiyyətinin özəlləşdirilməsidir. Özəlləşdirmədən bələdiyyə büdcəsinə daxil olan vəsaitlər aşağıdakı istiqamətlərə xərclənir:

-özəlləşdirilən müəssisələrinin əmlak kompleksinə daxil olmayan və uyğun idarə orqanlarının icarəsinə verilən sosial-mədəni və kommunal-məişət obyektlərinin saxlanılmasına;

-bələdiyyə ərazisində yaşayan əhəlinin sosial müdafiə tələbələrinin maliyyələşdirilməsinə;

-lazimi investisiya proqramlarının həyata keçirilməsinə;

- digər tədbirlərinin maliyyələşdirilməsinə.

Bələdiyyə mülkiyyətinin formalaşdırılması prosesində mühüm amillərdən biri də bələdiyyə mülkiyyətinə əmlakın verilməsi məsələsidir. “Bələdiyyə mülkiyyətinə əmlakın verilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununda göstərilən bələdiyyə əmlakının yaranması mənbələri aşağıdakılardır:

- bu qanuna və digər normativ hüquqi aktlara uyğun olaraq bələdiyyələrin mülkiyyətinə verilən dövlət əmlakı;

- bələdiyyələrin fəaliyyəti nəticəsində əldə olunan və yaradılan əmlak;

- fiziki və hüquqi şəxslərin, beynəlxalq təşkilatların və fondların bələdiyyələrə könüllü maddi yardımı.

Başlıca funksiyası yerli əhaliyə xidmət göstərməkdən ibarət olan bələdiyyələrin öz vəzifələrini yerinə yetirməsi onun maliyyə vəziyyəti ilə birbaşa bağlıdır. Bələdiyyə maliyyəsi bələdiyyənin başlıca hərəkətverici mənbəyidir və belə mənbənin olması və ya zəif olması bələdiyyələrin fəaliyyətinə ən ciddi mənfi təsir göstərən amillərdəndir.

Bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması və istifadəsi müəyyən prinsiplərə əsaslanır. Bu prinsiplər: özünüidarəetmə, müstəqillik, aşkarlıq və yerli mənafeyin respublika mənafeyi ilə uzlaşması prinsiplərindən ibarətdir.

Özünüidarəetmə prinsipi bələdiyyənin özünün mahiyyətindən irəli gəlir. Qanunvericilik bələdiyyələrə öz maliyyə resurslarından sərbəst istifadə etmək hüququ verməklə onlar üçün əlverişli manevr imkan yaratmış olur. Eyni zamanda özünüidarəetmə prinsipi bələdiyyə idarəcilərini və yerli sakinləri yerli maliyyə ilə bağlı daha məsuliyyətli qərar çıxarmağa məcbur edir. Çünki bələdiyyə maliyyəsindən qeyri-səmərəli istifadə nəticə etibarilə onların özlərinin həyat səviyyəsinin pisləşməsinə gətirib çıxaracaqdır və yaşadıkları ərazilərin problemləri həll edilməmiş qalacaqdır.

Bələdiyyə maliyyəsinin müstəqilliyi prinsipi əsasən bələdiyyənin yerli maliyyə barədə müstəqil sərəncam verməsində ifadə olunur. Bələdiyyələr onların mülkiyyətində olan iqtisadi resursları sata, özəlləşdirə və ya istifadəyə verə bilərlər. Bələdiyyə maliyyəsində necə istifadə etmək haqqında heç bir orqanın bələdiyyələrə göstəriş vermək və ya fəaliyyətinə müdaxilə etmək hüququ yoxdur.

Bələdiyyə maliyyəsinin aşkarlıq prinsipi bələdiyyə maliyyəsi ilə bağlı fəaliyyətin şəffaf həyata keçirilməsində, əhalinin bu məsələ ilə bağlı məlumatlandırılmasında ifadə olunur. Aşkarlıq prinsipi o deməkdir ki ,

bələdiyyələr yerli büdcənin layihəsi hazırlayarkən və istifadə edərkən, bələdiyyə əmlakına dair sərəncam verərkən və bələdiyyə üçün əhəciyyət kəsb edən digər qərarlar qəbul edərkən yerli əhalinin bu prosesə cəlb etməli və ya ətraflı məlumatlandırmalıdır. Qanunvericilik bələdiyyələrin üzərinə belə bir vəzifə qoyur ki, bələdiyyələr hər maliyyə ilinin sonunda büdcənin icrası haqqında hesabatı təsdiq etməli və əhaliyə çatdırmalıdır.

Yerli mənafeyin respublika mənafeyi ilə uzlaşması prinsipi bələdiyyələrin öz fəaliyyətini respublikada həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətə uyğun qurumlarını və qanunvericilikdə müəyyən edilmiş səlahiyyətlər çərçivəsində fəaliyyət göstərməyi nəzərdə tutur. Bələdiyyələr öz fəaliyyətlərində nə qədər müstəqil olmuş olsalar da, onların fəaliyyəti bütövlükdə respublikada həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətdən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Buna görə də bələdiyyələrin yerli siyasəti respublikada həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətə uyğun olması və onu tamalaması təbiidir. Əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılmasını və respublikanın iqtisadi dayaqlarının gücləndirilməsinə çalışmaq bələdiyyələrin bu istiqamətdə başlıca vəzifələridir. Qanunvericilik bələdiyyələrin üzərinə belə bir vəzifə də qoyur ki, bələdiyyələr onların məşquliyyət dairəsinə aid edilmiş sahələrdə əhalinin əsas yaşayış tələbatının ödənilməsinə dövlət sosial standartlarından aşağı səviyyədə təmin edə bilməzlər.

!Bələdiyyələrin statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu bələdiyyələrin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada və şərtlərlə məqsədli büdcədən kənar fondlar yaratmaq hüququnu təsbit edir. Bələdiyyələrin büdcədən kənar fondları yerli maliyyənin tərkib hissələrindən biridir. Bu fondlar yerli əhəmiyyətli məsələlərin həll üçün zəruri pul vəsaitlərini əldə etmək məqsədilə yaradılır.

Büdcədən kənar fondlar əsasən aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşır:

- vətəndaşların idarə, müəssisə və təşkilatların könüllü ianələri;
- ətraf mühitin çirkləndirilməsi, təbii ehtiyatlardan qeyri-səmərəli istifadə və təbiəti mühafizə qanunvericiliyinin digər pozuntularına görə sanitariya norma və

qaydaları pozulmasına görə edilən cərimələ, eləcə də vurulan ziyanın ödənilməsi ilə bağlı ödənişlər. Bu cərimə və ödənişlərin məbləği təbiəti mühafizə tədbirlərinin keçirilməsinə istifadə olunur;

- tarixi- mədəniyyət abidələrinin dağıdılması və korlanmasından tutulan cərimələr. Vurulan ziyanın kompensasiyası üçün ödəmələr üzrə əldə olunmuş vəsait tarixi-mədəniyyət abidələrinin qorunması və bərpası üçün istifadə olunur.

Bələdiyyələrinin büdcədən kənar fondlarının vəsaitləri bankda xüsusi hesabda cəmlənir, bələdiyyənin nümayəndəli orqanının qərarı ilə və yaradıldığı məqsədlər sahəsində xərcləri maliyyələşdirmək üçün istifadə olunur. Bələdiyyə müəyyən ərazidə məskunlaşmış əhəlinin hüquq və azadlıqlarının qorunmasını, habelə yerli problemlərinin həllini təmin edən müstəqil, kollegial idarəetmə orqanıdır.

Yeni idarəetmə sisteminin – bələdiyyələrin yaradılması məsələsi öz əksini ölkə Konstitusiyasında tapmışdır. Ölkə Konstitusiyasının 4 bölməsi bütövlükdə bələdiyyələrin fəaliyyəti, səlahiyyətləri, vəzifələri və s. məsələləri tənzimləyir. Yerli özünüidarəetməni 5 ildən bir keçirilən seçkilər əsasında formalaşan bələdiyyələr təmin edir. Respublikamızda “ Yerli özünüidarə haqqında” Avropa Xartiyasının müddəaları əsas götürülərək yerli demokratiyanın, o cümlədən yerli özünüidarə orqanlarına seçkilərin qaydalarını, bələdiyyələri, bələdiyyə üzvlərinin statusunu, fəaliyyət prinsiplərini, bələdiyyələrin maliyyəsi, əmlak hüququ rejimini tənzimləyən qanunvericilik aktları qəbul edilmişdir. İlk dəfə bələdiyyə seçkiləri 1999-cu ildə vətəndaşların yerli özünüidarəetmə hüququnu təmin olunması, dövlət mülkiyyətinin bölünərək onun bir hissəsinin, həmçinin dövlət səlahiyyətlərinin müəyyən hissəsinin bələdiyyələrə ötürülməsi yolu ilə yerli özünüidarəetmə orqanlarının yaradılması, onların təşkili və həyata keçirilməsi məsələsinin təsbit olunması ilə dövlət idarəetməsində qeyri-mərkəzləşmə prosesinin hüquqi əsasları yaradıldı və həyata keçirilir.

Bələdiyyələr tərəfindən yerli sosial-iqtisadi, ekoloji, kommunal və digər inkişaf proqramları işlənilib hazırlanır, onların icrası təmin edilir qanunla bələdiyyələrə verilmiş digər əlavə səlahiyyətlər həyata keçirilə bilər. Qeyd olunan

səlahiyyətlərin icrası əhalinin iştirakı, onların rəyini nəzərə almaqla həyata keçirilir ki, bu da proqramların işlənməsi və reallaşdırılmasına əhlinin cəlb olunması, rəy sorğularının keçirilməsi yolu ilə mümkündür. yerli özünüidarəetmənin təşkili və həyata keçirilməsi prosesində dövlət qeyri- mərkəzləşdirmə siyasəti özünü daha çox aşağıdakı istiqamətlərdə bürüzə verir:

- yerli dövlət orqanları ilə əlaqələrin qurulmasında;
- qeyri-dövlət təşkilatları ilə birgə pilot proqramlarının tətbiqi yolu ilə yerli özünüidarə orqanlarının müəyyən dərəcədə güclənməsində;
- hakimiyyətin bir qisim yerli səlahiyyət və funksiyalarının bələdiyyələrə verilməsi, onların maliyyə iqtisadi-sosial yaranmasında;
- dövlət orqanları tərəfindən hüquqi və metodoloji yardımlarının göstərilməsində;
- yerli özünüidarə orqanlarının fəaliyyətinə inzibati nəzarətin təşkilində;
- maliyyə, texniki cəhətdən yardımların göstərilməsində;
- dövlət orqanının hüquqi, metodiki yardımı nəticəsində yerli büdcənin formalaşması imkanlarının yaranmasında.

Bələdiyyələrin təşəkkül tapması və səmərəli fəaliyyəti onları ictimai, alternativ xidmətlər yaratmaqla idarəetmə sisteminin təşkili imkanlarını artırır. Yerli özünüidarənin təkmilləşdirilməsi həm bələdiyyələrin fəaliyyətinin əsaslarından biri kimi ictimaiyyətlə əlaqələrin perspektivlərini artırır, həm də yerli məsələlərin həlli imkanlarını yüksəldir. Dövlət idarəçiliyində dayanıqlı əlaqələrinin qurulması nə qədər əhəmiyyət kəsb edirsə, yerli özünüidarəetmənin təkmilləşməsi sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində bələdiyyələrin ictimai qurumlarla və yerli əhali ilə dayanıqlı əlaqələri və dövlət orqanları ilə qarşılıqlı münasibətlərin qurulması da bir o qədər əhəmiyyət kəsb edir.

Aydın ki, bələdiyyələrin maliyyə - iqtisadi fəaliyyətində yerli büdcənin tərtibi, təsdiqi və icrası xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Yerli büdcənin hazırlanmasında planların, xüsusilə strateji planların nəzərə alınması zəruridir. Məlumdur ki, büdcə bu və ya digər təşkilatın real məqsəd və hədəflərini əks

edtirən maliyyə sənədidir. Bütçə özündə təşkilatın gündəlik fəaliyyət göstərmək və məqsədlərinə çatmaq üçün sərf etdiyi maliyyə vəsaitlərini, eləcə də mövcud gəlir mənbələri və onların həcmi əks etdirir. Bütçə qarşıdakı bir neçə ili əhatə edən strateji plan əsasında hazırlanmalıdır, çünki bir illik planlar qısa müddəti əhatə etdiyindən gələcəkdə qarşıya çıxacaq ehtiyacları müəyyən imkan verməyə bilər.

Yerli bütçələr bir sıra keyfiyyətlərə malikdir. Qanuna uyğun olaraq bələdiyyələr öz bütçələrini müstəqil hazırlayaraq təsdiq edir, onun icrasını həyata keçirirlər. Heç bir qurum və ya rəsmi şəxs bələdiyyələrə bütçədən necə istifadə etmələri barədə göstəriş verə bilməz. Yerli bütçələr ölkədə mövcud olan bütçə sisteminə və qanunvericilikdə əks etdirilən vahid bütçə təsnifatının ümumi prinsiplərinə uyğun olmalıdır.

Bələdiyyə bütçəsi şəffaf olmalıdır. Bələdiyyələrin fəaliyyətində şəffaflıq əsas prinsiplərdən biridir. Bələdiyyələr yerli bütçə layihəsini hazırlayarkən və ya icra edərkən bu prosesə yerli əhalini cəlb etməli və onları davamlı olaraq bütçə haqqında məlumatlandırılmalı və ya onların bu proses barədə məlumatı olması üçün şərait yaratmalıdırlar.

Bütçənin tərtibində onun göstəricilər əsasında planlaşdırılması xüsusi yer tutur. Bələdiyyə bütçəsi növbəti il üçün bütçə təkliflərini gəlir xərclərə əsaslanaraq planlaşdırılır. “Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” AR qanuna müvafiq olaraq, yerli bütçə layihələri bələdiyyənin mövcud və gələcək idarəetmə fəaliyyətinin, sosial-iqtisadi planlarının və məqsədli proqramlarının qiymətləndirilməsi əsasında işlənib hazırlanır.

Bütçənin gəlir hissəsi müəyyən mənbələrə əsaslanaraq tərtib edilir. Buna görə də bütçənin gəlir hissəsinin araşdırılması zamanı gəlirin həcmi müəyyən edilməlidir. Ötən ilin bütçəsini təhlil etməklə müxtəlif gəlir mənbələrindən daxil olan gəlirin artması və ya azalması müəyyənləşdirilməlidir. Digər məsələlərlə yanaşı, xərclərin güzgün bölüşdürülməsi də vacib amildir. Bütçənin xərc hissəsində daha ciddi yanaşma tələb olunur və buna xüsusi diqqətin yetirilməsi

zəruridir. Yerli bələdiyyə büdcə prosesi özünüidarəetmə orqanlarının, onların büdcəsinin planlaşdırılması, müzakirəsi və təsdiqi, yerli büdcənin icrası və yerli büdcənin icrasına nəzarəti özündə birləşdirir.

Büdcə prosesinin səmərəli nəticələrə gətirib çıxarması üçün onun strateji planla əlaqəli hazırlanması və həyata keçirilməsə tələb olunur. Bu proses qanuna və bələdiyyə nizamnaməsinə uyğun olaraq ardıcılıqla həyata keçirilməlidir. Bələdiyyələr növbəti büdcə ilinin başlanmasına 11 ay qalmış yerli büdcənin layihəsini tərtib etməyə başlamalıdır. Cari ilin aprel ayının 15-dən büdcənin ilk proqnozları hazırlanaraq bələdiyyə iclasına təqdim olunmalı, dövlətdən müəyyən maliyyə yardımı almaq üçün ən qəci ayın 1-ci 10 gününə təsdiq olunmuş yerli büdcə layihəsi bələdiyyə fəaliyyətini əks etdirən digər lazimi sənədlərlə birgə Maliyyə Nazirliyinə təqdim olunmalıdır. Büdcə layihəsi ilə bağlı hazırlıq işləri iyul ayından başlayaraq bələdiyyə büdcəsinin əldə olunan göstəriciləri əsasında bələdiyyələrin müvafiq komissiyalarında müzakirələr aparılmalıdır. Bu müzakirələr sentyabrda yekunlaşmalıdır. Oktyabrın 15-də bələdiyyənin büdcə komissiyası büdcə layihəsini bələdiyyə iclasının müzakirəsinə verilməlidir.

Yerli büdcənin layihəsi dekabr ayının 20-gec olmayaraq bələdiyyə iclasına təsdiq olunmalıdır.

Yerli büdcə və strateji plan arasında əlaqə bələdiyyənin fəaliyyətinin qurulması üçün tələb olunan birinci addımdır. Strateji plan bələdiyyə üçün bir mayakdır və onun fəaliyyətinin planlaşdırılmış və məqsəduyğun icrasına imkan yaradır. Strateji planı olmayan bələdiyyə nəyə nail olmaq və necə idarə etmək barədə heç bir fikrə malik olmayacaq. Strateji plan, eyni zamanda, bələdiyyələr üçün, büdcə vəsaitlərindən səmərəli istifadə etmək baxımından böyük əməmiyyətə malikdir. Çoxsaylı problemlərin mövcudluğu bələdiyyələrə onları həll etmək üçün kifayət qədər maliyyə vəsaitinə malik olmasını tələb edir. Bələdiyyələrin öz ərazilərində problemlərin həllində maraqlı olmalarına baxmayaraq, maliyyə vəsaitlərinin çatışmazlığı üzündən onlar qısa zamanda həmin problemləri həll etmək imkanına malik deyillər. Buna görə də bələdiyyələr maliyyə vəsaitlərinə

ehtiyatla yanaşmalı, problemləri dərin təhlil etməli və müəyyən zaman çərçivəsində bu problemləri necə həll edə biləcəklərini müəyyən etməlidirlər. Başqa sözlə, bələdiyyələr yalnız dəqiq stratejiyaya, daha doğrusu, strateji plana malik olduqları halda, öz problemlərinin həllinə tədricən nail ola bilərlər.

Strateji plan bələdiyyənin əsas məqsədlərini müəyyən edir və bu məqsədlər cəmiyyət və bələdiyyə rəsimləri tərəfindən qəbul olunur. Buna görə də bələdiyyələr növbəti il üçün xərcləri bölüşdürərkən bu məqsədləri mütləq nəzərə almalı və bölüşdürməni müvafiq qaydada yerinə yetirməlidirlər. Bəzi hallarda büdcə planlarının reallaşdırılmaması və gəlirin müəyyən dərəcədə azalması mümkündür. Strateji planlaşdırma məsələlərin qısa və uzun müddət üçün fəaliyyətin mühüm sahələrini əhatə edir, mümkün maliyyə resurslarının səfərbər olunmasını və daha səmərəli fəaliyyət ehtimalını gücləndirir. Strateji planlaşdırma dəyişikliyin idarə olunmasını və mümkün olan ən yaxşı gələcəyin yaradılmasına yönəlmiş sistemli prosesdir. Bu proses bələdiyyələr aşkar edilmiş problemlərin həlli məqsədilə məhdud resurslarından istifadə etməyə və əhatə resursları tədqiq etməyə imkan verir. Beləliklə, strateji plan bələdiyyənin inkişaf kursunu sənədləşdirir. Strateji planın faydalılığı aşağıdakılardan irəli gəlir:

- bələdiyyənin təşkilatı strukturun inkişafı;
- strateji düşüncənin və fəaliyyətin təşviq edilməsi;
- qərarvermə prosesinin təkmilləşdirilməsi;
- bələdiyyənin bir təşkilat kimi məsuliyyətinin və işinin dəstəklənməsi;
- qərar qəbul edənlərə öz vəzifə və öhdəliklərini yerinə yetirməkdə kömək;
- bələdiyyə tərəfindən hazırlanan işgüzar və iqtisadi inkişaf, rabitə, nəqliyyat, xidmətlər və sərmayə üzrə daha ətraflı planlar üçün əsas yaratması.

Yerli büdcə prosesinin bələdiyyələrin perspektiv inkişafının strateji planlaşdırılması ilə əlaqələndirilməsi yerli özünüidarəetmənin fəaliyyətinin səmərəliliyinə nail olunmasında həlledici rol oynayır. Buna görə də ölkəmizdə bələdiyyələrinin bu sahədəki fəaliyyəti daha da təkmilləşdirilməlidir.

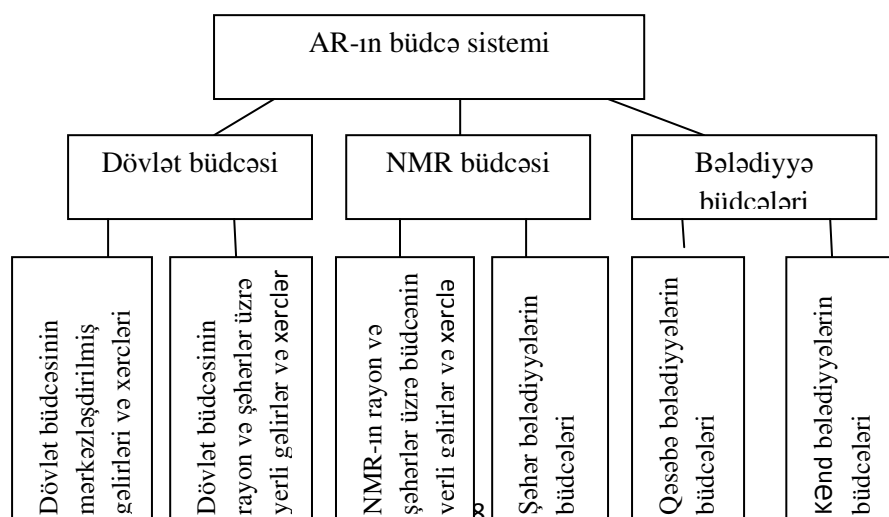
II FƏSİL. Azərbaycan Respublikasında bələdiyyələrin maliyyəsinin mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi.

2.1. Regional sosial-iqtisadi inkişafda bələdiyyə maliyyəsinin rolunun qiymətləndirilməsi

Bələdiyyələrin yaradılması Azərbaycanın dövlət quruculuğunda yeni mərhələ olmuşdur. Yerli özünüidarəni təmin etməklə yanaşı bələdiyyələr respublikamızda regionların, o cümlədən ayrı-ayrı yaşayış məntəqələrinin sosial-iqtisadi inkişafının həyata keçirilməsində mühüm rol oynamaqda idi. Bələdiyyələr yaradılarkən yerli inkişafı ilə bağlı bir sıra məsələlər onların səlahiyyətinə verilmiş və əhəlinin sosial-iqtisadi vəziyyətilə bağlı mühüm vəzifələr bələdiyyələrə həvalə edilmişdi.

Bələdiyyələr yaradılarkən onlara öz fəaliyyətində müstəqilliyin verilməsi regional sosial-iqtisadi inkişafda yerli özünüidarə orqanları üçün özünəməxsus məsuliyyət və vəzifələr müəyyənləşdirilib. Bələdiyyələrin qarşısında duran vəzifələri yerinə yetirmək üçün müxtəlif şərtlər tələb olunur. Bu şərtlərin arasında əsas yeri bələdiyyələrin geniş maliyyə potensialına malik olmasını tutur. Maliyyə imkanları yerli özünüidarə qurumlarının inkişafı üçün bazisdir, yerdə qalan şərtlər ikinci dərəcəli rola malikdir. Bələdiyyələrin maliyyə vəziyyətini qiymətləndirmək üçün istifadə oluna biləcək ən vacib indikator onların büdcələridir. Bələdiyyə büdcələri vahid büdcə sisteminin mühüm tərkib hissəsi kimi həmin sistemin ilk həlqəsi hesab olunur.

AR-ın büdcə sisteminə bələdiyyə büdcələrinin yerini büdcə sisteminin quruluşunu əks etdirən aşağıdakı sxemdən görmək olar

Sxem 2.

Sxemdən də göründüyü kimi bələdiyyələr bilavasitə yaşayış məntəqələri üzrə yaradılır və hər bir bələdiyyə böyüklüyündən və ya kiçikliyindən asılı olmayaraq öz büdcəsinə malikdir.

Bələdiyyə büdcələrinə yalnız yerli özünüidarəetmə orqanlarının konkret dövr üçün gəlir və xərclərini əks etdirən rəqəmlər, cədvəllər və ya gəlirləri və xərcləri bir-birini tamamlayan adi bir balans kimi baxmaq azdır. Çünki büdcə məqsədlərini və onun qarşısında duran vəzifələri əks etdirən əsas maliyyə sənədidir. Əgər belə olmasa idi, bütün bələdiyyələrin büdcələri bir-birini təkrarlayan standart sənədlər dəstindən başqa bir şey olmazdı. Halbuki, bir bələdiyyənin büdcəsində aparatın saxlanması, başqa birisində sosial-yönümlü xərclər üstünlük təşkil edir.

“ Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” AR qanununda göstərilir ki, yerli büdcə bələdiyyənin səlahiyyətlərini həyata keçirmək üçün formalaşan və istifadə olunan vəsaitlərin məcmusudur. Büdcə gəlirlərinin strukturu regionlar üzrə kəskin fərqlənir. Bununla bağlı iki mühüm tendensiyanı xüsusilə qeyd etmək olar. Əvvəla, bələdiyyə büdcələrinin gəlirlərində vergi daxilolmaları o qədər yüksək paya malik deyil. Halbuki, həm “ Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında”, həm də “Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında” qanunlarda da müəyyən edildiyi kimi, yerli özünüidarə qurumlarının büdcələrinin gəlir mənbələrinin adları içərisində müxtəlif tədiyə növləri say etibarını ilə daha çox paya malikdir. Lakin yarandığı dövrdən hazırkı vaxta kimi bələdiyyə büdcələrinin gəlirlərindən dövlət büdcəsində ayrılan dotasiya əhəmiyyətli yer tutur. Bələdiyyələrin iqtisadi vəziyyəti dotasiya olmadan onların büdcələrin formalaşdırmağa imkan vermir.

Bələdiyyə büdcələrinin dotasiyadan asılılığının yüksək olması müsbət hal sayıla bilməz. Çünki kənar mənbələrin bələdiyyələr üçün etibarlı və dayanıqlı maliyyə bazası olmadığını nəzərə alsaq, belə vəziyyət yerli özünüidarəetmə qurumlarını hər an maliyyə böhranı ilə üzləşdirilə bilər. Respublikamızda bələdiyyələrin yalnız xüsusi gəlirləri deyil, həm də ayrılan yardımlarla birgə ümumi gəlirləri çox kiçikdir. Hal-hazırda yerli bələdiyyə büdcələrinin təhlili, gəlir və xərclərin faktiki səviyyəsində də aydın göstərir ki, yerli özünüidarəetmə

qurumları olduqca zəif maliyyə potensialına malikdir. Bələdiyyələrin hazırkı maliyyə imkanları ilə onların səlahiyyət yükü arasında kəskin disproporsiyanın olması aydın görünür və yerli özünüidarə qurumlarının qanunvericiliklə üzərinə düşən səlahiyyəti dolğun reallaşdırma bilməməsinin əsas səbəbi də budur:

Maliyyə vəsaitlərinin məhdudluğu bələdiyyələrin passivliyinə haqq qazandıra bilməz. Hər bir bələdiyyə öz ərazisində göstərilməli olan sosial və ictimai xidmətlərin real dəyərini dəqiq müəyyən etməlidir. Bunun üçün isə hazırda istər dövlət büdcəsinin, istərsə də bələdiyyə büdcələrinin hazırlanması zamanı tətbiq olunan “ əvvəlcə gəlirlərin müəyyənləşdir, xərcləri isə ona uyğunlaşdır” praktikasından imtina etmək lazımdır. Ona görə də hər bir bələdiyyənin büdcə prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsinə ciddi ehtiyac var.

Bələdiyyələrin maliyyə sisteminin təşəkkülü və inkişafı menecmentdən əhəmiyyətli asılı olur. Buna görə də bələdiyyə maliyyə fondlarının yaradılması və istifadəsi prosesinin nəticələrinin daimi optimallaşdırılması üçün məqsədyönlü idarəetmə zəruridir.

Bələdiyyələrin məqsədi sosial xidmətlərin təminatının maliyyə əsaslarını yaratmaq və makroiqtisadi tənzimlənməni reallaşdırmaqdır. Bu aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsini zəruri edir:

-sosial məhsullara olan yerli və bu tələbatın ödənməsi üçün lazım vəsaitlərinin həcmi müəyyənləşdirmək ;

-bələdiyyələrin maliyyə fondlarının formalaşması və istifadəsi yolu ilə ictimai sektorun səmərəli fəaliyyətinin təmin olunması;

-bələdiyyə maliyyə fondlarının iqtisadi effektiv və sosial ədalətli istifadəsinə reallaşdırmaq;

-dövlət sosial proqramlarının reallaşdırılması ilə yerli özünüidarənin qarşılıqlı əlaqələndirilməsi.

Yerli büdcələrin formalaşdırılmasında 17 iyun 2003-cü ildə təsdiq edilmiş “Bələdiyyələrin vergi xidməti orqanı haqqında Əsasnamə” xüsusi əhmiyyətə malikdir. Yerli vergi və ödənişlərin ödəyiciləri ilə yerli vergitutanlar arasında

qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsi və yerli “ vergi müfəttişliyinin” fəaliyyətinin ümumi əsasları bu Əsasnamə ilə müəyyən edilir və burada yerli vergi xidməti orqanının vəzifə və hüquqları öz əksini tapır. Əsasnamədə bildirir ki, bələdiyyə vergi xidməti orqanı yerli vergilərin və ödənişlərin “müəyyən” edilmiş qaydada hesablanmasına, vaxtında və tam məbləğdə yerli büdcələrə ödənilməsinə nəzarəti həyata keçirir. Yerli vergi və ödənişlər üzrə borcların, bu borclar üzrə hesablanmış faizlərin və maliyyə sanksiyalarının qanuni qaydada alınması da əsasnamə ilə bu orqana həvalə edilir. Bu vergi və ödənişlərin ödəyicilərinin uçotunu aparmaq, ödəyicilərin hüquqi və qanuni maraqlarını qorumaq, onların sorğu və şikayətlərinə baxmaq səlahiyyətlərinə aid məsələlər üzrə bələdiyyələrə təkliflər vermək, ödəyicilərə yerli vergilərə aid normativ-hüquqi aktlar və bələdiyyə qərarları haqqında məlumatı vermək bu orqanların vəzifəsi hesab edilir. Yerli vergi xidməti orqanı, məsələn, fiziki şəxslərin əmlak və torpaq vergisi ödəyicilərinə bu vergilərin tutulması metodları barədə məlumat verməlidir. Daha dəqiqi, ödəyicilərə “ Vergi Məcəlləsi”, “Yerli vergi və ödənişlər haqqında” AR Qanununun tələbləri izah edilməlidir. Çünki göstərilən qanunvericilik sənədləri bələdiyyə maliyyə sisteminin idarəedilməsinin, yerli idarəetmə orqanların, yerli maliyyə fondlarını yaradılmasında rolunun qiymətləndirilməsi baxımından faydalıdır.

Bələdiyyələrin fondlarının vəsaitlərinin istifadəsi birbaşa bələdiyyənin özü və icra aparatı tərəfindən həyata keçirilir.

Yerli maliyyənin idarə edilməsinin istər hüquqi əsasları, istərsə də maliyyə idarəetmə fəaliyyəti müəyyən prinsiplərə uyğun olmalıdır. Ümumilikdə dövlət və bələdiyyə maliyyəsi ədalətlik, vahidlilik, əlahiddəlik, spesifiklik, dəqiqlik, şəffaflıq, prinsiplərinə əsaslanmalıdır.

Maliyyə sisteminin fəaliyyəti ümumi ictimai məsələlərlə yanaşı xüsusi ictimai məsələlərin də həllinə diqqət ayırmalıdır. Yəni, maliyyə menecmentində əlahiddəlik prinsipinə əməl edilməsi zəruridir.

Bələdiyyə maliyyə sisteminin mahiyyətindən irəli gələn başqa spesifik cəhətlər- bu sferanın bütövlükdə maliyyə sistemindən fərqləndirilən cəhətlər isə spesifikliyi maliyyə menecmentinin əsas prinsiplərindən birinə çevirir.

Bələdiyyələr ardıcıl olaraq hər il müəyyən sosial xidmətlər göstərir. Hər il yerli büdcə layihələri müəyyən olmuş zamanda hazırlanır, təstiqlənir, icra edilir və müəyyən edilmiş vaxtlarda vergilər toplanır, əhalinin müxtəlif ictimai tələbləri ödənilir .

Bələdiyyə maliyyə sisteminin dəqiq işləməsi də zəruridir. Belə ki, büdcədə yol verilən qeyri-dəqiqliklər, məsələn, büdcə gəlirlərinin planlaşdırılan səviyyədə aşağılığı ictimai sektorda kifayət qədər problemlər yarada bilər.

Maliyyə menecmenti üçün əsas prinsiplərdən biri də şəffaflıq (aşkarlıq) prinsipidir. Bələdiyyələr planlaşdırılan və icra edilən ictimai layihələr barədə mümkün qədər əhalini məlumatlandırılmalıdır.

Yerli özünüidarəetmə orqanları dövlət hakimiyyət orqanları sistemində daxil olmadığı üçün bu prinsip nəzərdə tutur ki, bələdiyyələr daha ümumi qanunvericilik müddəalarını pozmadan öz daxili və inzibati strukturlarını özləri ilə müəyyən etsinlər ki, bu yerli tələbatlara cavab versin və səmərəli idarəetməni təmin etsin. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının və vəzifəli şəxsləri ilə qarşılıqlı münasibətləri də bu prinsip əsasında qurulur. Bələdiyyələr qanunvericiliklə onlara verilmiş ayrı-ayrı dövlət səlahiyyətlərini reallaşdırmaqla, həmçinin dövlət hakimiyyət orqanlarının qəbul etdiyi qərarları həyata keçirməklə qanuna uyğun olaraq yerli səviyyədə dövlət orqanlarının vəzifə və funksiyalarının həyata keçirilməsinə yardım göstərməklə dövlət hakimiyyət orqanları ilə qarşılıqlı münasibətdə olurlar.

Yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə vəsaitləri qanunla ona verilmiş səlahiyyətlərə uyğun olmalıdır. Bu prinsip ölkə Konstitusiyasında və qanunlarında öz əksini tapmışdır. Bu prinsip reallaşdırılmadan yerli özünüidarəetmənin müstəqilliyini , reallığını və səmərəliliyini təmin etmək mümkün deyildir. Qanunvericilik yerli özünüidarəetmənin iqtisadi və maliyyə müstəqilliyinə zəmanət verməklə digər mülkiyyət növləri ilə yanaşı, bələdiyyə mülkiyyətini də qəbul və

müdafiə edir. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının səmərəli iqtisadi və təsərrüfat fəaliyyətinin təmin olunması ən vacib məsələdir. Lakin bu məslənin yerli özünüidarəetmə orqanlarının müstəqilliyi olmadan, onlara uyğun real resurslar verilmədən həll etmək mümkün deyildir və bu məsələ qanunvericilikdə öz əksinin tapmışdır.

Qanunvericilik bələdiyyə büdcələrinin minimal büdcə təminatı normativləri əsasında təmin olunmasına da zəmanət verir. Yerli özünüidarəetmə orqanları onların səlahiyyətlərinə aid edilmiş sahələrdə əhalinin əsas həyati təlabatlarını nominal dövlət standartları səviyyəsindən aşağı olmamaqla təmin etməlidirlər. Bu standartların yerinə yetirilməsinə dövlət tərəfindən yerli büdcələrə transferlərin edilməsi yolu ilə zəmanət verilir. Lakin bələdiyyələr kifayət qədər resurslara malik olmadığı üçün hazırda yerli məsələlərin həllində onların tam müstəqilliyindən danışmaq olmaz. Buna görə də bələdiyyə büdcələrinin gəlirlərinin formalaşması mexanizmi və ya mənbələrində dəyişiklik edilməsi, onun təkmilləşdirilməsi zəruridir.

Bu prinsipin reallaşdırılmasına vacib zəmanətlərdən biri qanunvericilikdə yerli özünüidarəetmə orqanlarına həvalə olunmuş ayrı-ayrı əlavə dövlət səlahiyyətlərinin maliyyələşdirilməsi və dövlət orqanlarının qərarları nəticəsində yaranmış əlavə xərclərin kompensasiya edilməsi haqqında müddəaların olmasıdır.

Bələdiyyə orqanlarında yerli məsələlərin praktiki həlli sayəsində məqsədi vəzifənin köklü sürətdə dəyişdirilməsi üçün də standartlarında və nominal normativlərin müəyyənləşdirilməsi çox vacibdir. Bələdiyyə iqtisadiyyatının, onun idarəciliyinin xüsusiyyətlərinin dərindən bilmək səmərəli təsərrüfatçılıq, ərazi səmərəli idarə olunması və yerli özünüidarəetmənin üzərinə düşən vəzifələrin reallaşdırılması üçün artıq həll edici amilə çevrilir.

Hakimiyyəti orqanların bələdiyyələrin təşəkkülü və inkişafı üçün zəruri hüquqi, təşkilatı və maddi maliyyə şəraiti yaradır və yerli özünüidarə hüququnun həyata keçirməkdə əhaliyə kömək göstərirlər. Bu məsələnin reallaşdırılması yerli özünüidarəetmənin inkişafı sayəsində dövlət siyasətinin məzmununu təşkil edir.

Yerli özünüidarəetməyə dövlət zamanətlərinin təmin olunması sahəsində, həmçinin dövlət hakimiyyət orqanları və yerli özünüidarəetmə orqanları tərəfindən qanunvericiliyə əməl olunmasının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının normativ aktlarının icrasının təmin edilməsi sahəsində yerinə yetirilməli olan bir sıra vəzifələr nəzərdə tutulur. Bu vəzifələrə misal olaraq yerli özünüidarəetmənin dövlət hakimiyyət orqanlarının qərarları nəticəsində yaranmış əlavə xərclərinin ödənilməsi sahəsindəki konstitusiya hüququnun təmin edilməsi, yerli özünüidarəetmə orqanlarının onlara həvalə edilən ayrı-ayrı dövlət səlahiyyətlərini yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan maddi və maliyyə vəsaitləri ilə təmin olunması müasir bələdiyyə idarəciliyi texnoloqiyaları işlənilib hazırlanması və s. göstərmək olar.

Yerli özünüidarəetmənin inkişafını təmin etməyə imkan verən bir sıra mexanizmlər mövcuddur. Bu mexanizmlərin yerli özünüidarəetməyə yardım proqramlarında kompleks şəkildə istifadə olunması və yerli özünüidarəetməyə yardım sahəsində dövlət siyasətinin daha səmərəli reallaşdırılmasına imkan verə bilər.

Yerli özünüidarəetmənin mövcud inkişafı bələdiyyə institutlarının dövlət dəstəyini dəfələrlə gücləndirilmiş, yerli işlərin ümumdövlət maraqları ilə birləşməsinə, bələdiyyələrin dövlət orqanlarından güclü inzibati və maliyyə asılılığının yaranmasına səbəb olmuşdur ki, bu da bələdiyyələrin fəaliyyətində özünüidarəetmə elementlərinin sıxışdırılmasına və arxa plana keçirilməsinə gətirib çıxarmışdır.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, yerli büdcə müstəqildir və bələdiyyələr yerli büdcə ilə bağlı siyasətlərini öz mülahizələrinə və yerli şəraitə uyğun həyata keçirirlər. Lakin yerli büdcənin müstəqilliyi o demək deyildir ki, bələdiyyələr bu fəaliyyəti əlahiddi olaraq həyata keçirirlər və dövlət orqanları ilə hər hansı əlaqəsi yoxdur. Yerli büdcə məsələlərində bələdiyyələrlə dövlət orqanları arasında sıx əməkdaşlıq mövcuddur. Bələdiyyələrin yerli büdcə məsələlərində dövlət orqanları

ilə münasibətləri müxtəlif formalarda təzahür edir. Bu yerli büdcənin formalaşdırılmasından tutmuş icrasınadək olan bütün mənbələri əhatə edir.

İlkin olaraq yerli büdcə ilə dövlət orqanları arasında münasibətlər yerli büdcələrin müstəqilliyinə dövlət zəmanətində öz əksini tapır. «Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında» Qanuna müvafiq olaraq yerli büdcələrin müstəqilliyinə dövlət zəmanət verir və bu dövlət zəmanətinin nədən ibarət olduğunu biz yuxarıda qeyd etdik. Lakin dövlət bələdiyyə büdcəsinin müstəqilliyinə zəmanət versə də onun öhdəliklərinə məsuliyyət daşımır. Bu, o deməkdir ki, bələdiyyələr yerli büdcə vəsaitinə müstəqil sərəncam verdikləri kimi, onun öhdəliklərinə də birbaşa olaraq özləri məsuliyyət daşıyırlar.

Dövlət orqanları yerli büdcənin formalaşdırılması prosesində də müxtəlif vasitələrlə iştirak edirlər. «Bələdiyyələrin statusu haqqında» Qanuna əsasən dövlət orqanları bələdiyyələrə verilmiş səlahiyyətlərin normal yerinə yetirilməsinə kifayət edən yerli büdcələrin zəruri xərclərinin ödənilməsi üçün gəlir mənbələrini təsbit etmək yolu ilə bələdiyyələrin büdcələrini formalaşdırırlar.

Bələdiyyə büdcələrinin mədaxil hissəsi dövlət büdcəsi qəbul edilərkən müvafiq bələdiyyələr üzrə hər il nəzərdə tutulur. Əgər minimum yerli büdcənin mədaxil hissəsi göstərilən gəlir mənbələri hesabına təmin edilə bilmirsə, onda dövlət orqanları dövlət büdcəsinin digər gəlir mənbələrini bələdiyyələrə verə bilərlər və bu zaman yerli büdcələrin əvvəlki ildən keçən sərbəst qalıqları hesaba alınmır. Bundan başqa dövlət orqanları bələdiyyələrin təqdim etdikləri yerli büdcə liahəsinə uyğun olaraq yerli büdcənin kəsir hissəsini örtmək üçün dövlət büdcəsindən dotasiya ayırırlar.

Qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən bələdiyyələrə əlavə səlahiyyətlər həvalə edildikdə onları bu səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün zəruri maliyyə vəsaiti ilə təmin etməlidirlər. Hal-hazırda bələdiyyələr tərəfindən ayrı-ayrı dövlət səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün zəruri maliyyə vəsaiti hər il Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsində nəzərdə tutulur.

Qanunvericilik nəzərdə tutur ki, əgər icra hakimiyyəti orqanlarının qərarları nəticəsində yerli büdcələrin gəlirlərinin azalması və ya xərclərinin artması baş verərsə, bu halda uyğun azalma və ya artma məbləğləri bu qərarları qəbul edən orqanlar tərəfindən kompensasiya olunur. Bələdiyyələrin əlavə xərclərinə səbəb olan dövlət orqanlarının qərarlarını bələdiyyələr onlara kompensasiya kimi verilmiş vəsait həddində həyata keçirirlər.

Bələdiyyələrin zəif daxili maliyyə ehtiyatları hesabına yerli problemləri həll etməsi mümkün deyildir. Buna görə də qanunvericilik bələdiyyələrə öz maliyyə imkanlarını gücləndirmək, istehsal və xidmət sferasını genişləndirmək üçün müvafiq maliyyə qurumları ilə müstəqil münasibətlər yaratmaq hüququnu nəzərdə tutur.

Bələdiyyələrin maliyyə bazarında iştirakı, kredit təşkilatları ilə əlaqələrində hər hansı ərazi məhdudluğu yoxdur. Bələdiyyələr istənilən rezident kredit və sığorta təşkilatları ilə işgüzar münasibətlərdə ola bilərlər. Bələdiyyələrin bu təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqəsi onlar arasında bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilir. Bələdiyyələrin kredit təşkilatları qarşısında öhdəliyinə görə məsuliyyəti bələdiyyələrin öz üzərinə düşür. Bu öhdəliklərə görə dövlət heç bir halda məsuliyyət daşımır.

Bələdiyyələrin vergi yolu ilə gəlir əldə etmələrinin müxtəlif metodları vardır: A R-da bələdiyyə vergiləri Vergi Məcəlləsinə görə müəyyən edilib və tamamilə yerli büdcələrə daxil edilir. Vergilər bələdiyyələrin icra orqanları tərəfindən toplanır. Bu zaman bələdiyyələrin ayrı-ayrı vergi növləri üzrə güzəştlərin verilməsi hüququ vardır.

Vergi mənbələrinin qanunla bölünməsi nəticəsində yerli özünüidarələr maliyyə baxımından tam müstəqil hala gəlir. Maliyyə cəhətdən müstəqil hala gələn yerli özünüidarə vahidlərinin fəaliyyətini daha yaxından izləmək imkanı olan seçicilərin ictimai rəyi, yerli özünüidarələri öz qərarlarında seçici mənafeyini nəzərə almağa məcbur edəcəyindən sakinlər qarşısında məsuliyyətləri artır.

Azərbaycan Respublikasında özünüidarə büdcələrinə həvalə edilən vergilər aşağıdakılardan ibarətdir:

- fiziki şəxslərin əmlak vergisi. Əmlak vergilərinin yerli özünüidarələrə verilməsinin əsas iki səbəbi vardır: birincisi, vergi obyektlərinin yerli özünüidarələrin sərhədləri daxilində yerləşməsi, ikincisi, əmlak dəyərinə təsir edən amillər arasında bələdiyyə xidmətlərinin əhəmiyyətli yer tutması. Birinci amil icarə dəyəri (valeur locative) üzərindən vergiləməni əsaslandırır. Bu zaman həyata keçirilən qiymətləndirmə zamanı binanın normal şərtlər daxilində verə biləcəyi xalis gəlir, sonra isə bu gəlirlərdən vergi dərəcəsi, başqa sözlə, vergi qiyməti müəyyənləşdirilir. Əmlakın sayının çoxluğu və müxtəlifliyi qiymətləndirilməni çətinləşdirir. Onlardan birincisi köhnə qiymətləri mütənasib olaraq yüksəltmək, ikincisi yenidən əsaslı qiymətləndirilməlidir. Hal-hazırda əmlakla (torpaqla) bağlı vergilərin aşağıdakı növlərdən istifadə edilir:

- fiziki şəxslərdən əmlak vergisi – bu vergi ölkə ərazisində mülkiyyəti olan fiziki şəxslərdən əldə edilir. Vergi dərəcəsi əmlakın inventar dəyərinin müəyyən faizi qədər müəyyənləşdirilir. Hesablanan vergi bələdiyyə büdcəsinə daxildir;

- müəssisələrin əmlakından vergi – sözü gedən verginin ödəyiciləri hüquqi şəxslər olur. Vergi dərəcəsinə müəyyənləşdirmək üçün həmin əmlakın orta illik dəyəri hesablanır. Bu vergi dövlət büdcəsinə ödənilir;

- yerli tikinti materiallarının hasilatından mədən vergisi. Bu verginin ödəyiciləri qum, çınqıl, gil əldə edilməsi ilə məşğul olan təşkilat və müəssisələrdir.

Vergi gəlirləri ilə yanaşı bələdiyyə büdcələrinə aşağıdakı gəlirlər də daxil edilə bilər:

- bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlarda, binalarda və digər obyektlərdə yerləşdirilən küçə reklamlarına görə ödəniş;

- kurort rüsumu, mehmanxana rüsumu, avtomobillərin dayanacaqları üçün rüsum və qanunla müəyyən edilən digər yerli ödənişlər;

- AR-nın dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyalar;
- AR-nın qanunvericiliyinə uyğun olaraq bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsindən və icarəyə verilməsindən gəlirlər, lotareyalardan daxil olan vəsait, habelə bələdiyyələrin fəaliyyətindən əldə edilən digər gəlirlər;
- fiziki və hüquqi şəxslərin, beynəlxalq təşkilatların və fondların maliyyə yardımları və qrantları;
- dövlət əhəmiyyətli tədbirlərin və dövlət orqanlarının qərarları nəticəsində yaranan xərclərin ödənilməsi üçün maliyyə vəsaiti.

Bələdiyyə büdcələrinin gəlirləri təhkim olunmuş gəlirlərə və nizamlaşdırıcı gəlirlərə ayrılır.

Yerli orqanların sərəncamlarında bir çox bina və ərazi (torpaq) əmlakları vardır. Əmlakdan və torpaqdan gələn gəlirlər digər gəlir mənbələri ilə birlikdə yerli büdcənin təhkim edilmiş gəlirlər hissəsini həmişəlik və ya uzunmüddətli əsasda yerli büdcəyə təhkim olunmasını nəzərdə tutur. Məsələn, bələdiyyə əmlakının icarəsindən, özəlləşdirilməsindən və idarə olunmasından gələn gəlirlər yerli büdcəyə daxil olur.

Bələdiyyələrə məxsus müəssisələrin gəlirləri. Bu gəlirlər bələdiyyələrin öz müəssisə və təşkilatlarının xidmət və sənaye məhsullarını istehlakçılara təqdim etmələri müqabilində əldə etdikləri gəliri ifadə edir. Bu müəssisələr bələdiyyələrə məxsus olduğu üçün onların öhdəlikləri mənfəət vergisi bələdiyyə büdcəsinə daxil olur. Bələdiyyə müəssisələri bələdiyyə maliyyəsinin formalaşdırılmasında yalnız mənfəət vergisi ödəməklə deyil, bütövlükdə əldə etdikləri gəlirlə iştirak edirlər.

Ödəniş və rüsumlar yerli büdcənin məxsusi gəlirlərinin bir hissəsidir. Bu gəlirlər yerli özünüidarəetmə orqanlarının istehsal etdikləri xarici effekt yaradan yarı ictimai xidmətlərdən istifadə edənlərin ödədikləri nəgd pul şəklində haqqı ifadə edir. Təhsil, səhiyyə xidmətləri daha çox xarici effekt yaradan ictimai xidmətlər olduğuna baxmayaraq, əhaliyə çatan sosial fayda ilə yanaşı, bu xidmətlərdən istifadə edənlərə şəxsi fayda da yaradır. Xidmətdən istifadə edən hər hansı bir şəxs ona çatan şəxsi fayda müqabilində haqqını

ödəməzsə, bu faydadan məhrum edilə bilər. Bu xidmətləri dövlət orqanları həyata keçirən halda məcburi ödəmə, inzibati qaydada maliyyələşdirilir. Ödəniş və rüsum həmçinin, bələdiyyələrin yol, kommunal və başqa infrastruktur tipli fəaliyyətləri reallaşdırması nəticəsində təsislərdən bəhrələnəcək hüquqi və fiziki şəxslərdən sərf olunmuş məsrəf müqabilində aldıkları haqqı da ifadə edir.

Yerli büdcənin tənzimlənen gəlirlərinin tərkibinə dövlət büdcəsindən ayrılan dotasiyalar aiddir. Yerli özünüidarələrin xidmət və istehsal sahələri üçün əldə etdikləri gəlirləri xərclərindən az olan hallarda, dövlət bu fərqi aradan qaldırmaq üçün maliyyə yardımı siyasəti həyata keçirməlidir. Daha doğrusu dövlət müəyyən şərtlər daxilində yerli özünüidarələrin xərclərində iştirak etməlidir. Bu dotasiya adı ilə verilən dövlət büdcəsindən yerli büdcəyə qarşılıqsız olaraq həyata keçirilən gəlir transferi ilə mümkün olur. Yardımlar ümumilikdə iui əsas qrupda həyata keçirilir. Bunlardan birincisi müəyyən bir məqsədlə verilən şərti yardım, başqa sözlə büdcə subvensiyaları və ya dotasiya adlanır.

Bələdiyyə maliyyə vəsaitlərinin çatışmazlığı üzündən müəyyən bir vəzifəni ya heç, ya da lazımi səviyyədə yerinə yetirməyə bilər. Bu halda mərkəzi idarə həmin vəzifəni özünün arzuladığı səviyyədə yerinə yetirmək məqsədilə, lazımi maliyyə fondları yerli özünüidarələrə transfer edir. Şərti yardımlar yalnız verildiyi təyinat üzrə istifadə olunmalıdır. İstər şərti, istərsə də şərtsiz yardımların verilməsi dövlətin maliyyə siyasətinin həm aləti, həm də nəticəsi kimi çıxış edir və onun müxtəlif səbəbləri vardır. Belə ki, bələdiyyələrin gəlirləri və xərcləri dövlət tərəfindən müəyyən edildiyi üçün qaydalara uyğun büdcə planlaşdırılması zamanı kəsir meydana gəlsə, bələdiyyələr dövlətdən yardım almaq hüququna malikdir.

Yardımlar iki növ meyarlara görə: birincisi, yerli özünüidarəetmə vahidlərinin məsrəf ehtiyaclarına, yəni əhalisinin sayına, ikincisi məsrəf ehtiyacları ilə birlikdə, bölgənin kasıb və zənginlik dərəcəsi də nəzərə alınmaqla, bərabərləşdirici məqsədlərə görə verilir.

Yerli büdcələrin gəlirlərinin tamamlanması üçün bələdiyyə kreditlərdən də istifadə edə bilər. Bələdiyyə həm dövlət büdcəsindən, həm də banklardan ssuda ala bilərlər. Kredit almaq, cari ehtiyacları maliyyələşdirmək məqsədilə deyil, perspektivli layihələrin həyata keçirilməsi üçün və gələcəkdə yaradılacaq təsirlərin gəliri hesabına ödənilməsinə nəzərdə tutulan bir maliyyələşdirmə metodudur. Bələdiyyələrin borc almaq hüququ hər bir ölkədə müxtəlif dərəcədə məhdudlaşdırılmışdır. Buna alınan borcun yalnız alınma məqsədinə müvafiq istifadə edilməsini misal göstərmək olar. Bələdiyyələr daxili borclanmanı bir sıra vasitələrlə həyata keçirirlər. Bu vasitələrdən biri qiymətli kağızlar buraxmaq və onların müstəqil yerləşdirilməsini təmin etməkdir.

Yerli büdcələrin növbəti gəlir mənbəyini təşkil etməklə yerli lotareya və istiqrazların buraxılmasından əldə edilən vəsaitləri büdcənin kəsirinin aradan qaldırılmasına, nəzərdə tutulan sosial-iqtisadi proqramların yerinə yetirilməsinə yönəltmək olar. Bələdiyyə istiqrazları və lotereyaların buraxılması yerli büdcə kəsirini aradan qaldırmaq, yerli layihə və proqramların maliyyələşdirilməsindəki vəsait çatışmamazlıqlarını örtmək üçün istifadə olunur. Bələdiyyə qiymətli kağızların buraxılması, onların yerləşdirilməsi və istifadəsi dövlətin bu sferanı tənzimləmək üçün qəbul etdiyi qanunvericiliklə müəyyən edilir. Bələdiyyə lotereyaları – həmin bələdiyyə ərazisində və ancaq onun sakinləri arasında buraxılması və yerləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulur. Bələdiyyə lotereyaları onların formasından, növündən və ərazi mənsubluğundan asılı olmayaraq dövlət qeydiyyatından keçirilməlidir.

Yerli büdcənin gəlir mənbəyi kimi, bələdiyyə orqanlarının müəyyən dövlət səlahiyyətlərini yerinə yetirilməsi üçün ona mərkəzi idarəetmə orqanları tərəfindən verilən maliyyə vəsaitlərini göstərmək olar. Digər tərəfdən dövlət orqanları tərəfindən verilən qərar nəticəsində yerli özünü idarə orqanlarının xərcləri artırsa dövlət orqanları bu xərcləri örtmək üçün kompensasiyalar verir.

Bələdiyyə orqanları öz fəaliyyətlərində yerli büdcənin vəsaiti ilə yanaşı

yerli büdcədən kənar fondların vəsaitlərindən də istifadə edirlər.

Bələdiyyə büdcədən kənar fondları məqsədli xarakter daşıyır və bələdiyyə nümayəndəli orqanı tərəfindən yaradılır. Bələdiyyə büdcədən kənar fondları aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşa bilər:

- müəssisələrin, vətəndaşların, könüllü ianəsi və maliyyə yardımlarından;
- qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş təmiətin mühafizəsi qaydalarına əməl etməməyə görə inzibati qaydada cərimələrdən;
- mədəni-tarixi obyektlərə ziyan vurmağa və onları məhv etməyə görə cərimələrdən;
- qanunvericiliyə xidd olmayan digər mənbələrdən.

Bələdiyyə büdcədən kənar fondlarının vəsaitləri ayrıca hesabda yerləşdirilir və onlar ancaq öz təyinatı və məqsədli xərcləri maliyyələşdirmək üçün istifadə edilə bilər.

Beləliklə, yerli büdcələrin sosial-iqtisadi inkişafda rolu aşağıdakı kimi səciyyələndirilə bilər:

- yerli büdcələr yerli özünüidarə orqanlarının əsas maliyyə resurslarının toplandığı pul fonddur;
- yerli büdcələrin formalaşması bələdiyyələrə onların əhatə etdiyi yaşayış məntəqələri sosial-iqtisadi inkişafında və vəsaitlərin xərclənməsində maliyyə-təsərrüfat müstəqilliyi həyata keçirməyə imkan verir;
- yerli büdcələr təhsil, səhiyyə və mədəniyyət müəssisələrinin, mənzil fondunun və yol təsərrüfatının inkişafı etdirilməsinə şərait yaradır;
- bələdiyyələr kənd, şəhər və rayonların abadlaşdırılması, yol təsərrüfatının inkişafı, tarixi-mədəni abidələrinin bərpası üzrə regional proqramların həyata keçirilməsində iştirak edir;
- bələdiyyələr yerli büdcələr vasitəsilə əsaslı və cari məsrəflərin maliyyələşdirilməsinə, yəni yerli istehsal sahələrinin və iş yerlərinin inkişafına təsir göstərir.

Yerli özünüidarəetmə orqanları regionlara işçi qüvvəsinin, sahibkarların və özəl kapitalın cəlb olunması üçün öz səlahiyyətləri daxilində tədbirləri həyata keçirə bilər.

- yerli vergi və ödənişlərin güzəştli formalarının tətbiq edilməsi;
- yerli əhalinin ehtiyaclarını təmin etmək məqsədilə bələdiyyə sifarişlərinin aparılması;
- daxili və xarici investorları cəlb etmək üçün əlverişli investisiya mühiti yaratmaq istiqamətində proqramlarının hazırlanması;
- yerli inkişafa nail olmaq və öz maliyyə resurslarını artırmaq üçün bələdiyyə müəssisələrinin yaradılması.

Bələdiyyələrin əsas funksiyalarından olsa da bu proqramların həyata keçirilməsi onların imkanları ilə bağlıdır. Bələdiyyələrin maliyyəsi möhkəmləndikcə belə tədbirlərin həyata keçirilməsi də genişlənəcəkdir.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək məqsədilə dövlət bələdiyyə büdcələrinə aşağıdakı maliyyə dəstəyi göstərə bilər: investisiya mühiti yaxşılaşdırmaqla və səmərəli iqtisadi siyasət həyata keçirməklə istehsal və xidmət sahələrinin inkişafına şərait yaratmaq, yerli sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarını yerli büdcələrin vəsaiti hesabına maliyyələşdirmək mümkün olmadıqda, dövlət büdcəsindən dotasiya və subsidiyi ayırmaq, bələdiyyələrə əlavə səlahiyyətlər əlavə edildikdə, onların bu səlahiyyətləri həyata keçirməsi üçün zəruri maliyyə vəsaiti ilə təmin etmək və yerli büdcələrin gəlirlərinin azalması və ya xərclərin artması baş verdikdə, uyğun artma və azalma məbləğləri qərarları qəbul edən orqanlar tərəfindən kompensasiya oluna bilər.

2.2. Bələdiyyələrin gəlirlərinin planlaşdırılması və formalaşdırılmasının təhlili.

Bələdiyyələrin formalaşdırılması və inkişafının müasir mərhələsində onların gəlirləri tamamilə öz büdcəsində cəmlənir. Bələdiyyələr qanunla onlara həvalə edilmiş vəzifələri icra etmək məqsədilə formalaşdırdıqları büdcə vasitəsilə əhalinin rifahının yüksəldilməsində, bələdiyyə ərazisinin kompleks inkişafında mühüm məsələləri həll edirlər.

Bələdiyyə büdcəsi də dövlət büdcəsində olduğu kimi illik tərtib olunur və il ərzində icra olunur. Bu büdcələr il ərzində sosial məhsulun müəyyən qisminin istehsalının və sosial müdafiə tədbirlərinin reallaşdırılmasının maliyyə təminatını yaratmaq məqsədilə yaradılan pul fondlarıdır.

Yerli özünüidarə qurumlarının yaradıldığı bütün ölkələrdə büdcə sisteminin yerli həlqəsi kimi bələdiyyə büdcələri çıxış edir. Lakin bələdiyyə qurumları olmadıqda yerli büdcələr kimi icra orqanlarının büdcələri çıxış edir.

Azərbaycan Respublikasında bələdiyyələr formalaşana qədər yerli büdcə kimi rayon və şəhərlərin büdcələri çıxış edirdi. Həmin dövrdə Azərbaycan Respublikasının büdcə sistemi 1992-ci ildə qəbul edilmiş «Büdcə sistemi haqqında» AR Qanunu ilə tənzimlənirdi. Həmin qanuna görə respublikamızın büdcə sistemi iki həlqədən ibarət idi: respublika büdcəsi və yerli büdcələr. Həmin qanuna görə büdcə sisteminin hər iki həlqəsi dövlət hakimiyyəti tərəfindən formalaşdırılırdı. Buna görə də yerli büdcə anlayışı bələdiyyələr təşkil olunana qədər dövlət büdcəsindən regionlara ayrılan vəsait kimi başa düşülürdü.

Bələdiyyələr formalaşdıqdan sonra yerli büdcə anlayışı yeni qurumların – yerli özünüidarə orqanlarının formalaşdırdıqları büdcələrə aid edilməyə başladı. Yuxarıda verilmiş sxem 1-dən də göründüyü kimi bələdiyyə büdcələri artıq büdcə sisteminin müstəqil həlqəsini təşkil edir. Dövlət büdcəsinin regionlarda həyata keçirildiyi xərclər isə dövlət büdcəsinin yerli xərclərini təşkil edir.

«Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında» AR Qanununda göstəriləyi kimi bələdiyyə büdcəsi özünüidarəetmə prinsiplərini reallaşdırmaq və qanunla müəyyən edilmiş bələdiyyə səlahiyyətlərini həyata keçirmək üçün formalaşdırılan və istifadə olunan maliyyə vəsaitləridir.

«Büdcə sistemi haqqında» AR Qanununda göstəriləyi kimi bələdiyyə büdcəsi müstəqilliyə malikdir və həmin büdcədən istifadə hüququ yalnız bələdiyyələrə məxsusdur. Bələdiyyə büdcəsinin müstəqilliyi prinsipi real hüquqi və iqtisadi əsaslara söykənir. Büdcə sisteminin ayrı-ayrı həlqələrinin müstəqilliyi «Büdcə sistemi haqqında» AR Qanununda büdcə sisteminin qurulmasının əsas prinsipləri kimi müəyyən edilmişdir. Bu müstəqilliyin iqtisadi əsasını isə qanunvericiliklə bu büdcələrə möhkəmləndirilmiş gəlirlər və nizamlaşdırıcı gəlirlər təşkil edir. Bələdiyyələrin bu sahədə müstəqilliyi bələdiyyənin büdcə prosesinin təşkilində də öz əksini tapır. Bələdiyyələr yerli büdcəni müstəqil olaraq özləri tərtib, müzakirə, təsdiq və ondan istifadə edir, habelə yerli büdcənin icrasına nəzarəti həyata keçirir, bələdiyyələr yerli vergi və ödənişləri qanunvericiliyə uyğun olaraq müstəqil olaraq özləri müəyyən edirlər, bələdiyyələr yerli büdcə vəsaitinin xərc istiqamətlərini müstəqil müəyyən edirlər, bələdiyyə yerli büdcənin maliyyə ilinin sonuna əmələ gəlmiş sərbəst qalıqlarına müstəqil sərəncam verirlər və yerli büdcələrin formalaşdırılmasını, təsdiqini və istifadə olunmasını, onların icrasına nəzarəti müstəqil həyata keçirirlər. Bələdiyyə büdcəsinin, layihəsinin qəbul edilməsi müəyyən mərhələlərdən keçir. Ümumiyyətlə, bələdiyyələrin büdcə prosesi dövlət büdcə prosesi ilə bir uyğunluq təşkil edir. Bu proses bütövlükdə büdcə layihəsinin hazırlanması, büdcənin müzakirəsi və təsdiqi, habelə büdcənin icra mərhələlərini əhatə edir.

Yerli büdcənin layihəsinin tərtib edilməsi haqqında qərarı bələdiyyənin icra orqanı qəbul edir. Yerli büdcə məsələləri daimi komissiyası bu qərar əsasında yerli büdcənin layihəsini işləyib hazırlanmasını təşkil edir. Bu məqsədlə büdcə komissiyası büdcənin əsas göstəriciləri üzrə bütün təsərrüfat və büdcə xidməti sahələrinin təkliflərini nəzərə alaraq, onları uzlaşdıraraq

mədaxil və məxaric üzrə büdcə layihəsini hazırlayırlar. Bu layihə bələdiyyənin iqtisadi və sosial inkişafı proqnozu, onun inzibati ərazi qurumu, maliyyə-büdcə siyasəti və büdcə təsnifatının əsas istiqamətləri əsasında tərtib olunur. Büdcə komissiyası büdcə layihəsinin hazırlanmasına yerli mütəxəssisləri və ekspertlər cəlb edə bilər.

Bələdiyyə tərəfindən yerli büdcənin müstəqil olaraq tərtib edilməsi büdcə layihəsinin istənilən formada tərtib edilməsi demək deyildir. Yerli büdcənin tərtibi prosesində büdcə sisteminin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş ümumi prinsiplərindən və büdcə təsnifatından istifadə olunur.

Bələdiyyə büdcə layihəsinin müzakirəsi və təsdiqi qaydası bələdiyyələrin nizamnaməsi ilə müəyyən edilir. Büdcə layihəsi bələdiyyənin büdcə komissiyası tərəfindən tərtib olunur. Büdcə komissiyası büdcə layihəsini tərtib etdikdən sonra müzakirə olunmaq üçün bələdiyyənin nümayəndəli orqanına təqdim edir. Bələdiyyə iclasında müzakirə olunduqdan sonra büdcə layihəsi son variantda işlənməsi üçün büdcə komissiyasına qaytarılır. Bələdiyyənin növbəti iclasında yerli büdcənin layihəsinin yekun variantı bir daha nəzərdən keçirilir və sonda bələdiyyənin qərarı ilə təsdiq edilir. Bələdiyyələr yerli büdcənin icrası prosesində mədaxil və məxaric maddələrində büdcə təsnifatı üzrə təsdiq edilmiş təxsisat həddində dəyişikliklər apara bilərlər. Lakin dövlət büdcəsindən alınmış məqsədli vəsaitlər burada istisna təşkil edir.

Yerli büdcənin müstəqilliyi, qeyd etdiyimiz kimi, ilk növbədə öz mədaxil mənbələrinin olması ilə təmin olunur.

Bələdiyyə büdcəsinin gəlirləri aşağıdakı maliyyə mənbələrindən formalaşır:

- fiziki şəxslərdən torpaq vergisi;
- fiziki şəxslərdən əmlak vergisi;
- bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlardan mənfəət vergisi;
- küçə (divar) reklamının yerləşdirilməsi və yayımı üçün ödənişlər;

- kurort rüsumu, mehmanxana rüsumu, avtomobillərin dayanacağı üçün rüsum və qanunla müəyyən edilən digər vergi və ödənişlər;

- Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyalar;

- Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsinə və icarəyə verilməsindən gəlirlər, lotareyalardan daxil olan vəsait, habelə bələdiyyələrin fəaliyyətindən əldə olunan digər gəlirlər;

- fiziki və hüquqi şəxslərin, beynəlxalq təşkilatların və fondların maliyyə yardımları və qrantları;

- dövlət əhəmiyyətli tədbirlərin və dövlət orqanlarının qərarları nəticəsində yaranan xərclərin ödənilməsi üçün maliyyə vəsaiti.

Bələdiyyələrin büdcələrinin planlaşdırılmasına ilk növbədə gəlirlərin planlaşdırılmasından başlanır. Bunun səbəbi bələdiyyələrin yerli gəlirlərin kifayət qədər olması ilə bağlıdır.

Bələdiyyə büdcələrin gəlirlərinin planlaşdırılmasını Rəsulzadə bələdiyyəsinin büdcəsi üzərində nəzərdən keçirək (Cədvəl 1).

Cədvəldən görüldüyü kimi göstərilən bələdiyyənin ümumi gəlirləri 2013-cü ildə 7400 min manat proqnozlaşdırılmışdır ki, onun da 80,0 min manatı dövlət büdcəsindən dotasiya şəklində daxil olmalıdır.

Binəqədi rayonu M.Ə.Rəsulzadə bələdiyyəsinin yerli büdcəsinin 2013-cü ildə gəlirlərinin icrası haqqında göstəricilərini nəzərdən keçirək bələdiyyənin real durumu haqda məlumat əldə etmək olar. Bunu cədvəl 2-dən görmək olar.

Cədvəl 2-dən görüldüyü kimi kimi 2013-cü ildə M.Ə.Rəsulzadə bələdiyyəsinin faktiki gəlirləri proqnoz göstəricilərinin cəmi 67,5 faizi səviyyəsində olmuşdur. Cəmi iki gəlir mənbəyi üzrə proqnoz göstəricilərindən artıq vəsait daxil olmuşdur. Birincisi, dövlət tərəfindən verilən dotasiya 80,0 min manat proqnozlaşdırılırsa da 82,0 min manat

Cədvəl 1

Binəqədi rayonu M.Ə.Rəsulzadə bələdiyyəsinin 2013-cü il
yerli büdcə gəlirlərinin rüblər üzrə bölgüsü (plan)

Kodlar	Yerli büdcənin gəlirləri	İllik	I	II	III	IV
111260	Vergilərdən gəlirlər bələdiyyə mülkiyyətində olan müəss.mənfəət vergisi	-	-	-	-	-
113100	Fiziki şəxslərdən torpaq vergisi	120000	28000	29000	32000	31000
113200	Fiziki şəxslərdən əmlak vergisi	310000	80000	60000	80000	90000
114610	Bələdiyyə mülk.-tində olan torp.-da, bina.-da yerl.-ş reklam yerl.-si, yayımı üçün ödənişlər	27000	7000	6000	7000	7000
	Digər ödənişlər					
141730	İcarədə olan torpağın icarə haqqı	63000	16000	15000	16000	16000
142181	Torpağın satışı üzrə daxilolmalar	20000	-	-*	15000	5000
14223	Sair gəlirlər (məişət tullantılarına görə xidmət haqqı)	120000	30000	30000	30000	30000
14400	Könüllü köçürmələr	-	-	-	-	-
146100	Dövlət büdcəsindən dotasiya	80000	-	80000	-	-
	Yekun	740000	161000	22000	180000	179000

ayrılmışdır. Bundan başqa hüquqi şəxslərin maliyyə yardımı proqnozlaşdırılmasa da 30,0 min manat daxil olmuşdur. Lakin əsas gəlir növləri üzrə, xüsusədən də fiziki şəxslərdən əmlak vergisi və və torpaq vergisi üzrə gəlirlər planı uyğun olaraq 44,8 faiz və 69,9 faiz yerinə yetirilmişdir.

Digər gəlirlər üzrə də proqnoz göstəriciləri 50-70 faiz səviyyəsində ödənməmişdir.

Bu göstərir ki, bələdiyyələr öz faktiki gəlirlərini ikifayət qədər artırma bilər. Bu sahədə əsas vəzifə müəyyən edilmiş gəlirlərin daha tam toplanması üçün tədbirlər planı işləyib hazırlamaq və icra etmək olmalıdır. Eyni zamanda icraya nəzarət gücləndirilməlidir

Bələdiyyə büdcələrinin maliyyə çatışmamazlığını nəzərə alaraq onların fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə dövlət büdcəsindən ayrılan maliyyə vəsaiti əsas etibarını ilə bələdiyyələr tərəfindən aparılan tikintilərin subsidiyalaşdırılmasına yönəldilir.

Yerli büdcələrin icrası zamanı qəbul edilmiş öhdəliklər üzrə əməliyyatlar büdcə ili qurtardıqdan sonra bir ay ərzində başa çatdırılmalıdır. Bu müddət ərzində istifadə olunmayan vəsait bələdiyyələrin sərəncamında qalır. Maliyyə ilinin sonunda bələdiyyələr yerli büdcənin icrası haqqında hesabatı təsdiq etməli və bu barədə bələdiyyə ərazisində yaşayan əhalini məlumatlandırılmalıdırlar.

Yerli büdcənin icrasına nəzarəti bələdiyyələr bilavasitə özləri və yerli əhali həyata keçirir. Bələdiyyələrin yerli büdcə məsələləri daimi komissiyası bələdiyyələrin büdcə fəaliyyətinə birbaşa nəzarət edir və yerli büdcənin icrası ilə bağlı bələdiyyənin hesabatlarına dair rəy hazırlayır. Bələdiyyələr yerli büdcənin düzgün istifadə edilməsinə nəzarət i təmin etmək məqsədilə müstəqil auditorlar da cəlb edə bilərlər.

Bələdiyyələrin büdcə məsələləri ilə bağlı fəaliyyəti – yerli vergi və ödənişlərin yığılması və istifadəsi tam aşkarlıq şəraitində həyata keçirilməlidir.

Qanunvericilik və idarəedici hakimiyyəti orqanları bələdiyyələrin büdcə fəaliyyətinə yalnız qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda müdaxilə edə bilərlər.

Cədvəl 2

M.Ə.Rəsulzadə bələdiyyəsinin 2013-cü ildə yerli büdcəsinin
gəlirlərinin icrası vəziyyəti

Vergilərin və ödənişlərin adı	İlin əvvəlinə qalıq	İllik proqnoz	Hesablanmış	İcra	Faiz	Fərq
Cəmi – o cümlədən	20,7	740,0	691,3	499,4	67,5	-240,6
Fiziki şəxslərdən torpaq vergisi		120,0	115,0	83,8	69,9	-36,2
Fiziki şəxslərdən əmlak vergisi	20,7	310,0	271,6	138,8	44,8	-171,2
Küçə (divar) reklamının yerləşdirilməsi və yayımı üçün ödənişlər		27,0	25,2	13,5	50,0	-13,5
Bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsindən gəlirlər (borc ödənişi)		20,0	4,3	4,3	21,4	-15,7
Bələdiyyə əmlakının icarəyə verilməsindən gəlirlər		63,0	60,3	44,2	70,1	-18,8
Hüquqi şəxslərin maliyyə yardımı və qrantları		-	30,0	30,0	-	+30,0
Digər gəlirlər		120,0	102,8	102,8	85,7	-17,2
Dövlət tərəfindən verilən dotasiya		80,0	82,0	82,0	102,5	+2,0

Qanunvericilik, yaxud icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən bələdiyyələrə əlavə səlahiyyətlər verilərkən həmin səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan maliyyə vəsaiti də ayrılır və bu maliyyə vəsaitinin xərclənməsinə həmin orqanlar nəzarət edirlər. Digər heç bir halda dövlət orqanları yerli büdcənin icrası ilə bağlı bələdiyyələrin fəaliyyətinə nəzarət etmək hüququ malik deyillər. Azərbaycan Respublikasında 2000-dən artıq yerli büdcə fəaliyyət göstərir ki, onlara rayon, şəhər, qəsəbə və kənd bələdiyyələrinin büdcələri aiddir.

Dövlətin maliyyə yardımları yerli özünüidarə orqanlarının fəaliyyətində əhəmiyyətli rol oynayır. Bu yardımlar həm maliyyə tarazlaşdırmalarında, həm də ərazinin sosial-iqtisadi inkişafında, əhaliyə keyfiyyətli xidmət göstərilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Fikrimizcə, büdcələrarası transferlər şaquli və üfiqi balans yaratmaq, dövlət əhəmiyyətli proqramların yerli səviyyədə uğurla həyata keçirilməsini stimullaşdırmaq, kənar müsbət təsirləri gücləndirmək və ya sadəcə dövlət proqramlarının yerlərdə icrası məqsədilə ayrıla bilər. Büdcələrarası transferlər yerli özünüidarə orqanlarının maliyyələşdirilməsində hazırki dövrdə əhəmiyyətli rol oynayır.

Müasir şəraitdə bələdiyyə büdcələrinin gəlirlərini tamamlamaq məqsədilə dövlət büdcəsindən maliyyə vəsaiti ayrılır. Dövlət büdcəsindən yerli büdcələrə məqsədsiz (dotasiya) və məqsədli transferlər (subsidiya və subvensiya) verilə bilər. Təcrübədə yerli büdcələrə məqsədli transferlərin ayrılması hallarına rast gəlinməyib.

Qanunvericiliyə görə dotasiyalar yerli büdcələrə onların gəlir və xərclərini tənzimləmək məqsədilə əvəzsiz olaraq verilir. Bu maliyyə yardımı bələdiyyələr yarandığı ildən başlayaraq bələdiyyələrə verilməyə başlanıb. Dövlət büdcəsindən yerli büdcələrə ayrılan dotasiyaların həcmi il ərzində orta hesabla 3,5 mil.manat səviyyəsində olur. Yalnız 2002-ci ildə ayrılan dotasiyaların həcmi bir qədər çox, yəni 5,0 mln.manat təşkil etmişdir.

Cədvəl 3

Dövlət büdcəsindən bələdiyyə büdcələrinə ayrılan dotasiyalar

İllər	Dövlət büdcəsinin xərcləri	Yerli büdcələrə ayrılan dotasiyalar (mln.manat)	Dotasiyanın dövl. büdcə. xərc.-ində xüsusi çəkisi%	Dotasiyaların bələdiyyə gəlirlərində xüsusi çəkisi
2000	766,0	3,6	0,47	
2002	925,9	5,0	0,54	
2004	1538,5	2,0	0,13	
2006	3790,1	3,0	0,08	
2008	10680,0	3,5	0,03	
2010	11264,0	3,49	0,03	
2012	17416,5	5,0	0,028	
2013	19850,0	5,2	0,026	
2014	20063,0	5,2	0,026	

Cədvəldən görüldüyü kimi son illərdə dövlət büdcəsindən bələdiyyələrə ayrılan dotasiyaları xüsusi çəkisi ən aşağı səviyyədə olmuşdur. Lakin büdcə xərclərinin həcmnin əvvəlki illərə nisbətən daha sürətlə artması səbəbindən dotasiyaların mütləq həcmi də artmışdır. 2013-cü il dotasiyaların ümumi məbləği 5,2 milyon olmuşdur.

Dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərcləri böyük sürətlə artdığı halda bələdiyyə büdcələrinə ayrılan vəsaitin həcmnin, demək olar ki, sabit qalması dotasiyaların ümumi büdcə xərclərində xüsusi çəkisinin azalmasına səbəb olmuşdur. Bələdiyyələrin fəaliyyətə başladığı ilk illərdə dövlət büdcəsindən ayrılan dotasiyanın həm məbləğ, həm də dövlət büdcəsi xərclərində xüsusi

çəkisi nisbətən yüksək olmuşdur. 2000-ci ildə dotasiyaların məbləği 3,6 mln.manat, dövlət büdcəsinin xərclərində payı 0,47 faiz olub. 2002-ci ildə dotasiyaların payı özünün ən yüksək həddinə çatıb – 5 mln.manat və ya büdcə xərclərinin 0,54 faizi qədər.Son dörd ildə bu rəqəm azalaraq özünün ən aşağı həddinə düşüb – 0,03 faiz və 0,027 faiz.Doğrudur, bu zaman ayrılan dotasiyalar məbləğ etibarı ilə əvvəlki illərdən çox olmuşdur.Lakin dövlət büdcəsinin xərcləri daha sürətlə artmışdır.

2.3. Bələdiyyə büdcələrinin xərclərinin mövcud vəziyyətin təhlili və qiymətləndirilməsi.

Büdcə xərcləri – büdcə təsnifatına uyğun olaraq dövlət büdcəsindən, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsindən və yerli büdcələrdən qanunvericiliklə nəzərdə tutulan tələbatı ödəmək üçün ayrılan vəsaitlərdir.

Büdcə xərcləri vasitəsilə büdcə alıcıları – büdcə vəsaitlərini alan və onların bölüşdürücüləri olan istehsal və qeyri-istehsal təyinatlı təşkilatlar, habelə fiziki şəxslər maliyyələşdirilir. Büdcə xərcləri hesabına büdcə vəsaitlərinin dotasiya, subvensiya, subsidiya və büdcə ssudaları formalarından büdcə sisteminin səviyyələri üzrə yenidən bölgüsü baş verir. Qaytarılmamaq şərtilə verilən vəsait eyni zamanda büdcə krediti və büdcə ssudaları da ola bilər. Büdcə xərclərinin strukturu hər il büdcə planında müəyyən edilir və büdcə gəlirlərində olduğu kimi ictimai, iqtisadi və sosial vəziyyətdən asılı olur. Bələdiyyə büdcəsinin xərclərinə aşağıdakılar daxildir:

- cari xərclər, o cümlədən əmək haqqı, əmək haqqına üstəlik, pensiya və başqa sosial müavinətlər və ödənişlər, mallar və başqa xidmətlər üzrə xərclər, faiz üzrə ödənişlər, qrantlar, subsidiyalar və cari köçürmələr;

- əsaslı xərclər, o cümlədən əsas vəsaitlərin alınması, kapital qoyuluşları və səhmlərin alınması;

- kreditlər üzrə borclar, faizlərə xidmət xərcləri layihələrdə pay iştirakı.

Cari və əsaslı xərclər, əsasən, bələdiyyələr tərəfindən yerli özünüidarə etmə fəaliyyətini tənzimləmək, yerli investisiyalar həyata keçirmək, bir sıra ölkələrdə bu sahələrə kreditlər və subsidiyalar vermək üçün ayrılan xərcləri əhatə edir.

Sosial-mədəni xərclər yerli büdcələrin xərclərinin böyük hissəsini təşkil edir. Bu xərclərə təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə və sosial təminat, mədəniyyət və idmanın maliyyələşdirilməsi xərcləri aiddir. Bu xərclər bütövlükdə yerli xərclərin yarısından çoxunu təşkil edir.

İdarəetmə xərcləri yerli özünüidarəetmə orqanlarının saxlanılmasını maliyyələşdirir. Bu xərclərdə əsas yeri bələdiyyələrin icra aparatında işləyənlərin əməkhaqqı və bələdiyyə binalarının saxlanılması ilə bağlı xərclər tutur.

Yerli büdcənin digər xərc maddəsi bələdiyyələrin müxtəlif mənbələrdən götürə biləcəyi borclara xidməti bu xərclərin səviyyəsi bələdiyyələrin aldığı borcların səviyyəsindən asılıdır. Hazırkı dövrdə bələdiyyələrin borc alması praktikası geniş yayılmayıb. Çünki bələdiyyələrin bu borcu qaytarmaq imkanı və mexanizmi demək olar ki, yox dərəcəsindədir.

Bələdiyyə büdcəsi – ölkənin büdcə sisteminin tərkib hissəsidir. Büdcə sistemi – iqtisadi münasibətlərə və hüquqi normalara əsaslanmış bütün büdcə növlərinin məcmuyudur. Büdcə sistemi büdcə qanunvericiliyinə uyğun olaraq iki prinsip əsasında formalaşır:

Büdcə sisteminin vahidliyi tənzimləyici mədaxil mənbələrindən istifadə etmək, məqsədli büdcə fondları yaratmaq, maliyyə ehtiyatlarını müxtəlif səviyyəli büdcələr arasında bölüşdürmək vasitəsilə büdcələrin qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanır.

Büdcə sisteminin vahidliyi eyni büdcə təsnifatı, büdcə sənədləri və formalarından istifadə olunması, büdcələrin icrasına dair müntəzəm hesabatların və qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada təqdim edilməsi yolu ilə təmin edilir. Büdcə sisteminin vahidlik prinsipi bütün büdcələrin qarşılıqlı fəaliyyətinə əsaslanır, tənzimləyici gəlir mənbələrindən istifadəsi, məqsədi və regional büdcə fondlarının yaradılması və onların hissə-hissə yenidən bölgüsüdür.

Ayrı-ayrı büdcə həlqələrinin müstəqilliyi prinsipi onların xüsusi büdcə gəlirləri və xərclərinə məxsus olmaları ilə təmin edilir. Qanunvericiliklə bələdiyyə büdcələrindən maliyyələşdirilən xərclər müəyyən edilmişdir.

Bələdiyyə büdcələrinin xərcləri içərisində əhalinin aztəminatlı təbəqəsinin sosial müdafiəsinin möhkəmləndirilməsinin maliyyələşdirilməsi mühüm yer tutur. Bu zaman imkansız ailələrə müxtəlif maliyyə yardımı göstərilməsi büdcə

xərcləri vəsaitlərinin sosial sahələrə istiqamətləndirilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Cəmiyyətin inkişafının inkişafının mərkəzi tərkib hissələridən biri əhalinin sosial vəziyyətidir. İnsan bacarıqlarının sürətləndirilmiş inkişafı bəşər cəmiyyətinin hərəkətverici qüvvəsidir. Sosial siyasətə əhalinin aztəminatlı təbəqələrinin müdafiəsi ilə yanaşı təhsil, səhiyyə və mədəniyyət müəssisələrinin fəaliyyətlərinin maliyyələşdirilməsi daxildir.

Büdcə xərcləri maliyyə planlaşdırılması prosesində qeyri-istehsal sahələri müəssisələrinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Bələdiyyələrin pul vəsaiti fondlarının yaradılması və istifadəsinin əsas maliyyə planı kimi büdcə özündə həm də onların gəlirləri və xərcləri üzrə siyasətini də əks etdirir.

Bələdiyyə büdcəsi direktiv xarakter daşıyır. Bələdiyyə büdcəsində bütün proseslər hüquqi normalar çərçivəsində həyata keçirilir və nizamlanır. Bu proseslərin həyata keçirilməsi qaydaları bələdiyyə tərəfindən maliyyələşdirilir, müvafiq qərarlar qəbul edilir və təsdiq olunur. Bələdiyyədə gedən bütün maliyyə prosesləri bu qərarlara tabe olmalıdır. Bələdiyyə öz funksiyalarını məhz büdcə vasitəsilə həyata keçirir. Bələdiyyə büdcəsində bütün hesabatlar gəlir və xərclər balansında qeydə alınır. İl ərzində – 12 ayda büdcənin gəlir və xərclər balansında gedən proseslər il başa çatdıqdan sonra hesablanır və bələdiyyə tərəfindən təsdiq olunur. Bu proseslərin icrası üçün əvvəlcədən müəyyən plan tərtib olunur. Bu planda büdcə xərclərinin istiqaməti və həcmi, həmçinin büdcə gəlirlərinin növləri və həcmi cari il üçün əvvəlcədən hesablanır və təsdiq olunur. İlin sonunda olan məlumatda büdcə gəlirləri büdcə xərclərini ödəyirsə, yerli büdcə tarazlaşmış hesab edilir. Əlbətdə, yerli büdcələrin tarazlaşdırılmasında dövlət büdcəsindən ayrılan vəsait mühüm rol oynayır. İl ərzində büdcə gəlirləri büdcə xərclərini ödəməyibsə balansda büdcə kəsiri yaranır. Buna yol verməmək üçün bəzi xərclər maliyyələşdirilmir.

Bələdiyyələr öz fəaliyyətində iqtisadi sabitliyə və ya tarazlığa müvəffəq olmalıdır. Büdcə siyasəti haqqında iqtisadi nəzəriyyələr XX əsrin əvvəllərindən formalaşmağa başlamışdır. Büdcə-vergi siyasəti ilə bağlı nəzəriyyələr, iqtisadi tarazlıq, iqtisadi sabitlik və inkişaf həm də iqtisadi artım arasındakı məqsəd –

vasitə əlaqələri ilə bilavasitə bağlı olmuşdur. Dünya iqtisadiyyatında tətbiq edilmiş, ənənəvi büdcə siyasətində, büdcə tarazlığının qorunması əsas məqsəd hesab edilir. Ənənəvi iqtisadi nəzəriyyədə və Keynisiçi nəzəriyyələrdə büdcə tarazlığının olmamasının zəruriliyi haqqında fərziyyə və irləi sürülən şərtlər tamamilə müxtəlifdir.

Ənənəvi büdcə siyasəti nəzəriyyəsinə görə, büdcə kəsiri və yaxud büdcə artıqlığı iqtisadiyyatdakı real tarazlığı və ya iqtisadi tarazlığı dəyişmir. Bu nəzəriyyə vasitəsilə büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsi formaları verilmişdir. Ənənəvi iqtisadi nəzəriyyəyə əsasən, büdcə kəsirinin ötürülməsi üçün müəyyən dövrdə pul emissiyasından istifadə edərək, iqtisadi tarazlığa nail olmaq olar. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində və ümumiyyətlə bazar münasibətləri şəraitində bu büdcə siyasəti iqtisadi tarazlıqdan çox tənəzzüllə nəticələnə bilər. Pul kütləsinin artırılması, yalnız və yalnız qiymətlərin ümumi həcmnin və normasının artması ilə nəticələnəcəkdir. Başqa sözlə, məcmuu təklif olmadığından eyni həcmli mal və xidmətlər daha yüksək qiymətlə satılacaq. Bu isə inflyasiya adlanan iqtisadi böhran deməkdir. Ənənəvi iqtisadi nəzəriyyədə daha bir fikir ön planda saxlanılmışdır. İqtisadiyyat həmişə özünün tam məşğulluq normasını qoruyur və ya başqa sözlə, hər təklif öz tələbini formalaşdırır. Bu fərziyələrə görə, hər hansı bir səbəb üzündən məcmu tələb azalarsa, onda qiymətlər, istehsal və faiz dərəcələri dəyişəcək və təklif tarazlığa gətiriləcəkdir.

İqtisadi tarazlığın təmin edilməsində istifadə olunacaq fiskal siyasətini bir neçə qrupa bölmək olar:

- büdcə gəlirləri və xərclərinin bir-birinə uyğun olması;
- vergi yükünün artırılması və ya borclanma;
- gəlirlərin xərclərdən çox olması və ya büdcə artıqlığı. Belə halda artıq vəsait ehtiyatların yaradılmasına yönəldilir.

Büdcə siyasətləri haqqında olan nəzəriyyələrin əksəriyyəti büdcə tarazlığına yönəlməklə yanaşı iqtisadiyyatın sabitliyinin təmin edilməsini nəzərdə tutur. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə, dövlətin həyata keçirdiyi

büdcə siyasəti iqtisadiyyatda sabitliyi təmin etməklə, istehsalın stimullaşdırılması və iqtisadi, inzibati infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi üçün əsas iqtisadi siyasət rolunu oynayır.

Müasir dövrdə büdcə siyasəti büdcə gəlirlərinin artırılması və o cümlədən, idarəetmə xərclərinin azalmasına yönəldilir. Eyni zamanda büdcə strukturlarında aparılan ixtisarlara, büdcə siyasətinin və iqtisadi siyasətin tərkib hissəsini təşkil edir. Bazar münasibətlərinin inkişafı şəraitində büdcə xərclərinin səmərəliliyi ön plana çıxır.

Yerli büdcələrin tənzimlənməsi və büdcə kəsirinin aradan qaldırılması üçün vahid büdcə-vergi siyasətinin aparılmasına böyük ehtiyac vardır. Bu zaman inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanmaqla yanaşı, milli, regional prinsiplər nəzərə alınmalıdır.

Regionların yerli gəlirlərinin inkişafı, dövlət büdcəsinin mərkəzləndirilmiş xərclərindən verilən subsidiyaların azaldılması, idarəetmə orqanlarının ixtisar edilməsi və uyğun olaraq bu sahəyə yönəldilən bu xərclərin azaldılması büdcə siyasətinin əsası kimi qiymətləndirilə bilər. Büdcə-vergi siyasətinin düzgün həyata keçirilməsi bazar iqtisadiyyatının inkişafı şəraitində büdcənin formalaşdırılmasının yeni aspektdə inkişafına imkan verir. Bunu nəzərə alaraq, vahid büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə aşağıdakı tədbirləri görmək məqsədə uyğundur:

- büdcədən maliyyələşən təşkilatların və idarəetmə orqanlarının sayının ixtisar edilməsi;

- yerli (bələdiyyə) büdcələrinin inkişaf etdirilməsi üçün regionlarda (paytaxtdan uzaq rayon və şəhərlərdə) istehsal və emal sahələrinin təşkili, bələdiyyələrin iqtisadi vəziyyətinin möhkəmləndirilməsi;

- yerli sahibkarlığın inkişafı və məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə vergi dərəcələrinin aşağı salınması;

- yerli bazarın inkişafını təmin edən çevik rüsum siyasətinin aparılması.

Büdcə siyasəti büdcənin tarazlığının tənzimlənməsi ilə yanaşı dövlətin iqtisadi məqsədlərə çatmaq üçün yürütdüyü maliyyə siyasətinin tərkib

hissəsidir. Bütçə kəsirinin dəyişməsi yerli xərclərin dəyişməsinə bərabərdir. Beləliklə, bütçə xərclərinin artımı iqtisadi fəallığın artmasına imkan verəcəkdir ki, bu halda toplanan vergilər xərclərin artımını üstələyəcəkdir.

İqtisadiyyatda yaranmış böhranlı vəziyyət işgüzar fəallığın, investisiya tələbinin yüksəldilməsi yolu ilə aradan qaldırıla bilər. Bu da öz növbəsində bələdiyyə xərclərinin artırılması tələb edir. Bələdiyyə xərclərinin artırılması tənəzzül şəraitində olan iqtisadi fəaliyyətin stimullaşdırılması məqsədinin reallaşmasına xidmət edir. Vaxtilə C.M.Keynis göstərirdi ki, iqtisadiyyatın tsiklik enmə dövründə işgüzar fəallığın canlandırılmasında, investisiya tələbatının stimullaşdırılmasında defisit bütçə şəraitində maliyyələşmə həlledici və önəmli rola malikdir. Göründüyü kimi belə stimullaşdırıcı iqtisadi siyasət bütçə kəsirinin yaranması zərurətini ortaya çıxarır. Bütçə kəsirinin artımı zamanı bələdiyyə qiymətli kağızları yerləşdirilməsi praktikasından istifadə edilə bilər. Göründüyü kimi bələdiyyələr bütçə kəsirinin maliyyələşdiriləsi zamanı kapital bazarına daxil olmalıdır və vəsait əldə etmək üçün xüsusi sektorla rəqabətə girməlidir.

Bütçələrin müstəqilliyi mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq bələdiyyələrə mədaxil mənbələrinin və vahid bütçə təsnifatı çərçivəsində xərclərin istiqamətini müəyyənləşdirmək hüququnun olmaması ilə təmin edilir.

Bütçə sisteminin müxtəlif hələqləri arasında gəlirlərin bölgüsü bütçə qanunvericiliyinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Bütçənin gəlirlərinin bölgüsünün əsasını onun vahid gəlir bazası təşkil edir ki, bu da bütçə resurslarının tənzimlənməsinə imkan verir. Bütçənin gəlirləri vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq formalaşır. Bütçələr arasında gəlir mənbələrinin bölgüsü bütçə tənzimlənməsi vasitəsilə həyata keçirilir.

Bütçə layihəsinin tərtibi zamanı aşağıdakı göstəricilər nəzərə alınır:

- bələdiyyənin sosial-iqtisadi inkişafı proqnozu;
- maliyyə resurslarının icmal balansı;
- bütçə-vergi siyasətinin istiqamətləri;
- əvvəlki maliyyə illərində bütçənin icrasının qiymətləndirilməsi.

Son illər bələdiyyələrin idarə edilməsində həyata keçirilən islahatlar digər sahələrdə olduğu kimi yerli maliyyə sistemində də sabitliyin təmin olunmasına və eləcə də yerli maliyyə sisteminin əsas elementlərindən biri olan yerli büdcənin gəlir və xərclərinin artımına öz təsirini göstərmişdir.

Bələdiyyə büdcələrinin xərclərinin planlaşdırılması və icrası müstəsna olaraq bələdiyyələrin səlahiyyətinə aiddir. Yerli xərclər hər il üçün proqnozlaşdırılır və büdcə ili ərzində icra olunur. Xərclərin proqnozlaşdırılması ilə bələdiyyələrin icra orqanları məşğul olur. Hazırlanmış yerli büdcə layihəsi bələdiyyənin uyğun komissiyalarında baxılır və onların rəyləri ilə birlikdə bələdiyyənin ümumi iclasına çıxarılır.

Yerli büdcələrin xərclərinin proqnozlaşdırılması zamanı bir sıra amillər nəzərə alınır. Xərclərin proqnozlaşdırılması zamanı hər şeydən əvvəl bələdiyyələrin maliyyə imkanları nəzərdən keçirilir. Qanunla bələdiyyə büdcələrinə ayrılmış gəlir növlərinin növbəti büdcə ilində proqnozlaşdırılan həcmi yerli xərclərin ümumi həcmnin proqnozlaşdırılması üçün çıxış nöqtəsi kimi götürülür. Xərclərin ümumi həcmnin müəyyən edilməsində dövlət büdcəsindən subsidiyalaşdırılan xərclərin düzgün maliyyələşdirilməsi də mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Dövlət büdcəsindən maliyyə yardımı almaq istəyən bələdiyyələr bunu əsaslandırmalı və müəyyən olmuş vaxt ərzində bu haqda Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə müraciət etməlidirlər. Bu zaman bələdiyyələr büdcə ilindən əvvəlki ilin (cari ilin) may ayının 1-dək müraciət etməlidirlər. Dövlət büdcəsindən dotasiya ayrılması üçün bələdiyyələr Maliyyə Nazirliyinə aşağıdakı sənədləri təqdim etməlidirlər:

- cari ilin gözlənilən və ötən ilin büdcəsinin faktiki nəticələri haqqında arayış;

- növbəti büdcə ili üzrə büdcələrin nəzərdə tutulan gəlirləri və xərcləri, dövlət büdcəsindən ayrılacaq dotasiyanın və digər maliyyə yardımlarının həcmnin əsaslandırılması;

- ötən ildə yerli büdcənin icra vəziyyəti barədə auditor rəyi;

- Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin sorğusuna görə digər uyğun materiallar.

Bələdiyyələrin xərcləri «Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq və Azərbaycan Respublikası Vahid büdcə təsnifatının bölmələri, maddələri üzrə müəyyənləşdirilir.

Yerli xərclərin proqnozlaşdırılması və icrası haqqında məlumat əldə etmək üçün Bakı şəhər Binəqədi rayonu M.Ə.Rəsulzadə bələdiyyəsinin yerli büdcəsinin xərclərini nəzərdən keçirək.

Üç il ərzində göstərilən bələdiyyənin xərcləri aşağıdakı cədvəldə (cədvəl 4) göstərilmişdir.

Cədvəldən göründüyü kimi nəzərdən keçirilən üç il ərzində M.Ə.Rəsulzadə bələdiyyəsində planlaşdırılan yerli büdcə xərclərinin həcmi azalmağa meyilli olmuşdur. Belə ki, bələdiyyənin ümumi xərcləri 2011-ci ildə 1100,0 min manat həcmində planlaşdırıldığı halda 2013-cü ildə cəmi 740,0 min manat həcmində nəzərdə tutulmuşdur. Xərclərin həcmının belə az planlaşdırılmasının əsas səbəbi büdcənin gəlirlərinin kifayət qədər formalaşdırıla bilməməsi olmuşdur. Bu illər ərzində büdcə gəlirləri üzrə plan göstəriciləri tam yerinə yetirilə bilməmiş və nəticədə bələdiyyə bir çox xərcləri tam həcmdə maliyyələşdirilə bilməmişdir. Bunu nəzərə alaraq növbəti illərdə bələdiyyə daha real büdcə tərtib etməyə başlamışdır.

Belə ki, 2011-ci ildə bələdiyyənin yerli gəlirləri və xərcləri 1100,0 min manat həcmində proqnozlaşdırılsa da gəlirlər cəmi 380,0 min manat və ya proqnozun 34,5 faizi həcmində toplanmışdır. Baxmayaraq ki, bələdiyyənin hesablamalarına görə 676,4 min manat gəlir toplanmasının mümkünlüyü hesablamalarla müəyyən edilmişdir

Cədvəl 4

Binəqədi rayonu M.Ə.Rəsulzadə bələdiyyəsinin xərcləri

Kod	Xərclərin istiqamətləri	2011	2012	2013
210000	Əməyin ödənişi	257,0	170,0	170,0
211100	Ştatda olan işçilərin əməkhaqqı	220,0	150,0	166,5
211200	Ştatdan kənar işçilərin əmək haqqı	7,0	-	-
211300	Əməyin ödənilməsi ilə bağlı sair pul ödənişləri	30,0	20,0	3,5
212000	Əmək haqqına üstəlik	56,60	41,0	37,50
220000	Malların (iş və xidmətlərin) satın alınması	70,4	60,0	57,5
221100	Dəftərxana ləvazimatları və təsərrüfat xərcləri	5,0	4,0	4,0
221200	Ciddi hesabat blanklarının alınması digər mətbəə xərcləri	2,0	2,0	2,0
222000	Ezamiyyə xərcləri	4,0	4,0	4,0
223000	Nəqliyyat xidmətlərinin haqqının ödənilməsi	8,0	4,0	5,4
224000	Kommunal və kommunikasiya xidmətlərinin ödənilməsi	11,4	8,0	8,0
224100	Elektrik enerjisi haqqının ödənilməsi	5,0	4,0	4,0
224300	Su haqqının ödənilməsi	1,0	1,0	1,0
224500	Kanaliz-ya xidmət.-in ödənil.	1,0	0,5	0,5
224800	Telefon ödəmə haqqı və danışıq xidmətlərinin ödənilməsi	2,4	1,5	1,5

224900	Poçt və İnternet xidmətləri haqqının ödənilməsi	2,0	1,0	1,0
225000	İnventar və avadanlığın alınması və təmiri xərclərinin ödənilməsi	10,0	13,0	5,5
225100	Əməyin mühafizəsi, dərman və ilk tibbi yardım ləvazimatlarının alınması	-	-	3,6
226600	Sair cari xidmət haqlarının ödənilməsi	30,0	25,0	25,0
270000	Sosial təminat və sosial müdafiə üzrə ödənişlər	60,0	40,0	44,0
271000	Sosial yardımlar üzrə ödənişlər	40,0	30,034,0	
272000	Digər maddi yard. üzrə ödən.	20,0	10,0	10,0
280000	Ehtiyat fondu	26,0	18,0	12,0
282100	Bədən tərbi. və kütləvi infor.	20,0	12,0	90,0
282200	Yolların əsaslı təmiri	180,0	130,0	90,0
311100	Binalar və tikintilər	240,0	190,0	80,0
311110	Yaşayış və qeyri-yaşayış binalarının təmiri	30,0	20,0	15,0
311120	İnzibati və idarəetmə obyektlərinin tikintisi	200,0	163,0	57,0
311130	Digər tikililərin təmiri	10,0	7,0	8,0
314300	Təmir-tikinti və abadl. işləri	190,0	139,0	115,0
314310	Sair işlər (məişət tullantıları ilə bağlı xərclər) üzrə	-0	134,0	
	Xərclərin cəmi	1100,0	800,0	740,0

Cədvəl M.Ə.Rəsulzadə bələd.-nin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

. Ancaq heç bir gəlir növü üzrə nə proqnoz, nə də hesablanmış göstəriciləri təmin etmək mümkün olmamışdır. Məsələn, bələdiyyə üzrə hesablanmış fiziki şəxslərin əmlak vergisi 342,4 min manat (proqnoz 386 min manat) təşkil etdiyi halda cəmi 138,5 min manat, yaxud proqnozlaşdırılanların cəmi 35,9 faizi qədər əmlak vergisi yığılmışdır. Göründüyü kimi, proqnoz sonradan faktiki hesablanan verginin həcmindən çox nəzərdə tutulmuş, ona uyğun da xərclər planlaşdırılmışdır. Bu isə nəzərdə tutulan xərcləri tam həcmdə maliyyələşdirilməsinə imkan verməmişdir. Göstərilən bələdiyyədə 2011-ci ildə xərclərin icrası vəziyyətini Cədvəl 5-dən görmək olar.

Cədvəl 5

Binəqədi rayonu M.Ə.Rəsulzadə bələdiyyəsinin yerli
büdcəsinin xərclərinin icrası

	2011			2012			2013		
	proqnoz	icra	faiz	Proq.	icra	faiz	proqn	icra	faiz
Cəmi, o cüml.	1100000	374201	34,0	80000	344685	43,1	74000 0	510179	68,9
- yerli öz-id.- et. orqan. saxl.-sı	384000	231825	60,4	27100 0	181539	67,0	26500 0	230787	87,1
- sos. müd. və sos. təm. xərc	86000	23302	27,1	40000	23332	58,3	44000	26908	61,2
sənaye və tik- ti xərcləri	61000	88000	14,4	45900 0	92078	20,1	21000 0	24344	11,6
- digər xərclər	20000	31074	155, 4	18000	14376	79,9	-	-	-
mənz-komm. təs-t xərcləri	-	-	-	-	33360	-	20900 0	217400	104, 0

Göründüyü kimi bələdiyyədə proqnozlaşdırılan xərclərin 2011-ci ildə cəmi 34,0 faizi maliyyələşdirilmişdir. Buna görə də 2012-ci ildə daha real proqnoz göstəriciləri qəbul edilmiş, lakin bu göstəricilər də kəsirlə icra olunmuşdur – 43,1 faiz. Nəticədə 2013-cü ildə bələdiyyə xərcləri bir qədər də ehtiyatla proqnozlaşdırılmış, 2013-cü ildə göstərilən bələdiyyənin ümumi xərcləri 740,0 min manat həcmində müəyyən edilmişdir. Bu proqnoz göstəricilərini də tam həcmdə müəyyənləşdirmək mümkün olmamışdır, proqnoz 68,9 faiz icra olunmuşdur. Əsas səbəb 2013-cü ildə gəlirlər proqnozunun kəsirlə icrası olmuşdur. 2013-cü ildə 740,0 min manat həcmində proqnozlaşdırılan gəlir cəmi 67,5 faiz və ya 499,4 min manat həcmində icra edilmişdir. Bu səbəbdən də xərclərin icrası da 740 min manat proqnoza qarşı cəmi 510,2 min manat və ya 68,9 faiz olmuşdur.

Yerli büdcə gəlirlərini tam daxil olmaması nəticəsində bələdiyyə müəyyən xərclərin maliyyələşdirilməsini qismən azaltsa da ,digər bəzi xərcləri isə demək olar ki, tam həcmdə maliyyələşdirilməmişdir. Belə yerli özünüidarəetmə orqanının xərcləri proqnozlaşdırılanın 87,1 faizi, mənzil-kommunal təsərrüfat xərcləri 104,0 faiz icra olunduğu halda, sənaye və tikinti xərcləri cəmi 11,6 faiz səviyyəsində maliyyələşdirilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bələdiyyənin proqnozlaşdırılan xərcləri içərisində əsas yeri özünüidarəetmə orqanının saxlanması xərcləri (2011-ci ildə ümumi xərclərin 34,9 faizi, 2012-ci ildə 33,9 faizi, 2013-cü ildə isə 35,8 faizi) və sənaye və tikinti xərcləri (2011-ci ildə ümumi xərclərin 55,5 faizi, 2012-ci ildə 57,4 faizi, 2013-cü ildə isə 28,4 faizi) tutur. 2013-cü ildə sənaye və tikinti xərclərinin daha az proqnozlaşdırılması mənzil-kommunal təsərrüfatı xərclərinin böyük həcmdə- ümumi xərclərin 28,2 faizi qədər proqnozlaşdırılması ilə bağlıdır.

Bələdiyyənin yerli xərcləri içərisində idarəetmə ilə bağlı xərclərin proqnozlaşdırılması özündə bələdiyyənin icra orqanında çalışanların əməkhaqqı xərclərinin və əməkhaqqına üstəlik xərclərin proqnozlaşdırılmasından və bələdiyyənin fəaliyyətini təmin etmək üçün dəftərxana, ezamiyyə, təsərrüfat, enerji və s. xərclərin proqnozlaşdırılmasını

əks etdirir. Nəzərdən keçirdiyimiz illər ərzində yerli idarəetmə orqanının saxlanması xərcləri yuxarıdakı kimi (Cədvəl 6) proqnozlaşdırılmışdır.

Cədvəl6

Binəqədi rayonu M.Ə.Rəsulzadə bələdiyyəsinin yerli büdcəsində idarəetmə orqanının saxlanması xərcləri

Kod	Xərclərin aldarı	2011	2012	2013
210000	Əməyin ödəniş fondu	257,0	170,0	170,0
212000	Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna ayrımlar	56,6	41,0	37,50
221100	Dəftərxana və təsərrüfat mallarının alınması, mətbəə xərcləri	7,0	6,0	6,0
222000	Ezamiyyə xərcləri	4,0	4,0	4,0
223000	Nəqliyyat xərclərinin haqqının ödənilməsi	8,0	4,0	5,40
224100	Elektrik enerjisinin ödənilməsi xərcləri	5,0	4,0	4,0
224300	Su haqqının ödənilməsi	1,0	1,0	1,0
224500	Kanalizasiya xidmətinin haqqının ödənilməsi	1,0	0,50	0,50
224800	Telefon abunə haqqı və danışıq xərclərinin ödənilməsi	2,0	1,50	1,50
224900	Poçt və internet xidmətlərinin haqqının ödənilməsi	2,0	1,0	1,0
225000	İnventar və avadanlıqların alınması və təmiri xərcləri	10,0	13,0	5,50
226000	Sair cari xərclər	30,0	25,0	28,6
	Yekun	384,0	217,0	265,0

Cədvəldən göründüyü kimi bələdiyyənin büdcəsində yerli özünüidarəetmə orqanının saxlanması xərclərin 2011-ci ildə 81,7 faizini, 2012-ci ildə 77,9 faizini, 2013-cü ildə isə 78,3 faizini əməyin ödənilməsi ilə bağlı xərclərin təşkil etməsi nəzərdə tutulmuşdur. Baxılan illərdə əməyin ödənişi fondunun vəsaitlərində mütləq göstərici isə azalmışdır. Bunun səbəbi bələdiyyənin idarə edilməsi məqsədilə bir-birini təkrarlayan yerlərinin ləğv edilməsi olmuşdur. Dəftərxana xərcləri və inventar və avadanlıqların alınması və təmiri xərcləri də nisbətən üstün mövqə tutan xərclərdir.

III FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ BƏLƏDİYYƏ MALİYYƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

§ 1 Yerli özünüidarəetmənin maliyyələşdirilməsi sahəsində beynəlxalq təcrübə

Müasir dövrdə bütün dövlətlərdə yerli özünüidarəetmə çox inkişaf etmiş səviyyədədir. Hər bir ölkədə onun formalaşdırdığı iqtisadi və idarəetmə modellərinə uyğun idarəetmə orqanları fəaliyyət göstərir. Bələdiyyələr ayrı-ayrı dövlətlərdə müxtəlif dövrlərdə formalaşmağa başladığı üçün onların inkişaf səviyyəsi, idarəetmə prinsipləri, qarşılarına qoyulan vəzifələr və s. görə fərqlənirlər.

Azərbaycanda bələdiyyə institutu nisbətən cavandır, onun yaşı yetkinlik yaşına çatmamış uşağın yaşından da azdır. Məhz bu səbəbdən ölkəmizin bələdiyyələrindən danışdıqda onu kiçik uşaqlarla müqayisə edə bilərik. Buna görə də ölkəmizdə bələdiyyə sahəsində, xüsusən də onların maliyyəsinin formalaşdırılması və istifadəsi sahəsində islahatların aparılması və bu zaman beynəlxalq təcrübədən yararlanmaq böyük əhəmiyyətə malikdir.

Nəzərə alsaq ki, hər bir dövlətin öz idarəetmə prinsipləri vardır, heç bir dövlətin bələdiyyə münasibətləri avtomatik olaraq Azərbaycana köçürmək məqsəduyğun hesab edilə bilməz. Ancaq müəyyən əlamətlərinə görə ölkəmizlə uyğunluq təşkil edən ölkələrin modellərindən yararlanmaq olar.

Məsələn, milli mentalitetin uyğunluğu baxımından Türkiyə modelinə üstünlük vermək olar. Postsovet respublikalarının təcrübəsinə nəzər salınsa qonşu Gürcüstan Respublikasının və Rusiyanın tətbiq etdiyi yerli özünüidarəetmə modellərinə üstünlük vermək olar.

Yerli özünüidarəetmənin daha kamil inkişaf etdiyi Qərbi Avropa və ABŞ modelləri də maraq kəsb edir. Ölkəmizin demoqrafik inkişaf yolunu seçməsi, bazar münasibətləri və dövlət quruculuğu sahəsində aparılan ardıcıl islahatlar deməyə imkan verir ki, daha uzun tarixi mərhələləri əhatə edən ABŞ və Qərb təcrübəsinə öyrənmək və tətbiq etmək bələdiyyə münasibətlərinin daha da inkişaf etdirilməsinə təsir göstərə bilər.

Ümumiyyətlə yanaşsaq, dünya praktikasında yerli özünüidarəetmə sahəsində iki sistem mövcuddur:

- anqlo-sakson modelinə əsaslanan yerli özünüidarəetmə;
- fransız modelinə əsaslanan özünüidarəetmə.

Yerli özünüidarəetmə orqanlarının yaradılması və onların fəaliyyətinə münasibətdə anqlo-sakson və fransız modellərinin hər birinin digərindən ciddi fərqləri vardır.

Fransız tipli yerli özünüidarəetmə modelinə üstünlük verən ölkələrdə bələdiyyə orqanları üzərində inzibati himayə funksiyasını həyata keçirən mərkəzi hökumət nümayəndələri mövcud olur. Bu inzibati himayə orqanları bələdiyyə orqanları üzərində müəyyən hüquqlara malik olurlar. Bu hüquqların sırasına bələdiyyələrin aktlarının təsdiq olunması və onlara dəyişiklik edilməsi, qanun pozuntusu baş verərsə bələdiyyələrin, onların vəzifəli şəxslərinin fəaliyyətinə xitam verilməsi və s. aid edilə bilər.

Fransız tipli yerli özünüidarəetmə modellərdən fərqli olaraq anqlo-sakson tipli yerli özünüidarəetmə modellərində inzibati himayə orqanları olmur. Bu modelli ölkələrdə dövlət idarəetmə orqanları ilə yerli özünüidarəetmə orqanlarının arasında əlaqələr xüsusi qurumun, yaxud da ayrı-ayrı problemlər üzrə uyğun mərkəzi icra orqanının köməyi ilə qurulur. Yerli özünüidarəetmənin anqlo-sakson modelinə əsaslanan ölkələrdə inzibati himayə orqanlarının olması bələdiyyələrlə münasibətlə digər üsullardan, o cümlədən iqtisadi vasitələrdən istifadə edilməsinə səbəb olur

İnkişaf etmiş ölkələrdə yerli maliyyə dövlətin maliyyə sistemində mühüm yer tutur. Məsələn, ABŞ-da dövlətin maliyyə resurslarının 60 faizi, Yaponiyada 50-60 faizi, Böyük Britaniyada və Fransada 30 faizindən artıq yerli maliyyənin payına düşür.

Mərkəzi dövlət büdcəsi kimi büdcələr də təkrar istehsal prosesinə müdaxilə etmək üçün istifadə olunur. Yerli özünüidarəetmə dövlətin elə

funksiyalarını öz üzərinə götürür ki, onu yerlərdə həyata keçirmək məqsəduyğun hesab edilir.

Yerli büdcələr sistemi dövlət quruluşu ilə müəyyən edilir. Bu ölkələrdə yerli özünüidarətmə orqanlarının daha da irəliləşdirilməsi, nəticədə onların daha möhkəm maliyyə bazasına malik olması istiqamətində dəfələrlə müxtəlif islahatlar həyata keçirilmişdir.

Yerli büdcələrin gəlirləri bir qayda olaraq ikinci dərəcəli vergilərdən əsas etibarı ilə əmlak vergilərinədən istifadə edilməklə formalaşdırılır. Bu büdcələrə həmçinin ayrı-ayrı aksizlər və yığımlar da malik olur.

Vergilərlə yanaşı yerli orqanlar bələdiyyə mülkiyyətindən də müxtəlif gəlirlər (icarə, kommunal xidmətlər, inzibati yığımlar və s.) də əldə edirlər.

Onu da qeyd etmək ki, bu ölkələrdə bələdiyyələrin maliyyəsinin təşkilinə onların səlahiyyət dairəsinin müəyyən olunması da təsir göstərir. Anqlo-sakson modelinə əsaslanan dövlətlərdə yerli özünüidarətmə orqanlarının səlahiyyət dairəsi qanunla bilavasitə müəyyən olunur və bələdiyyələr yalnız bu çəvrədə fəaliyyət göstərə bilirlər. Qanunla müəyyən olunanlardan kənar göstərilən hər hansı fəaliyyət qanunsuz hesab edilir, bələdiyyələrin öz səlahiyyət həddini aşması kimi qiymətləndirilir.

Digər qrup və ya fransız modelinə əsaslanan yerli özünüidarətməni tətbiq edən ölkələrdə isə bələdiyyələr qanunla digər orqanların səlahiyyətinə Aid edilməyən və bələdiyyələrin səlahiyyətlərindən çıxarılmayan bütün fəaliyyətlə məşğul ola bilirlər. Səlahiyyətlərin bölüşdürülməsindəki bu fərqlər bələdiyyələrin büdcələrinin gəlirlərinin və xərclərinin tərkibinə və quruluşuna bilavasitə təsir edən amilə çevrilir.

Bəzi ölkələrdə yerli özünüidarətmə sistemi (məsələn Yaponiya) özündə həm fransız, həm də anqlo-sakson modellərinin elementlərini birləşdirir. Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarətmənin təşkilində də bu sahədə mövcud olan müxtəlif modellərin yerli şəraitə uyğun, daha məqsədə uyğun elementlərdən istifadə edilməsinə üstünlük verilmişdir. Çünki Azərbaycan dövləti öz inkişaf modellərini müəyyən edərkən heç bir dövlətin modelini kor-

koranə tətbiq etməmiş, əksinə, qabaqcıl təcrübələri öyrənərək Azərbaycanın Milli mentalitetinə uyğun olan öz modelini formalaşdırmışdır.

Belə ki, anqlo-sakson modelindən bələdiyyələrin səlahiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi sahəsində müxtəlif qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi yerli özünüidarəetməni tam qanunçuluq əsasında təşkil etməyə imkan verir. Eyni zamanda bələdiyyələrin səlahiyyəti vardır ki, qanunla dövlət orqanlarının səlahiyyətinə aid edilməyən istənilən fəaliyyətlə məşğul olsunlar.

Dövlət qanunvericiliklə bələdiyyələrin müstəqilliyinə zəmanət verir və onun öhdəliklərinə. O cümlədən maliyyə öhdəliklərinə heç bir məsuliyyət daşımır. Bələdiyyələr öz büdcələrini müstəqil formalaşdırır və icra edir. Hazırkı dövrdə ölkələr arasında geniş yayılan fransız modelindən istifadə edilməsi hazırkı dövrdə xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Xüsusən bu modeldə inzibati nəzarətin mövcudluğu müsbət qiymətləndirilə bilər.

Ölkəmsizdən fərqli olaraq, inkişaf etmiş ölkələrdə bələdiyyə qurumları kifayət qədər tarixə malikdir və böyük təcrübə toplamışlar. Həmin ölkələrdə bələdiyyələrin maliyyə fəaliyyətinə dövlət nəzarəti auditorlar tərəfindən həyata keçirilir.

Bələdiyyələr öz fəaliyyətində müstəqil olduğu üçün onlar da digər subyektlər kimi auditorlarla müqavilə bağlayır. Auditorların namizədliyini yerli orqanlar irəli sürür və ətraf mühit naziri tərəfindən təsdiq olunur. Auditorlar sosial ehtiyaclara ayrılmış pul vəsaitlərinin xərclənməsinin qanuniliyinə nəzarət etməyə borcludurlar.

Beynəlxalq maliyyə böhranı şəraitində xüsusən yerli şəraitdə sosial-iqtisadi problemlərin həllində yerli büdcələrin əhəmiyyəti daha da artır. Yerli büdcələr ümumi iqtisadi inkişafa yardım etməklə yanaşı işsizliyin azaldılması və aradan qaldırılması istiqamətində də mühüm rol oynayır. Yerli maliyyə aktiv şəkildə iqtisadiyyatın tənzimlənməsi, iqtisadi artımın stimullaşdırılması, regional proqramların təmin olunması və iş qüvvəsinin təkrar istehsalına cəlb olunmasıdır. Hazırkı dövrdə regional problemlərin həllinə xüsusi əhəmiyyət verilir. Buna misal olaraq Almaniyada qəbul edilmiş «Regional təsərrüfat

strukturunun yaxşılaşdırılması», Fransada qəbul edilmiş «Regional təsərrüfatın inkişafına kömək» sosial proqramlarını göstərmək olar. Bu proqramların maliyyələşdirilməsinin Almaniya da 50 faizi, Fransada isə 70 faizə qədər yerli orqanlar tərəfindən həyata keçirilirdi.

Adətən, regional proqramlar üzrə ayrı-ayrı konkret tədbirlərin maliyyələşdirilməsində yerli orqanlara üstünlük verilir. Ümumiyyətlə regional proqramların icrasına yerli orqanlar nəzarət edir. Bu nəzarət müxtəlif istiqamətlərdə ola bilər.

Azərbaycan Respublikasında da regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunması üçün bir neçə dəfə dövlət proqramları qəbul edilmişdir. Lakin bu proqramların icra edilməsi sırf dövlət orqanları və dövlət vəsaiti hesabına aparıldığı üçün yerli maliyyə ilə əlaqəsi zəifdir. Bu sahədə Qərb dövlətlərinin təcrübəsinin öyrənilməsi və onlardan istifadə bələdiyyə maliyyəsinin möhkəmləndirilməsində müsbət rol oynaya bilər. Regional inkişaf proqramlarının reallaşdırılmasına bələdiyyələrin cəlb edilməsi, onların maliyyə bazalarının möhkəmləndirilməsinə və yerlərdə işsizlik problemlərinin həllində əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

Bələdiyyələrin gəlir bazasının möhkəmləndirilməsində Fransada tətbiq olunan Mərkəzi hakimiyyət tərəfindən bələdiyyələrə verilən birləşdirilmiş qrantların tətbiqi müsbət rol oynaya bilər.

Azərbaycanda dövlət bələdiyyə büdcələrinə dotasiya ayrılır. Dotasiyanın mahiyyəti budur ki, dövlətin həyata keçirdiyi qiymət və ya maliyyə siyasətindən hər hansı bir subyekt zərər əldə edərsə, o zərər dövlət tərəfindən ödənilir. Deməli, bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları, onların gəlirləri və xərcləri dövlət tərəfindən müəyyən edildiyi üçün onları büdcə kəsiri demək olar ki, tam həcmdə dotasiya formasında dövlətin üzərnə ötürülür. Belə bir şəraitdə bələdiyyələr öz gəlirlərinin tam həcmdə toplanması sahəsində gərgin fəaliyyət göstərmir, öz gəlir bazalarının möhkəmləndirilməsi sahəsində təşəbbüslər göstərmirlər.

Bu sahədə Fransa təcrübəsinin tətbiqi müsət rol oynaya bilər. Bu ölkədə mərkəzi hakimiyyətin bələdiyyələrə ayırdığı qrantlar iki yerə ayrılır:

- birdəfəlik qrant;
- bərabərləşdirici qrant.

Birdəfəlik qrant əvvəlki illərdə əmək haqlarından gələn gəlirlərdən toplanan dövlətin yığdığı vergilərə əsaslanır. Bərabərləşdirici qrant isə bələdiyyələrin vergi orqanlarına əsaslanır. Azərbaycan Respublikasında belə bir bərabərləşdirici gəlir forması kimi bələdiyyələrin ərazisində yerləşən müəssisələrin mənfəət vergisindən bələdiyyə büdcələrinə ayırmalar nəzərdə tutulması məqsədəuyğun hesab edilə bilər.

Almaniyada bələdiyyələr ikinci dünya müharibəsindən sonra formalaşmağa başladığı üçün onun bölündüyü işğal dairələrinin xüsusiyyətlərini özündə əks etdirmişdir. Almaniyada ərazi baxımından yerli hakimiyyət 3 pilləyə bölünmüşdür: dairələr, müstəqil sahələr, bələdiyyələr.

Bələdiyyələr yerli özünüidarəetmə hakimiyyətini təşkil edirlər. Bələdiyyələrin fərqli maliyyə imkanları daxil olduqları dairələrin siyasətində öz əksini tapır.

Dairə maliyyə yardımları ilə belə bələdiyyələrə kömək etməklə yerli problemləri həll edə bilməyənlərə su təchizatı, məktəb və uşaq bağçalarının tikintisində və saxlanılmasında yardım etməlidir.

Alman maliyyə sisteminin xüsusiyyəti yerli vergiqoyma səviyyəsinin aşağı olmasıdır. Digər gəlir mənbələri xərcləri ötmədikdə icma vergiləri yığa bilər. Yerli bələdiyyə orqanlarının büdcə gəlirlərinin əhəmiyyətli hissəsinin dövlət büdcəsindən ayrılan dotasiyalar təşkil edir.

Almaniyanın mövcud maliyyə qanunvericiliyi yerli büdcələrlə münasibətdə cari fəaliyyətdə büdcə kəsirinin ödənilməsi məqsədilə ssuda götürülməsinə yol vermir. Yerli özünüidarə orqanlarının yalnız qalan dövr ərzində (ilin sonuna qədər) büdcə gəliri hesabına ödənə biləcək həcmdə borc götürməyə imkan verilir.

Yaponiyanın yerli özünüidarəetmə sistemi iki səviyyədən ibarətdir: prefektur və bələdiyyə. Bələdiyyə maliyyəsinin yarıya qədərini yerli özünüidarəetmə orqanları öz mənbələri hesabına formalaşdırırlar. Bu mənbələrə bələdiyyə və prefekturların topladığı şirkətlərin gəlir vergisi, bələdiyyələrin topladığı əmlak vergisi, digər vergi və rüsumlar, bələdiyyə mülkiyyətindən və bələdiyyə şirkətlərindən gələn vəsaitlər aiddir. Bələdiyyələr bu vəsaitlərdən istifadə haqda yerli icmalar qarşısında hesabat verir.

Bu ölkədə bələdiyyə büdcələrinin gəlirlərində ikinci yeri dövlət transfertləri təşkil edir. Bu transfertlər müxtəlif formalarda baş verir.

Bələdiyyə orqanları yalnız xüsusi proqramların maliyyələşdirilməsinə ayoılmış vəsaitlərdən istifadəyə görə hökumət qarşısında hesabat verirlər. Bu tip sistem yerli özünüidarəetmə orqanlarının gəlir bazalarını genişləndirməyə həvəsləndirməklə yanaşı büdcə prosesində dövlət təsirini də özündə əks etdirir.

Yaponiyada yerli orqanlar bəzi məsələlərin həlli üçün bələdiyyə birlikləri yaradırlar. Bu birliklərə şəhərlər, kəndlər, qəsəbələr daxil ola bilər. Birliyin öz orqanları təşkil edilir – Şura (bələdiyyə şuralarının üzvlərindən ibarət olur) və rəhbər. Birliyin büdcəsi bələdiyyələrin vəsaiti hesabına və dövlət prefektura büdcələrindən olan dotasiyalar hesabına formalaşdırılır. Bələdiyyə birliklərinin mövcud olduğu ölkələrdə bu birliklərin vahid forması yoxdur. Birliklər adlarına, əhatə dairələrinə, beynəlxalq əlaqələrinə, təşkilati strukturları və bir sıra digər əlamətlərinə görə bir-birlərindən fərqlənirlər. Dünya təcrübəsi onu göstərir ki, müxtəlif ölkələrdə bələdiyyə birlikləri bir-birlərindən fərqlənsələr də, onların arasında ehtə bir ciddi mahiyyət fərqi yoxdur. Bir neçə ölkələrin bələdiyyələrinin könüllük əsasında yaratmış olduqları bələdiyyə birliklərini misal göstərmək olar.

Bələdiyyələrin maliyyə münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi sahəsində Yaponiyanın bu təcrübəsinin respublikamızda tətbiq olunması əhəmiyyətli rol oynaya bilər. Bu ayrı-ayrı bələdiyyələrin maliyyə resurslarını birləşdirməklə onları daha səmərəli istifadə etməyə, mühüm sosial və iqtisadi problemləri həll etməyə imkan yaradar.

Türkiyədə yerli özünüidarəetmə orqanlarının büdcələrinin müstəqil gəlir mənbələri ilə yanaşı, konkret fəaliyyət sahələri də vardır. Buraya ətraf mühitin abadlığı, şəhərsalma, su, kanalizasiya, yol, küçə, bulvar, bazar, park və s sosial obyektlərin saxlanması, ərazinin sanitar vəziyyəti, satılan qida məhsullarının nəzarət, yanğın söndürmə xidməti, sosial vəzifələr, qoca və kimsəsizlərin müdafiəsi, nəqliyyat məsələləri və sair aiddir.

Türkiyədə ümumi büdcədən, yəni milli dövlət gəlirlərindən bələdiyyələrə ayrılan pay yerli büdcə gəlirlərinin 50 % dən çoxunu təşkil edir. Müxtəlif ölkələrdə yerli büdcələrdən çoxsaylı fərqlər olsa da, ümumi cəhətlər də mövcuddur və onlar eyni mənbələr əsasında formalaşır. Yerli büdcələr yerli vergilər və ödənişlər, dövlət transfertləri, borcalmalar hesabına yaradılır.

İnkişaf etmiş ölkələrdə bələdiyyələrin dövlətdən aldığı maliyyə yardımlarının həcmi kifayət qədər böyükdür.

Beynəlxalq təcrübədə büdcələrarası transferlərin gəlirlərinin bölüşdürülməsi, ümumi məqsədli qrantlar, xüsusi qrantlar kimi növlərinə rast gəlinir. Transferlər sisteminin qurulması və idarə edilməsi 2 əsas struktur elementinə diqqət yetirmək lazımdır:

-a) yerli özünüidarəetmə orqanlarına ediləcək transferlərin həcmi («bölüşdürüləcək fond») müəyyənləşdirilməsi;

-b) bu transferlərin çoxlu sayda yerli özünüidarəetmə orqanı arasında bölüşdürülməsi mexanizmləri.

Beynəlxalq təcrübədə sabitlik və şəffaflıq baxımından ümumi gəlirlərinin konkret bir hissəsinin transferlər üçün ayrılmasına daha çox rast gəlinə də, bəzi ölkələrdə transfer fondu büdcə xərclərinin müəyyən hissəsi həcmində limitləşdirilir.

Ölkələr arasında fərqlər, əsasən yerli bələdiyyələrin sərəncamında olan vergi növləri ilə fərqlənirlər.

Vergi gəlirləri yerli büdcələrin ən vacib mənbələrindən biri olsa da yeganə mənbə deyildir. Digər bir vacib mənbə dövlət dotasiyaları və subvensiyalardır.

Dövlət dotasiyaları və subvensiyaları, hər şeydən əvvəl vəsaitlərin yenidən bölüşdürülməsi və yerli özünüidarətmə orqanlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi vəzifəsini yerinə yetirir. Əksər hallarda ümumi dotasiyaların həcmi fiskal potensialdan əhalinin sayından və göstəricilərin ölkə üzrə orta qiymətinə nisbətindən asılı olur. Orta hesabla yerli büdcələrə dövlət subsidiyaları onların gəlirlərinin 10-50 %-ni (bəzi hallarda 80 %-ə qədərini) təşkil edir.

Təcrübə göstərir ki, bələdiyyələr dotasiya şəklində aldıkları yardımların xərclənməsində öz gəlirlərinə nisbətən israfçılığa yol verirlər. Dotasiyaların idarələr arasında ədalətli bölüşdürülməsində hələ də yüksək nəticələr əldə olunmayıb.

Yerli özünüidarətmələrin yerli vergi və digər mənbələrindən əldə etdikləri gəlir istənilən səviyyədə olmadığı üçün mərkəzi idarənin bu orqanlara subvensiya verməyə məcbur edir. Mərkəzi idarənin yerli özünüidarətmələrin cari xərclərini ödəmək üçün verdiyi subvensiya, digəri isə yeni özünüidarətmələrin mülkiyyətini artıran və ya təchizatla təmin edən subvensiyalardır. Hər ölkə vergi mənbələrində müxtəlif vergi üsulundan istifadə edir. Ölkələr özlərinin ənənələrinə, qanunlarına, maliyyə və iqtisadi imkanlarına görə müxtəlif yollarla getməkdədirlər. Unitar dövlətlərdə bu sahədə əsas çətinlik bir çox dolayı və birbaşa vergilərin mərkəzi idarələrdə qalmasıdır.

Əksər inkişaf etmiş ölkələrdə bələdiyyə bankları fəaliyyət göstərir. Bələdiyyələrin təşkil etdikləri uduşlu oyunlar, qiymətli kağızların emissiyası başlıca gəlir mənbəyi rolunu oynayır.

Bəzi ölkələrdə şəhərdaxili nəqliyyat, yanğından mühafizə xidməti, ictimai iaşə və xidmət müəssisələri bələdiyyələrin sərəncamındadır. Bütün bu fəaliyyətlər nəticəsində formalaşan gəlirlər yerli özünüidarələrin büdcəsinə yönəlir.

Bələdiyyələrin gəlir əldə edə biləcəkləri mənbələr kifayət qədərdir. Bütün bunlardan düzgün istifadə edə bilən bələdiyyələr əhəmiyyətli işlər görə bilirlər.

Yerli büdcələrin xərc hissələri məqsədli təyinatına görə kapital qoyuluşlarına, cari xərclərə və borc öhdəliklərinin ləğvi üzrə xərclərə ayrılır. Xərclər əsasən mədəniyyət, təhsil, sosial təminat, səhiyyə, kommunal və digər xidmətlərə yolların tikintisi və saxlanması, ekoloji və inzibati xərclərə ayrılır. Yerli büdcələrin xərclərinin həcmi ölkənin iqtisadi və sosial həyatında yerli özünüidarəetmə orqanlarının yolunu əks etdirir.

Bələdiyyələrin yerli ərazi əhalisindən toplayacaqları vergi və ödənişlərin növləri və yuxarı hədləri qanunla müəyyən olunmaqla bərabər, onların yığılması və istifadəsi bələdiyyələrin ixtiyarına verilmişdir. Yəni bələdiyyələr özlərinin maliyyə vəziyyətlərindən asılı olaraq maksimum həddi aşmamaq şərti ilə vergilərin faizini tənzimləyirlər.

Yerli özünüidarəetmə büdcələrinin gəlirlərinin 10 faizindən 50 faizinə qədəri (bəzən daha çox) vergilərin payına düşür.

ABŞ-da əsasən şəhərləri Amerika iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərən korporasiyalarla bir sıra ortaq xüsusiyyətlərə malik bələdiyyə korporasiyalarının xüsusi ixtiyarı verilmiş bələdiyyələr idarə edir. Onlara əmlaka malik olaq, ona almaq və satmaq, cavabdeh şəxsləri məhkəmə təqibinə cəlb etmək, məhkəmə qarşısında cavab vermək, pul vəsaitləri saxlamaq və istiqrazlar vermək, sazişlər bağlamaq və s hüquqları vardır.

Şəhərin bələdiyyə idarəsi olması üçün onun vətəndaşlarının bir bölümünün bələdiyyə korporasiyası hüququnun verilməsi haqqında ştat hökumətindən xahiş etməsi tələb olunur.

Qəsəbələrin də, iri şəhərlərin də qanunvericilik və icra vəzifələrini həyata keçirən idarəetmə orqanları var. Bütün bələdiyyələr yanğın və polis mühafizəsini, kanalizasiya sisteminin işləməsini və zibilin yığılmasını təmin edir, səhiyyə sahəsində tədbirlər həyata keçirir.

Ümumiyyətlə ABŞ-da yerli özünüidarəetmə orqanlarının başlıca xüsusiyyətinə görə xeyli dərəcədə səmərəli fəaliyyət göstərən mürəkkəb bir sistemi mövcuddur. Buraya qanunvericilik qaydasında bütün yerli özünüidarəetmə orqanları orqanlarının səlahiyyətlərinin dəqiq

müəyyənləşdirilməsi, öz səlahiyyətləri çərçivəsində yerli idarəetmə orqanlarının müstəqilliyi və yerli özünüidarəetmə orqanlarının inzibati-təsərrüfat müstəqilliyini təmin edən möhkəm maliyyə bazasında fəaliyyət göstərməsidir.

Azərbaycan Respublikasının yerli bələdiyyə özünüidarəetmə sistemini formalaşdırarkən Amerika təcrübəsindən istifadə edilməsi yerli idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə mühüm təsir edir. Bu sahədə çıxarılan mühüm nəticə isə bundan ibarətdir ki, bələdiyyələrin həqiqi müstəqilliyinin təmin olunmasının əsas yolu onların maliyyə bazasının möhkəmləndirilməsindən keçir.

Qeyd etmək lazımdır ki, qanunvericiliklə bələdiyyələrin gəlir mənbələrinin kifayət qədər geniş olmasına baxmayaraq, praktikada bu mənbələrdən kifayət qədər gəlir toplamaq imkanı məhduddur.

Yuxarıda apardığımız təhlil zamanı da gördük ki, bələdiyyələr real olaraq yalnız bir neçə mənbədən gəlir əldə edə bilirlər. Bu gəlirlərin məcmusu bələdiyyələrin qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş səlahiyyətlərini hətta minimal səviyyədə həyata keçirmələri üçün yetərli deyil.

Belə vəziyyət Avropa Xartiyasının tələblərinə uyğun deyil. Çünki Xartiyada nəzərdə tutulur ki, yerli özünüidarə orqanlarının maliyyə vəsaitləri Konstitutsiyada digər qanunvericilik aktlarında onlara verilən səlahiyyətlərə mütənasib olmalıdır. Halbuki, respublikamızda bələdiyyələrin gəlirləri onların öz funksiyalarını tam icra etməyə imkan vermir. Məsələn 2008-ci ildə respublika üzrə yerli büdcə gəlirlərinin həcmi 43,0 milyon manat və ya hər bələdiyyə üzrə orta hesabla cəmi 15,6 min manat təşkil etmişdir. Bu göstərici 2012-ci ildə

2013-cü ildə isə

olmuşdur. Bu adambaşına 3-4 manat gəlir deməkdir.

Yerli büdcələrin gəlirlərinin formalaşmasında sabit gəlir mənbəyi kimi fiziki şəxslərin torpaq və əmlak vergiləri çıxış edir. Lakin bu vergilər heç vaxt tam həcmdə toplanılmır. Hələlik digər vergilər bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisələrin mənfəət vergisi və yerli əhəmiyyətli tikinti materiallarının hasilatından mədən vergisi yox dərəcəsidir. Halbuki, bələdiyyələrə məxsus

müəssisələrin öhdəlikləri gəlirlər Türkiyədə yerli gəlirlərin formalaşmasında mühüm rol oynayır – Azərbaycan Respublikasında da Türkiyənin bu təcrübəsindən geniş istifadə etmək olar. Bu işdə bələdiyyələr özləri maraqlı olmaqla yanaşı dövlət də müəyyən mexanizmlər tətbiq etməklə bələdiyyələri öz kommersiya müəssisələrini yaratmağa stimullaşdırmalıdır.

Azərbaycanda bələdiyyələrin büdcə gəlirlərində bələdiyyə mülkiyyətinin, xüsusən də torpaqların satılmasında əldə edilən gəlirlər üstünlük təşkil edir. Lakin torpaqlar məhdud olduğu üçün bu gəlir növü həmişə olmaya bilər. Bu həmin gəlir növü ilə ehtiyatlı olmağı tələb edir.

Yerli büdcələrin gəlirləri bələdiyyələrin fəaliyyət dairəsini genişləndirməyə imkan vermir. Beləki, respublikamızda bələdiyyələrin ümumi gəlirləri dövlət büdcəsinin gəlirlərinin 0,25-0,3 faizini təşkil etdiyi halda digər ölkələrdə qat-qat artıq olmuşdur. Müqayisə üçün bu göstərici Hollandiyada 61,35 faiz, Polşada 33,4 faiz, İngiltərədə 28,1 faiz, ABŞ-da 25,5 faiz, Türkiyədə 13,0 faiz Ukraynada 10,5 faizdir. Bu, həmin ölkələrdə bələdiyyələrin müstəqilliyinin əsas göstəricisi kimi qiymətləndirilə bilər:

- bələdiyyələrin səlahiyyətlərinin buna uyğun olaraq onların gəlir mənbələrinin genişləndirilməsi;
- bələdiyyə ərazisində yerləşən müəssisələrin mənfəət vergisindən bələdiyyə büdcələrinə ayırmalar nəzərdə tutulması;
- bələdiyyə vergilərinin yığım əmsalını artırmaq məqsədilə dövlət inzibati nəzarətinin gücləndirilməsi.

3.2. Bələdiyyə maliyyəsinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi və sosial-iqtisadi rolunun artırılması yolları

Hər bir dövlətin öz maliyyə sistemi formalaşır. Maliyyə sistemi özündə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan müxtəlif maliyyə münasibətlərini və həlqələrini birləşdirir. Maliyyə sisteminin həlqələri müxtəlif ölkələrdə biri-birindən fərqli ola bilər. Ancaq ümumi şəkildə yanaşdıqda maliyyə sisteminin iki səviyyədə mövcud olması və fəaliyyət göstərməsini müşahidə etmək olar: mərkəzləşdirilmiş maliyyə və yerli maliyyə.

Mərkəzləşdirilmiş maliyyə hər vaxt dövlət maliyyəsi kimi çıxış edir. Yerli maliyyə dedikdə isə həm yerli hakimiyyət orqanlarının maliyyəsi, həm də yerli özünüidarə orqanlarının maliyyəsi başa düşülür.

Maliyyə sisteminin həlqələri arasında qarşılıqlı əlaqə müxtəlif istiqamətləri əhatə edir və ayrı-ayrı ölkələrdə özünəməxsusluğu ilə fərqlənir. Heç bir dövlət bütövlükdə maliyyə sistemi haqqında qanun qəbul etmir. Ancaq maliyyə sisteminin hər bir həlqəsi haqqında uyğun qanunlar qəbul edilir və həmin həlqə göstərilən qanuna uyğun olaraq formalaşdırılır. Bu isə son nəticədə ölkənin maliyyə sisteminin formalaşmasına gətirib çıxarır.

Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarəetmə sisteminin, o cümlədən bələdiyyə maliyyəsinin meydana gəlməsi və inkişafı maliyyə sisteminin formalaşması və inkişafının müəyyən mərhələsində baş vermişdir. Bu eyni zamanda dövlət quruculuğunda baş verən dəyişikliklərlə bağlıdır.

1992-ci ildə qəbul edilmiş «Büdcə sistemi haqqında» AR Qanununda yerli büdcələr kimi rayon və şəhərlərin, habelə Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcələri çıxış edirdilər. Dövlət səviyyəsində tərtib edilən respublika büdcəsi və yerli büdcələr birlikdə birləşdirilmiş büdcə adlanırdı.

Rayon və şəhərlərin yerli büdcələri rayon və şəhər sovetlərinin İcraiyyə Komitələri tərəfindən hazırlanır, rayon və şəhər sovetləri tərəfindən müzakirə edilərək qəbul edilirdi. Çünki həmin dövrdə rayon və şəhərlərdə mövcud olan xalq deputatları sovetləri seçkili idi.

Məlumdur ki, büdcə münasibətlərinin əsasında onun seçkili orqan tərəfindən müzakirə edilərək qəbul edilməsi və onun icrasına həmin orqan tərəfindən nəzarət edilməsi dayanır. Məhz bu əsasın təmin olunması sahəsində ölkəmizdə müəyyən dövr ərzində hüquqi çətinliklər mövcud olmuşdur. Belə ki, Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmlənməsində və inkişafında növbəti mərhələdə olan Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası qəbul edilərkən ölkəmizin dövlət quruculuğunda ciddi dəyişikliklər olmuşdur. Konstitutsiya qəbul olunarkən AR Milli Məclisindən və NMR Ali Məclisindən başqa ölkədə mövcud olan bütün seçkili orqanlar ləğv edilmişdir. Həmin dövrdə yerli özünüidarəetmə sahəsində hər hansı seçkili orqanın formalaşdırılması nəzərdə tutulmadığı üçün ölkəmizdə yerli səviyyədə büdcələri müzakirə edərək qəbul etmək mümkün olmamışdır.

Yerli büdcələr rayon və şəhərlərin İcra hakimiyyəti orqanları tərəfindən hazırlansa da onları yerlərdə müzakirə edərək qəbul edə biləcək orqanlar olmaması səbəbindən büdcə layihələri Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinə təqdim edilirdi. Maliyyə Nazirliyinin hazırladığı respublika büdcəsinin layihəsi və rayon və şəhər büdcələrinin layihələri ilə birlikdə dövlət büdcəsi şəklində Milli Məclisin müzakirəsinə təqdim edilir, müzakirə və qəbul olunurdu. 1996-1999-cu illərdə dövlət büdcələri haqqında qanunlar belə şərtlər daxilində baş vermişdir. Lakin bu zaman müəyyən hüquqi nöqsanlara yol verilmişdir.

1996-1999-cu illər üzrə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcələri haqqında qanunlar qəbul edilsə də həmin illərdə dövlət büdcəsinin hüquqi əsası müəyyən edilməmişdi. Yalnız 1999-cu ildə «Dövlət büdcəsi haqqında» AR Qanununun qəbul edilməsi ilə bu hüquqi problem aradan qaldırılmışdır.

Dövlət quruculuğunda növbəti mərhələ bələdiyyələrin yaradılması olmuşdur. Bələdiyyələrin meydana gəlməsi ilə yerlərdə seçkili orqanlar fəaliyyətə başlamış, bu isə müstəqil surətdə yerli büdcələrin formalaşdırılması və fəaliyyətinə imkan yaratmışdır.

Bələdiyyə qurumlarının yaradılmasından əvvəl onun fəaliyyətinin hüquqi və iqtisadi bazasının hazırlanması məqsədilə bir sıra qanunvericilik aktlarında yerli özünüidarəetmə sahəsində beynəlxalq təcrübə və ölkəmizin milli xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla bələdiyyə maliyyəsinin təşkilinin əsas vəzifələri, prinsipləri və s müəyyənləşmişdir.

Maliyyə sisteminin əsas həlqələrindən olan dövlət maliyyəsi və bələdiyyə maliyyələri qarşısında həm ümumi, həm də bilavasitə hər həlqələrinin qarşısında qoyulan vəzifələr müəyyən edilir. Dövlət maliyyə sistemi – maliyyə sisteminin aparıcı həlqəsi onlarla maliyyə resurslarına ümumi nəzarəti həyata keçirilir. Dövlət pul fondlarının formalaşdırılması və istifadəsini reallaşdırır. Müasir şəraitdə dövlət maliyyə sistemi yerli özünüidarəetmənin təmin olunmasında da iştirak etdi. Yuxarıda apardığımız təhlillərdə göstəriləndiyi kimi mövcud şəraitdə yerli özünüidarəetmə orqanlarının gəlir bazası onların xərclərini maliyyələşdirə biləcək həcmdə deyildir.

Bundan belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, dövlət maliyyə sistemi bələdiyyələrin maliyyələşdirilməsində iştirak edərsə, onların fəaliyyətinə maliyyə nəzarətini də həyata keçirilməlidir. Məlumdur ki, dövlət maliyyə nəzarəti daha səmərəli və məqsədəuyğundur və bələdiyyələrin fəaliyyətinə qanunauyğun şəkildə nəzarət edilməsi yerli özünüidarəyə müdaxilə kimi deyil, əksinə ona bir yardım, kömək kimi qiymətləndirilməlidir.

Əgər bələdiyyənin fəaliyyəti qaydalar daxilində, aşkarlıq şəraitində təşkil olunursa, kənar nəzarətdən çəkinməyə heç bir ehtiyac yoxdur. Əgər hər hansı nöqsana yol verilsə, daxili nəzarət onu gizlədə də bilər.

Dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin nəzarət funksiyası ilə yanaşı planlaşdırma, təşkilətmə, stimullaşdırma funksiyaları da mövcuddur və bu funksiyaların reallaşdırılmasında da dövlət maliyyə sistemi bələdiyyələrin maliyyə sistemində öz müsbət təsirini göstərə bilər. Dövlət maliyyə sistemində maliyyə resurslarının müxtəlif istiqamətlər üzrə daxil olmasını da, xərclənməsi də dəqiq planlaşdırılır. Bələdiyyə büdcələrinin reallığı isə belə xarakterizə edilə bilməz. Deməli, bələdiyyə maliyyəsinin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri

daha real yerli büdcələrin planlaşdırılması və planlaşdırılan büdcələrin reallaşdırılmasına nail olunmasıdır.

Maliyyə sistemi – hər bir hissəsi tamlığın xüsusiyyətlərinə öz payını verən, qarşılıqlı əlaqəsi olan hissələrin məcmusu olduğu üçün bütövlükdə sistemin təkmilləşdirilməsi onun hər bir hissəsinin təkmilləşdirilməsindən aslıdır. Buna görə də yalnız dövlət maliyyəsinin təkmilləşdirilməsi, bələdiyyə maliyyəsinin isə zəif olması ölkəmizin inkişaf etmiş maliyyə sistemi olmasını deməyə imkan vermir. Buna görə dəyərli maliyyənin, xüsusən də onun gəlir bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində mühüm işlər görülməlidir.

Azərbaycan bələdiyyəsi real maliyyə mənbələri axtarmağa məcburdur. Azərbaycan bələdiyyəsinin maliyyə resursları ilə təminatının yaxşılaşması bələdiyyə büdcəsinin potensial ehtiyatlarını da ətraflı artırmağı tələb edir.

Bələdiyyə maliyyəsinin yalnız bələdiyyə büdcələri ilə təmsil olunmasına son qoyulmalıdır. Tədricən bələdiyyələrin maliyyə bazarında iştirakı, büdcədən kənar pul fondlarının formalaşdırılması, müxtəlif pullu xidmətlərin təşkili və s təmin olunmalıdır. Bələdiyyələr yerli əhalini, onların ehtiyaclarını daha yaxşı bildikləri üçün gələcəkdə həm mərkəzi hakimiyyət orqanlarının, həm də büdcədən kənar dövlət pul fondlarının müəyyən səlahiyyətlərinin bələdiyyələrə ötürülməsi zəruridir. Əlbətdə, bu halda uyğun maliyyə təminatı da ayrılmalıdır.

Digər ölkələrdə bələdiyyə maliyyə resurslarının formalaşdırılmasında maliyyə bazarı mühüm rol oynayır. Bələdiyyələr maliyyə bazarında iki istiqamətdə iştirak edə bilər.

Hər şeydən əvvəl, bələdiyyələr hər hansı layihəni maliyyələşdirmək məqsədilə təşkili vəsait əldə etmək istəyirsə qiymətli kağızlar bazarında öz istiqrazlarını yerləşdirə bilər. Layihənin həyata keçirilməsinəticəsində gələcəkdə əldə edilən gəlir hesabına borcu qaytarmaq, əlavə gəlir əldə etmək olar.

Bələdiyyələrin maliyyə bazarında iştirakının ikinci istiqaməti qısamüddətli dövlət qiymətli kağızlarını və ya yüksək gəlirli korporativ qiymətli kağızların

alınaraq saxlanması, başqa sözlə qiymətli kağızlara investisiyaların yatırılmasıdır. Bu, gələcəkdə bələdiyyələrin müəyyən həcmdə sabit gəlir formalaşdırılmasına imkan verə bilər.

Bələdiyyə qiymətli kağızların yerləşdirilməsi hərrac, açıq satış və ya xüsusi yerləşdirmə üsulu ilə həyata keçirilməlidir.

Bələdiyyələr qiymətli kağızları buraxmaqla öz layihələrini həyata keçirər və ölkədə aparılan məqsədyönlü iqtisadi islahatlaa stimulaşdırmağa imkan verə bilərlər. Bununla yanaşı, bələdiyyələrə öz büdcə xərclərini tarazlaşdırmaq və ərazi təkrar prosesini idarə etmək imkanı yaradır.

Səmərəli bələdiyyə maliyyə sisteminin yaradılmasında dövlət özü maraqlıdır. Ona görə ki, bələdiyyə qiymətli kağızlar bazarı dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin bir hissəsini özündə əks etdirəcəkdir. Dövlət tərəfindən qiymətli kağızların emissiyası prosesinə nəzarətin həyata keçməsi qiymətli kağızların etibarlılığını daha da artıracaqdır. Emissiya layihəsinin həyata keçməsi zamanı ilk növbədə bələdiyyə ehtiyaclarının maliyyələşdirilməsi şərtləri təmin edilməlidir. Bu zaman layihələrin bütün iştirakçıları üçün risk azaldılmalı və bütün sivil dövlətlər üçün xarakterik olan azad rəqabət mühiti yaradılmalıdır. Bələdiyyə qiymətli kağızları fondlar bazarında uğurlu yerləşdirilməsi fiziki və hüquqi şəxslərin investisiya aktivliyindən daha çox asılı olacaqdır. Əhəlinin əmanətlərinin qiymətli kağızların buraxılışı vasitəsilə kapitalın təkrar istehsalı prosesinə aktiv şəkildə cəlb edilə bilər. Bu zaman bələdiyyə qiymətli kağızları şəxsi yatırımlar üçün iqtisadi maraq doğura bilər. Bələdiyyə qiymətli kağızların etibarlılığının artırılması zamanı əsas vəzifələrdən biri də bələdiyyələrin və investorun kredit və bazar risklərinin minimuma endirilməsidir. Risklərin azaldılması və bələdiyyə qiymətli kağızların etibarlılığının artırılması məqsədilə üçüncü tərəf riskini öz üzərinə götürə bilər.

Əlbətdə ki, Azərbaycanda bələdiyyə qiymətli kağızları bazarı yaradıldıqdan sonra qarşıda bu bazarın tənzimlənməsi prosesi duracaqdır. Yalnız belə halda bələdiyyə qiymətli kağızları üzrə investorların hüquqları qoruna bilər. Bu zaman qiymətli kağızları buraxan orqanı yalnız qiymətli

kağızların emissiyası üzrə deyil, həmçinin, proses zamanı əmələ gələn kredit münasibətləri üzrə də məsuliyyətləri artırılmalıdır.

Bələdiyyələrin maliyyə bazarında fəali iştirakına iki amil mənfi təsir edə bilər: bələdiyyələrin maliyyə resurslarının kifayət etməsini və maliyyə bazarının ümumilikdə zəif inkişafı. Lakin bu problemlər tədricən aradan qaldırıla bilər. Maliyyə bazarının son illərdə inkişafının təhlili göstərmişdir ki, artıq Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarı müəyyən inkişaf səviyyəsinə çatmışdır. Qiymətli kağızlar bazarında müxtəlif şirkətlərin korporativ istiqrazları, səhmlər və dövlət qısamüddətli qiymətli kağızları satılır. Bələdiyyələr maliyyə bazarında, xüsusən, qısamüddətli dövlət istiqrazları almaqla bir büdcə ilində müəyyən gəlir əldə edə bilər.

Digər amil, bələdiyyə gəlirlərinin kifayət qədər olması daha ciddi problem hesab edilə bilər. Lakin burada da çıxış yolu tapmaq mümkündür. Hər şeydən əvvəl, bələdiyyələr öz gəlirlər planını daha gərgin planlaşdırılması və tam həcmdə icra etməyə çalışmalıdır. Yuxarıdakı təhlil zamanı gördüyümüz kimi, bələdiyyə hətta hesablanmış gəlirlərin də az bir hissəsini toplaya bilər. Xüsusən, bələdiyyə gəlirlərinin əsasını təşkil edən vergi daxilolmaları üzrə plan tapşırıqları da 30-50 faiz səviyyəsində toplanır. Deməli, bələdiyyələr ilk növbədə torpaq və əmlak vergilərinin daha tam həcmdə toplanmasına çalışmalıdırlar. Bu məqsədlə müxtəlif tədbirlər həyata keçirilə bilər: həm həvəsləndirici, həm də məcbureddici. Bələdiyyələr əhali arasında izahedici işləri genişləndirməli, vergilərin ödənilməsinin məcburi olduğunu, lakin intizamlı vergi ödəyicilərinə müəyyən güzəştlər edilə biləcəyini sakinlərin nəzərinə çatdırılmalıdır. Vergi ödəməkdən müntəzəm yayınan şəxslərə qarşı qanun çərçivəsində tədbirlər görülməli, məhkəməyə müraciət olunmalıdır.

Torpaq və əmlak vergilərinin düzgün müəyyən edilməsi və tam həcmdə toplanmasını təmin etmək məqsədilə ölkə üzrə daşınan və daşınmaz əmlakın təkmil reestri yaradılmalıdır. Bu vergilərin hesablanma qaydaları sadələşdirilməli və hər kəsin başa düşə biləcək şəkildə olmalıdır.

Bələdiyyə gəlirlərinin formalaşmasında bələdiyyə mülkiyyəti ilə bağlı gəlirlərin də mühüm rol oynadığı bəllidir. Buna görə də bələdiyyə mülkiyyətinin düzgün idarə edilməsinin təşkilinə diqqət artırılmalıdır. Bələdiyyə əmlakını, o cümlədən bələdiyyə torpaqlarının satılması daha şəffaf şəkildə təşkil olunmalı, əldə olunan gəlirlərin tam həcmdə mədaxil edilməsinə nail olunmalıdır. Sırr deyil ki, bələdiyyələrin fəaliyyətə başladığı ilk illərdə torpaqların daha baha qiymətə satılması və cüzi qiymətlərlə rəsmiləşdirilməsi hallarına yol verilmişdi o buna görə də AR Prezidentinin sərəncamı ilə bələdiyyələr tərəfindən torpaqların bilavasitə satılması dayandırıldı və bələdiyyə torpaqlarının hərraclarda satışının həyata keçirilməsinə başlandı. Eyni qayda tətbiq etmək məqsəduyğundur.

Bələdiyyələr öz əmlakını əlverişli şərtlərlə icarəyə verməkdən və bələdiyyə mülkiyyətində müxtəlif reklamların yerləşdirilməsindən də gəlir əldə edilməsinə diqqəti artırmalıdırlar. Ümumi iqtisadi inkişaf şəraitində bu gəlirlərin artırılması üçün real şərait yaranır.

Bu zaman yalnız bələdiyyə mülkiyyəti üzərində deyil, həm də bələdiyyə ərazisində yerləşdirilən və yayımlanan bütün reklamlara görə hüquqları yerli büdcələrə alınması təmin olunmalıdır.

Bələdiyyələrin maliyyəsinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləndirilən biri də onların təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olmasının genişləndirilməsi yolu ilə vəsaitlərin əldə edilməsidir. Bələdiyyələr müxtəlif xidmətlər, o cümlədən, turizm xidmətləri göstərilməsi, məktəbəqədər uşaq müəssisələrinin saxlanılması, nəqliyyat xidmətlərinin təşkili və s sahəsində pullu xidmətlər göstərə bilirlər. Kənd və qəsəbə yollarının çəkilməsi və ona xidmət də buraya aid edilə bilər. Bu məsələyə AR Prezidenti cənab İ.Əliyev də öz münasibətini bildirmişdir. AR NK-nin 2010-cu ilin birinci rübünün sosial-iqtisadi yekununua həsr edilmiş iclasındakı nitqində demişdir: «Elə etməliyik ki, rayondaxili yollar, kənd yolladı da təmir edilsin, salınsın. Bu sahə yerli icra orqanlarının sərəncamındadır. Onlara da lazımı səviyyədə vəsait verilməlidir ki, o işlər görsünlər. Eyni zamanda bu işlər bələdiyyələrin xətti ilə

görülməlidir. Əslində kənd yollarını bələdiyyələr inşa etməlidirlər. Azərbaycan dövləti bu funksiyanı öz üzərinə götürüb ki, məsələni tezliklə həll edək. Ancaq bu əslində bələdiyyənin işidir. Onlar yığılan vəsait hesabına kənd yollarını abad vəziyyətə salmalıdırlar».

Bu çıxışda bələdiyyələrin fəaliyyətinin təşkili haqda bir neçə dəyərli tezis irəli sürülmüşdür. Hər şeydən əvvəl bələdiyyələr yeni səlahiyyətlərin verilməsi zərurəti qeyd edilir. Həqiqətən də əhalinin sosial vəziyyətinin, regionlarda infrastrukturunun inkişaf etdirilməsinə, xüsusən yolların salınmasına və saxlanılmasına bələdiyyələrin cəlb edilməsi zərurət açıq görünür.

Eyni zamanda verilən əlavə səlahiyyətlərin maliyyə təminatının zəruriliyi də nəzərə çarpırdı.

Azərbaycan Respublikasında bələdiyyə maliyyəsinin təşkilində bu tövsiyələrin yerinə yetirilməsi müsbət rol oynayacaqdır.

Azərbaycanın yerli şəraitinə və özünəməxsus xüsusiyyətlərinə uyğun konsepsiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsi də az əhəmiyyət kəsb etmir. Yerli özünüidarə orqanlarının formalaşması, fəaliyyəti və idarə mexnizmləri ilə bağlı dünya təcrübəsini öyrənməklə Azərbaycanın milli və yerli xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq müvafiq qanunvericilik aktları hazırlanaraq tətbiq olunmalıdır. Bələdiyyələrin formalaşması və fəaliyyəti üçün qanunvericilik aktlarının hazırlanmasında aşağıdakı məsələlərin nəzərə alınması məqsədəuyğundur:

- yerli özünüidarə orqanlarının formalaşması, iş prinsipləri, statusu haqqında əhalinin geniş məlumatlandırılması;
- bələdiyyələrin maliyyə sistemi ilə dövlət maliyyə sistemi arasında qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşdirilməsi;
- yerli özünüidarə orqanlarının səlahiyyətlərinin və ona uyğun maliyyə təminatlarının genişləndirilməsinin təmin olunması;
- qabaqcıl dünya ölkələrinin yerli özünüidarə təcrübəsinin öyrənilməsi və yerli şəraitlə uyğunlaşdıraraq tətbiq olunması.

Bələdiyyələrin maliyyəsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərindən biri də bələdiyyələrin kooperasiyasının yaradılmasıdır. Maliyyə sahəsində bələdiyyələrin kooperasiyasının ən optimal səviyyəsi bələdiyyələr assosiasiyası çərçivəsində reallaşa bilər.

Ölkəmizin bir sıra şəhər bələdiyyələri artıq müəyyən maliyyə imkanlarına malikdirlər aç bələdiyyələr assosiasiyasının geniş coğrafi sərhədləri əhatə etməsi bu işdə müsbət rol oynaya bilər. Assosiasiya daxilində maliyyə problemlərinin həlli üçün bəzi mexanizmindən həll edilə bilər.

Bələdiyyələr assosiasiyası digər bir problemin həllinə də yardımçı ola bilər. Assosiasiya üzvləri öz aralarında razılığa gələcək büdcədən kənar pul fondu yaradıla bilər. Ehtiyat fondu kimi yaradılan bu fondun formalaşdırılması və istifadəsi qaydaları qarşılıqlı razılıq əsasında müəyyən edilə bilər.

NƏTİCƏ

Müasir dövrdə cəmiyyətin idarə edilməsində dövlətlə yanaşı müxtəlif qeyri-hökumət təşkilatları, o cümlədən yerli özünüidarəetmə orqanları olan bələdiyyələr geniş iştirak edirlər.

Azərbaycan Respublikasında bələdiyyə qurumları 2000-ci illərin əvvəllərindən formalaşdırılmağa başlamış və artıq yerli özünüidarə sahəsində müəyyən nailiyyətlər əldə edilmişdir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunmasında bələdiyyələr də müəyyən rol oynamışdır.

Yerli özünüidarələrin normal fəaliyyət göstərməsi və daha da inkişaf etdirilməsində onun möhkəm iqtisadi bazasının yaradılması və formalaşdırılması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bələdiyyələrin qarşısında qoyulmuş vəzifələrin reallaşdırılması üçün onlar müəyyən maliyyə resurslarına malik olmalıdır. Bələdiyyələrin maliyyə resursları, əsas etibarlı ilə bələdiyyəbüdcələrində cəmlənir. Lakin bələdiyyə maliyyəsi dedikdə yalnız yerli büdcələrin formalaşdırılması və icrası münasibətlərini düşünmək doğru deyil.

Bələdiyyə maliyyəsinin əsasını təşkil edən büdcə münasibətləri ilə yanaşı bələdiyyə kredit münasibətlərini, bələdiyyələrin büdcədən kənar pul fondlarının formalaşdırılması və istifadəsi ilə bağlı münasibətləri, bələdiyyə büdcələri ilə büdcə sisteminin digər həlqələri arasında qarşılıqlı əlaqələri bələdiyyələrlə bələdiyyə müəssisələri arasında münasibətləri də qeyd etmək lazımdır.

Buna görə də bələdiyyələrin maliyyə bazasının möhkəmliyi onların fəaliyyətini daha səmərəli qurmağa və bələdiyyə ərazisində yaşayan əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsinə səbəb olur.

Bələdiyyələrin maliyyəsinin formalaşdırılması mənbələri və istifadə edilməsinin əsas istiqamətləri uyğun qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilmişdir. Qanunvericilikdə yerli gəlirlərin müxtəlif formalarda – həm vergili, həm də qeyri-vergili gəlirlər hesabına formalaşdırılması nəzərdə tutulur.

Lakin bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatının mənbələr üzrə təhlilinin aparılması zamanı aydın olur ki, bələdiyyələrin yerli gəlirləri, əsasən bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsi ilə bağlı gəlirlərdən və qismən də fiziki şəxslərin tropaq və əmlak vergisindən ibarətdir. Bələdiyyələrin öz mülkiyyətində müəssisələri olmadığı üçün müəssisələrin mənfəət vergisindən daxilolmalar da yox dərəcəsinədir.

Bələdiyyə mülkiyyətində reklamların yerləşdirilməsindən gəlir, bələdiyyə əmlakının icarəyə verilməsindən gəlir istənilən səviyyədə deyil. Bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsindən daxilolmalar isə getdikcə azaldılmalıdır və haçansa tükənəcəkdir. Buradan belə nəticə çıxır ki, bələdiyyələr yeni gəlir mənbələri formalaşdırmağa başlamalıdır.

Bələdiyyə gəlirlərinin formalaşmasında dövlət büdcəsindən ayırmalar da həlledici rol oynayır. Dotasiya şəklində ayrılan bu vəsaitin bələdiyyələr tərəfindən ciddi əsaslandırılması tələb olunmalı, onun bələdiyyələrin fəaliyyətinin daha səmərəli təşkili ilə əlaqələndirilməsi təmin olunmalıdır.

Dövlətin bələdiyyələrə maliyyə yardımının daha mükəmməl mexanizmi tapılmalıdır. Hazırda isə bələdiyyə büdcələri planlaşdırılarkən əvvəlki ildə dövlət büdcəsindən edilmiş ayırmaların həcmi cari ildə gəlir və xərclərin artım tempinə uyğun artırılır. Belə planlaşdırma bələdiyyələrin fəaliyyətini stimullaşdırır.

Yerli büdcələrin xərclərinin planlaşdırılması sahəsində elə bir normativ sənədin olmaması da müəyyən çətinlik yaradır. Bəzən bələdiyyə büdcəsinin xərclərinin yarısından çoxu yerli bələdiyyə oraqının saxlanılmasına yönəldilir. Əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, abadlıq işləri və digər ehtiyaclara sadəcə vəsait qalmır. Bələdiyyələrin büdcə xərclərinin indiki quruluşunda mühüm yeri mənzil-kommunal təsərrüfatına kommunikasiya obyektlərinə ayırmalar tutulmalıdır. Lakin bu xərclər bir qayda olaraq tam həcmdə reallaşdırılmır və mərkəzi büdcədən yardımlar almaqla bələdiyyələr öz maliyyə vəziyyətini qismən düzəldə bilir. Lakin belə vəziyyət uzun müddət davam edə

bilməz. Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, yerli büdcələrin formalaşdırılması sahəsində ciddi islahatların aparılması zəruridir.

Bələdiyyə maliyyəsinin təkmilləşdirilməsində ona dövlət nəzarətinin artırılması mühüm rol oynaya bilər. Qanunvericilik və aşkarlıq şəraitində keçirilən dövlət maliyyə nəzarəti bələdiyyələrin işinə müdaxilə və ya təzyiq vasitəsilə baxıla bilməz, əksinə bələdiyyələrin inkişafına dövlət yardımının bir forması hesab edilməlidir. Belə bir nəzarət bələdiyyə vəsaitlərinin dağılmasının qarşısını almaqla yanaşı, onun daha səmərəli istifadə olunma istiqamətini də müəyyən edə bilər.

Bələdiyyələrin maliyyə münasibətlərində onların büdcədən kənar pul fondlarının yaradılması və maliyyə bazarında iştirak da gələcəkdə mühüm rol oynaya bilər. Büdcədən kənar pul fondlarının yaradılması bir bələdiyyə səviyyəsində müəyyən çətinliklərlə bağlıdır. Buna görə də belə fondun yaradılması assosiasiya şəklində birləşmiş bələdiyyələr tərəfindən həyata keçirilə bilər.

Bələdiyyələr maliyyə bazarında həm borcdan, həm də krebitor kimi çıxış edə bilər. Bazarda müəyyən qiymətli kağızlar yerləşdirməklə müəyyən müddətə maliyyə resursu əldə edilə bilər. Lakin vaxtı çatanda bu borcun necə qaytarılacağı əvvəlcədən müəyyən edilməlidir. Bələdiyyələr eyni zamanda digər investorların qiymətli kağızlarını saxlamaqla gəlir əldə edə bilər. Bu kiçik həcmdə olsa da sabit gəlir təmin edə bilər.

Bələdiyyə maliyyəsinin digər istiqaməti bələdiyyələrə yeni səlahiyyətlərin və ona uyğun maliyyə təminatının verilməsidir.

Beləliklə, bələdiyyə maliyyəsinin təkmilləşdirilməsi aşağıdakı istiqamətlərdə aparılmalıdır:

- bələdiyyələr yerli özünüidarətməni tam həyata keçirməyə imkan verən büdcə gəlirlərinin təmin olunması;

- bələdiyyələrə yeni səlahiyyətlərin və onun maliyyə təminatının ayrılmasını təmin edən islahatların aparılması;

- əhalinin bələdiyyə vergilərinin daha tam ödəməsini təmin etmək məqsədilə maarifləndirmə, həvəsləndirmə və s. tədbirlərin görülməsi;
- dövlət büdcəsi ilə bələdiyyə büdcələri arasında qarşılıqlı əlaqənin yeni mexanizminin işlənilib hazırlanması;
- bələdiyyə büdcələrinə dövlət maliyyə nəzarətinin təşkili.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. «Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası», Bakı 1995
2. «Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi», Bakı 2010
3. «Büdcə sistemi haqqında» AR Qanunu, Bakı, 2002
4. «Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında» AR Qanunu, Bakı, dekabr 1999
5. «Bələdiyyələr statusu haqqında» AR Qanunu, Bakı « iyul 1999
6. «Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında» AR Qanunu, 21 dekabr 2001
7. Azərbaycan Respublikasının 2011-2015-ci illər dövlət büdcəsi zərfi, 2010-cu ilin birinci rübünün sosial-iqtisadi yekunlarına həsr edilmiş İ.H.Əliyevin nitqi Bakı 2010
8. Bədəlov Ş.Ş. və başqaları. Büdcə sistemi, dərslik, Bakı 2013
9. Ələkbərov Ə.Ə. Azərbaycan Dövlətinin sosial-iqtisadi inkişafında vahid büdcə sisteminin rolu, Bakı 2005
10. Həsənlı M.X. Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrin vergi sistemlərinin formalaşması, Bakı 1995
11. Keyns C.M. Məşğulluq, mənfəət və pulun ümumi nəzəriyyəsi, Bakı 2001
12. Zeynalov V.Z., Hüseynov A.M. Dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin problemləri, Bakı 2006
13. Барский А. и другие «Финансовая база местного самоуправления». Москва ж «Вопросы экономики» 1999 №3, с 33-41
14. Местное самоуправление в зарубежных странах (информационный образ) Под ред.Н.П.Медведевой Москва, Юридическая литература 1994
15. Моргачев В.Н. «Формы и методы территориального управления в США и Канаде» Москва Наука 1987

16. Игнатов В.Г., Бутов В.И. – «Зарубежный опыт местного самоуправления и российская практика». Ростов на Дону, Феникс 1999
17. Игнатов В.Г., Рудой В.В. Местное самоуправление в современной России Уч.пособие, Ростов на Дону Феникс, 2001
18. Azərbaycanın statistik göstəriciləri Bakı 2013

